

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SAFEVİ DEVLETİ'NİN AVRUPA İLE SİYASİ VE
EKONOMİK İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Malik ALİHÜSEYNOV

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA

MAYIS-2015

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SAFEVİ DEVLETİ'NİN AVRUPA İLE SİYASİ VE
EKONOMİK İLİŞKİLERİ

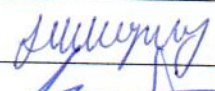

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Malik ALİHÜSEYNOV

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

Bu tez, 10.06.2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA	Kabul (Başarılı)	
Doç. Dr. Haşim Şahin	Kabul (Başarılı)	
Doc. Dr. Osman Özlül	Kabul (Başarılı)	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Malik ALİHÜSEYNOV

10.06.2015

ÖNSÖZ

Erdebil’de bir tarikat şeklinde ortaya çıkan ve Şah I. İsmail döneminde imparatorluk haline gelen Safevi Devleti, zaman zaman hem Azerbaycan, İran, Türkiye, hem de Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu araştırmacılar, Safevi Devleti’nin kurulmasını, iç siyasetini, kültürel yönlerini çalışma alanlarına dâhil etmişlerse de, dış politikada Avrupa ile ilişkileri yeterli şekilde çalışılmamıştır. Dış politikaya dair yapılan çalışmaların büyük kısmında ise Safevi – Osmanlı ilişkileri ele alınmıştır. Oysaki Safevi – Osmanlı ilişkilerinin objektif şekilde araştırılması için her iki devletin Avrupa ile olan münasebetleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Biz de bu çalışmamızda, Safevi Devleti’nin Avrupalı devletlerle olan ilişkilerini ele alarak nasıl bir politika izlendiğini aydınlatmaya çalışmışız. Konunun çok geniş olması sebebiyle Fransa, Hollanda, Rodos vs. ülkelerle olan ilişkilere yer vermeden Venedik, Portekiz, Almanya ve İngiltere ile olan siyasi ve ekonomik ilişkiler üzerinde duruldu. Bunun yanı sıra, Almanya ile olan ilişkilere sadece siyasi yönden, İngiltere ile olan ilişkilere ise ekonomik yönden ağırlık verildi.

İlk olarak bu zorlu süreçte her türlü desteklerini benden esirgemeyen, her zaman yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım, haklarını ödeyemem. Tezimin hazırlanmasında her türlü desteği, eleştirilerini ve teşvik edici tavsiyelerini benden esirgemeyen, tavsiyelerinin benim çalışma ve yazma sırasında karşılaştığım zorlukları aşmama yardımcı olan değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA hocama teşekkür etmeyi borç bilirim. Çalışmamla ilgili tavsiyelerini veren Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK hocama ve kaynaklara ulaşmada yardımlarına başvurduğum Bakü Devlet Üniversitesi’nden Doç. Dr. Sevinç GASIMOVA hocama ayrıca teşekkür ediyorum. Farsça olan kaynakların Türkçe’ye tercümesinde bana yardımda bulunan arkadaşım Şafiq KARGAR’a, tez metnini okuyarak yazım ve imla hatalarımı düzelten arkadaşlarım Atakan ÖZER, Nazmiye ÇAĞLAR, Bahar TEKKEŞ ve Senan UMUYEV’e, çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan ve adı zikredilemeyen her kese çok teşekkür ediyorum.

Malik ALİHÜSEYNOV

10.06.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
1. “Safevi” Adının Ortaya Çıkışı ve Safeviler’in Kökeni	2
2. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar’ın Siyâsi Faliyetleri	6
3. Safevi Devleti’nin Kurulması ve Şah I. İsmail	9
BÖLÜM 1: SAFEVİ – AVRUPA İLİŞKİLERİNİN ODAK NOKTASI: OSMANLI İMPARATORLUĞU	13
1.1. Safevi – Avrupa İlişkilerine Genel Bir Bakış	13
1.1.1. İlişkilerin Siyasi Sebepleri	16
1.1.2. İlişkilerin İktisadi Sebepleri	20
1.2. Safevi – Osmanlı İlişkilerine Genel Bir Bakış	24
1.2.1. Çaldıran Savaşı	25
1.2.2. Çaldıran Savaşı Sonrası Safevi – Osmanlı İlişkileri	27
BÖLÜM 2: SAFEVİ DEVLETİ’İN VENEDİK, PORTEKİZ VE ALMANYA İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ	31
2.1. Safevi – Venedik Siyasi İlişkileri.....	31
2.1.1. Çaldıran Savaşı Öncesi Siyasi İlişkiler	32
2.1.2. Çaldıran Savaşı Sonrası Siyasi İlişkiler	38
2.1.3.Şah I. Abbas Dönemi ve Sonrası Safevi – Venedik Siyasi İlişkileri	43
2.2. Safevi – Portekiz Siyasi İlişkileri.....	47
2.2.1. Çaldıran Savaşı Öncesi Siyasi İlişkiler	48
2.2.2. Çaldıran Savaşı Sonrası Siyasi İlişkiler ve Hürmüz Meselesi	53
2.3. Safevi – Almanya İlişkileri	63

BÖLÜM 3: SAFEVİ DEVLETİ'İN VENEDİK, PORTEKİZ VE İNGİLTERE İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ	69
3.1. Safevi Devleti'nin Venedik ile olan ekonomik ilişkileri.....	69
3.2. Safevi Devleti'nin Portekiz ile Olan Ekonomik İlişkileri.....	75
3.3. Safevi Devleti'nin İngiltere ile Olan Ekonomik İlişkileri.....	83
3.3.1. Anthony Jenkinson (1562-1563).....	83
3.3.2. Thomas Alcook (1563-1565).....	86
3.3.3. Arthur Edwards (1565).....	86
3.3.4. Thomas Bannister (1569-1574).....	89
3.3.5. Şerley Kardeşleri (1598).....	90
3.3.6. Doğu Hindistan Şirketi ve Safevi Devleti ile İlişkileri.....	92
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100
EKLER	111
ÖZGEÇMİŞ	115

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı Geçen Eser
- a.g.m.** : Adı Geçen Makale
- a.g.t.** : Adı Geçen Tez
- A.S.E.** : Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası)
- A.Ü.** : Atatürk Üniversitesi
- AMEA** :Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)
- C** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- İ.A.** : İslam Ansiklopedisi
- KB** :Kültür Bakanlığı
- MEB** : Milli Eğitim Bakanlığı
- S.** : Sayı
- s.** : Sayfa
- t.y.** : Tarih yok
- TAED** : Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Atatürk Üniversitesi)
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- yy.** : Yüzyıl

Tezin Başlığı: Safevi Devleti'nin Avrupa ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri	
Tezin Yazarı: Malik ALİHÜSEYNOV	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA
Kabul Tarihi: 10.06.2015	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) +110 (Tez)+ 5 (ekler)
Anabilim Dalı: Tarih	Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi
<p>1501 yılında İran coğrafyasında Anadolu kökenli Türk aşiretlerinin kurduğu Safevi İmparatorluğu, Yakın ve Ortadoğu'nun yeniçağ tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu devlet, hüküm sürdüğü dönem boyunca Avrupa devletleri ile siyasi ve ekonomik işbirliğinde bulunmuş ve bu işbirliği, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak arayışları ile farklı biçimlerde devam etmiştir. Topraklarını Avrupa'ya doğru genişletmekte olan Osmanlı İmparatorluğuyla mücadele edebilmek için, Almanya, İspanya, Hollanda, İngiltere gibi sömürgeci devletler, İtalyan Devletleri, özellikle, Venedik ile Portekiz zaman zaman Safevi sarayına elçilerini göndererek Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmak istediklerini bildirmişler.</p> <p>Safeviler ile Osmanlıların hâkim olmak istedikleri bölgelerin aynı olması ve Hindistan ile Basra Körfezi ticaretinde egemenliklerini sağlamak istemelerinden dolayı bu iki devlet birçok kez karşı karşıya kalmıştır. Hıristiyan devletler ise bu durumdan faydalanarak hem Basra Körfezi'ne yerleşmek hem de bu iki devleti birbirinin eli ile yıkmak için her türlü girişimlerde bulunmuşlar.</p> <p>Şah I. Abbas dönemine kadar Safevi Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkileri Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak düşüncesiyle gerçekleştirilirken, bu ilişkiler Şah Abbas döneminden itibaren ticari bir boyut kazanmıştır. İngiltere'nin "Moskova Şirketi" ve "Doğu Hindistan Şirketi" gibi bazı şirketler aracılığı ile Avrupa'dan Hindistan'a kadar olan ticaret yolları, özellikle ipek ticareti Hıristiyanların elinde bulunmuştur. Onlar, Safevi şahlarından ülkede özgürce ticaret yapabilmek için izinler almışlar. Portekiz ve Venedik devletleri, Hint Okyanusu'ndan ve Basra Körfezi'nden geçen ticaret yollarını sahiplenmişlerdir. İngiliz şirketleri ise Rusya üzerinden, Astrahan – Volga Irmağı – Hazar Denizi yolu ile Safevi ülkesi ve Hindistan ile olan ticari ilişkilerini devam ettirmişler.</p>	
Anahtar Kelimeler: Safevi Devleti, Basra Körfezi, Safevi – Avrupa, İpek Ticareti	

Title of the Thesis: The Political and Economic Relations of Safavid State with Europe

Author: Malik ALIHUSEYNOV

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Recep YAŞA

Date: 10.06.2015.

Nu. Of Pages: v (pre text) + 110 (main body) + 5 (app)

Department: History

Subfield: New Age Period History

Safavid Dynasty, which was established by Anatolian origin, Turks tribes in 1501, had substantially affected the new age history of Near and Middle East. This state had co-operated with European countries for political and economic, during his reign and this co-operation had been continuing with seeking against to Ottoman Empire in different situations. Italian States, especially Venice and Portuguese, Germany, Spain, Netherland, England colonial states was sending their envoys to Safavid court for to report intend to alliance against Ottoman Empire, which expands his lands to Europe.

Safavid State and Ottoman Empire have been faced in several time, because, both of these states had been thinking to dominate the same territory and they have wanted to provide their domination on the trade in India and The Persian Gulf. But, Christian states benefited from this situation and colonized at The Persian Gulf as well as endeavor to destroy these states by each other.

If the relations of Safavid with European countries had been realized aim of alliance against to Ottoman State until Shah Abbas I, incipiently from this time commercial dealings have been added to this relations. Christians such as via “Moscow Company” and “East India Company” some British companies had been controlling trade routes, in particular silk trade which is from Europe up to India. They had get permission from the king of the Safavid for can unrestricted trade in the country. Portugal and Venice states had claimed the trade routes of the Indian Ocean and the Persian Gulf. The British companies had been continuing commercial relation with Safavid State and India over via Astrakhan – Volga River and Caspian Sea trade routes over Russia.

Keywords: Safavid State, The Persian Gulf, Safavid – Europa, Silk Trade.

GİRİŞ

Büyük Coğrafi Keşiflerden sonra Avrupalıların Doğuya, özellikle de, Basra Körfezi ve Hindistan'a olan ilgileri daha da artmıştı. Çünkü bu dönemde Akdeniz limanlarında olan önemli ticaret yolları, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunuyor ve bu devletin uyguladığı gümrük politikası Avrupalı tüccarlar açısından kârlı olmuyordu. Bu nedenle, farklı yollarla Hindistan ve İran ipeğine sahiplenmek, onu Avrupa pazarlarına taşımak istekleri, Doğu ile Batıyı bir-birine yakınlaştırıyordu. Yakınlaşmanın diğer sebebi de, Hristiyan devletlerin, Batıya doğru topraklarını genişletmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun önünü kesmek niyetleri idi. 1501 yılında kurulmuş olan Safevi Devleti ise, Avrupalı devletlerin bölgede Osmanlı'ya karşı olabilecek tek müttefiki idi. Bunu müteakiben, gelişmeye başlayan Safevi – Avrupa ilişkileri sonraki dönemlerde, özellikle, Şah I. Abbas döneminden başlayarak, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak düşüncesinden ziyade, ticari ilişkiler yönünde de devam ettirilmiştir.

Çalışmanın konusu. Çalışmamızda, Azerbaycan, İran ve Irak tarihinde önemli bir yere sahip olan Safevi Devleti'nin, Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini inceledik. Safevi Devleti'nin, Osmanlı İmparatorluğu ile de ilişkilerini göz önünde bulundurarak, Batı Avrupa devletleri ile yürüttüğü politikayı ortaya koymaya gayret ettik. Bu devletlerle olan ilişkilerin sadece Osmanlı'ya karşı ittifak oluşturmak amacıyla yapılmadığını, aynı zamanda, ülke ipeğinin Avrupa pazarlarına taşınmasını temin etmek amacıyla da yapıldığını göstermeğe çalıştık.

Çalışmanın amacı ve önemi. Safevi – Osmanlı münasebetlerini objektif şekilde değerlendirmek için, Safevi Devleti'nin Avrupalı devletlerle olan ilişkilerini öğrenmek, bu ilişkilerin sadece Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurmaya yönelik olmadığını göz önünde bulundurmak son derece önemlidir. “Safevi Devleti'nin Avrupa ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri” adlı bu çalışmamızda da böyle bir önemli meseleye ağırlık verilmiş, Safevi Devleti'nin Venedik, Portekiz, İngiltere ve diğer devletlerle olan ticari ilişkileri ön plana çıkartılmıştır. Araştırmamız, konunun Türkiye'de neredeyse hiç çalışılmamış olması ve Türkçe kaynakların yetersizliği açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, çalışmamızın, bu konuyla ilgili bilgi sahibi olmak isteyenlere de fayda sağlayacağını düşünüyoruz.

Çalışmanın yöntemi. Araştırılan konu kadar araştırma yöntemi de çok önemlidir. Biz de çalışmamızda, bu konuya çok titiz davranarak izlenmesi gereken yöntemleri ortaya koyan dokümanlardan faydalandık. Bu konu ile ilgili, M. F. Akhundov'un adını taşıyan Azerbaycan Milli Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi ile Sakarya Üniversitesi Kütüphanelerinde olan kitap, makale ve tezlerin büyük bir kısmından, Cambridge Üniversitesi'nin İran tarihi ile ilgili yayınının 6. cildi ve konuyla ilgili diğer kitap ve makalelerden de yararlandık. Bunun yanı sıra, Azerbaycan dili ve Türkçe'ye çevrilmiş farsça bazı kitaplar, Rusya ve Azerbaycan'da yayınlanmış konumuzla ilgili eserler de kullandığımız kaynaklar sırasındadır.

Çalışmamız, Giriş, 3 bölüm ve Sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Safeviler'in tarih sahnesine çıkışından Safevi Devleti'nin kurulmasına kadar olan dönemdeki gelişmelerden bahsedilmiştir. Bu bağlamda, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın siyasi faaliyetleri, Şah I İsmail'in Devlet kurma yönündeki adımları detaylara girilmeden anlatılmıştır. 1. bölümde Safevi – Osmanlı ve Safevi – Avrupa ilişkilerine genel olarak bakılmış, bu ilişkilerin siyasi ve ekonomik sebepleri araştırılmaya çalışılmıştır. 2. bölümde Safevi Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti, Portekiz ve Almanya ile siyasi ilişkileri anlatılırken, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak kurmak için verilen mücadelelerden bahsedilmiştir. 3. bölümde ise Safevi Devleti'nin Venedik Cumhuriyeti, Portekiz ve İngiltere ile olan ticari ilişkileri incelenmiştir.

1. “Safevi” Adının Ortaya Çıkışı ve Safeviler'in Kökeni

Adını Şeyh Safiyüddin İshak'tan almış olan Safeviler, Yeniçağ döneminde Ortadoğu'da Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın rehberliğinde siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve bu faaliyetlerinin sonucunda dönemin en güçlü imparatorluklarından olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaştıkları güce sahip bir hanedan kurmuşlardır. Safevi hanedanının güneyde Derbent'ten başlayarak kuzeyde İran ile Irak ve Afganistan da dâhil olmak üzere büyük bir araziye kapsamıştır.

Safevi hanedanının kurulması hem İslâm ve Türk tarihinde, hem de Azerbaycan tarihinde önemli bir gelişmedir. Bu konu, günümüzde de araştırılmaya gerek duyulan konulardan olması sebebiyle önem arz etmektedir. Başlıca temeli Şiilik olan ve İran'ı da içine alan bu ideoloji modern İran'da ve Anadolu'nun bazı yerlerinde halen devam

etmektedir. Bu konuda dikkate değer bir husus, Şiilik'in farklı yollarla Anadolu'dan İran topraklarına taşınmasıdır. Bu taşınma, Safevi Devleti'nin kurulmasında büyük rolü olan Anadolu Türkleri aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Safeviler'in nereden geldikleri, nasıl ortaya çıktıkları, kökenlerinin Türk ya da Fars olmaları konusunda tartışmalar halen mevcuttur. Fakat Safevi Devleti'nin "Milli bir İran Devleti" olması görüşünün ise şimdi saygın bilim adamları arasında taraftarı kalmamıştır.¹ Safeviler, kendilerinin seyitlerden, yani peygamber soyundan, olduklarını iddia etmiş ve izledikleri politikada kendilerini böyle tanıtmıştır. Kendilerini Hz. Ali'nin devamcıları olarak tanımlayan ve tarihte Kızılbaş² olarak da anılan Safeviler, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanında İran ve Anadolu'da daha aktif bir şekilde faaliyetlerde bulunmuştur.³

Safevi Devleti'nin "Milli bir İran devleti" olduğunu ileri sürenler bunu ispatlarken Safeviler'in, İran'ı Sasaniler Devleti'nin sınırlarına ulaştırmış olduğu gerçeğini kullanmaya çalışmışlar.⁴ Fakat sınırların tüm İran'ı kapsamış olması Safevi hanedanının İran Devleti olduğunun kanıtı olamaz. Tarihte İran Selçuklu Devleti ve İlhanlı Devletlerinin sınırları da Safevi Devleti'nden pek farklı değildi. Safevi Devlet'ini kuran ve onu ayakta tutan oymakların Anadolu milleti olması gerçeği her zaman ön planda olmuştur. Bunlar, Anadolu'nun orta ve güney bölgelerine mensup olan Türk toplumlardı idi.⁵ Zeki Velidi Togan'a göre ise, gerçekte hanedanın seyitlikle alakası yoktur ve onlar, Firuz Şah adlı bir Sincarlı şahsın neslinin devamcılarıdır.

Safevi tarikatı İran'da Türkmen şeyhlerinin itibarının arttığı 13. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Çünkü Moğollar İslam Dininin değerlerini yerleşik kültüre

¹ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kurulması ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992. s.1

² Kızılbaşlık hakkında muhtelif rivayetler vardır. Şapolye'ye göre, Alevilik'i kabul eden Türkmenler'in İslâm'dan önceki dinleri Şamanizm olmuştur. Türk şamanları başlarına kırmızı bir külah takarlarmış ve tüm dini ayinleri de bu şamanlar gerçekleştirmiştir. Bu yüzden de kendilerini Kızılbaş olarak tanıtmışlar. Faruk Sümer'e göre ise 13-14.yy'da Anadolu'daki bazı Türk toplumlari başlarına kızıl börtük giymişlerdir. Alman Brockelmann ise, "babasının vefatından sonra Şeyh Haydar tarikate yeni bir yön vermiş ve başına kırmızı renkli 12 imama işaret eden 12 dilimli Haydari baş örtüsü koymuştur" diye yazıyor. Detaylı bilgi için bkz, *Tarih-i Gezelbaşan*, Çev: M.Mehemmedini, Bakü 1997, s. 7, Sadık Nağıyev, *Kızılbaşlık hakkında*, Bakü 1997, s. 4.

³ Remzi Kılıç, *Kanuni devri Osmanlı – İran münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006, s. 25.

⁴ E.G.Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1953, s. 3-4.

⁵ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 3.

felsefi ifadelerle anlatan Farsların yerine, kabileci karakterlerine uygun ifadelerle anlatmayı bilen Türkmen dervişlerini tercih ediyorlardı.⁶

Şeyh Safiyüddin'in atası Firuz Şah 11. yüzyılda Azerbaycan ve Erran bölgesine yapılan göçler esnasında Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısına yakın olan Erdebil'e gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Şeyh Safiyüddin'in merkez olarak seçtiği Erdebil, Azerbaycan'da tarihi ticaret yolları üzerinde kurulan, gelişmiş ve halkı Sünniler'den oluşan⁷ bir Türk kentidir.⁸

Safiyüddin'in, kayınpederinin ölümü üzerine şeyh olması ile Safeviyye tarikatı da kimlik kazanmıştır. Sünni bir zat olan Safiyüddin, hayatı boyunca "Şeyh" ünvanını kullanmıştır.⁹ Şeyh Safiyüddin, yaşadığı zaman diliminde saygın biri gibi şöhret yapmış ve etrafına müritler toplamıştır. Faaliyetlerini farklı bölgelerde sürdüren Safiyüddin ile birlikte bu tarikat, Azerbaycan başta olmak üzere Gilan, Mazenderan, Horasan, Buhara, Hindistan, İran, Irak ve başka bölgelere de yayılmıştır. Safevi tarikatı İlhanlılar'ın, Altın Orda Hanları'nın ve Celayirlilerin Türkmen şeyhlerine verdiği destekler sonucunda ülke dışında daha da aktif olmuşlardır.¹⁰

1334 yılında Şeyh vefat ettikten sonra onun yerine oğlu Sadreddin Musa (1334-1392) çıkmıştır. Bunu müteakiben, sırası ile Hoca Ali (1392-1429) ve Şeyh İbrahim (1429-1447) geçmiştir.¹¹

Batılı yazarlara göre, Şeyh Ali döneminde artık tarikatta Şii eğilimleri görülmeye başlanmıştır.¹² Hoca Ali'nin Şiilik eğiliminde olduğunu savunanların temel iddialarından biri Timur'un Ankara Savaşı sonrası Anadolu'dan rehine aldığı ve sayıları 30 bini aşkın Türkmen'i İran'dan Hoca Ali'nin ricası üzerine affetmesidir. Bu Türkmenlerin Şii veya Bâtini oldukları kabul edilerek, Hoca Ali'nin bu kalabalık yeni

⁶ İlhan Erdem, "Olçaytu Han'ın ölümüne kadar İlhanlılar'da yaşanan siyasal – kültürel gelişmeler ve Yakın Doğu'ya etkileri", *Tarih Araştırmaları dergisi*, Ankara 2000, S.31, C.XX, s. 27; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, Ankara 2014, s. 21.

⁷ Bu konunun daha detaylı şekilde araştırılması gerekmektedir.

⁸ Mirze Bala, "Erdebil", *İ.A., C.IV*, İstanbul 1977, s. 288.

⁹ C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 22; Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", *Türkler, Yeni Türkiye yayınları*, Ankara 2002, C.VI, ss. 882-892, s. 882-883.

¹⁰ C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹¹ Tarikatın kurucusu Safiyüddin'in mezarı Erdebil'de olup, tüm Hanedan tarihi boyunca ecdatların mezarlığı olarak anılmış, ve geniş ziyaretçi akınına maruz kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C II*, s. 255, Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri*, Çev: Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 261.

¹² Örneğin bkz, Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, Çev: Tefvik Bıyıkoğlu, TTK, Ankara 1992, s. 15.

müritlerin inançlarına meylettığı ve Şiilik eğiliminde olduğu düşünülmüştür.¹³ Fakat buna karşı olan düşünceye göre ise, Hoca Ali zamanında Şii eğilimleri olmamış ve bu eğilim yalnızca Şeyh Cüneyd zamanında ortaya çıkmıştır. Zeki Velidi Togan'ın da işaret ettiği gibi, Sünnilik konusunda hassas olan ünlü tarihçi İbn – Hacer El – Askalani, Hoca Ali ile aynı dönemde yaşamış ve kendi eserlerinde onun hakkında olumlu görüşlere yer vermiştir.¹⁴ Tarihi veriler incelendiğinde de tekkedeki bu değişimin Cüneyd zamanında olduğu anlaşılıyor. Çağdaş kaynaklar Şeyh Cüneyd'le ilgili betimlemelerinde de hep bu değişime vurgu yapmışlar.¹⁵

Safeviler'in Şii eğiliminde bulunmalarının, Azerbaycan tarihçiliğinde, siyasi yönden ortaya çıkmak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Safeviler, tarikat dönemlerinde artık anlamışlardır ki, askeri kuvvet olmadan yönetimi ele geçirmek mümkün değildir. Bu nedenle de onlar komşu bölgelerde, Anadolu'da yaşayan ve Şii olarak kabul edilen toplumlara kendi taraflarına çekmek için böyle bir girişimlerde bulunmuşlar.

14 yüzyıl sonları ve 15.yüzyılda Yakındoğu ve Orta Asya'da mevcut devletlerde resmi din İslâm'ın Sünni mezhebi idi ve farklı nedenlerden dolayı Şiilik taraftarları takiplere maruz kalıyordu. Böyle bir durum ise Şii taraftarları içerisinde Sünni halka ve Sünni devletlere karşı nefret yaratmıştı. Özellikle, bu durum Safevi tarikatının güçlenmesinde önemli yer tutmuş ve sanki görünüşte ezilmiş halkın hakkını arayan bir tarikat haline gelmiştir.¹⁶

Dikkat etmemiz gereken diğer bir husus da, Safevi Devleti'nin yukarıda da söylediğimiz gibi, İran devleti olarak yazılmasıdır. Öncelikle, şunun altını çizelim ki, artık Safevi Devleti'nin bazı İran tarihçileri dışında Türk değil de, Fars devleti olduğu fikrini savunan pek az bilim adamı kalmıştır. Bu bilim adamları da ya bilinçli şekilde bu propagandayı oluşturuyor ya da İran'da savunulan bu fikirden etkileniyorlar.

Safevi hanedanında Türklerin devlet yönetiminde söz sahibi olması, devletin kaderine hâkim olmasından ziyade, Türklerin kendine özgün kültürü de formalaşmıştı. Bu hanedan, Türk unsurunun İran topraklarındaki ahalinin büyük bir kısmı haline

¹³ Doğan Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, Ankara 2014, s. 85-86.

¹⁴ Adel Allouche, *Osmanlı – Safevi ilişkilerinin kökenleri ve gelişimi, Osmanlı – Safevi ilişkilerinin kökenleri ve gelişimi*, Çev: Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 46-47; D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz, Fazlullah Ruzbihan Hunci, *Tarih-i Alem-Ara-yi Emini*, t.y., s. 266, D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁶ Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *Gülüstanı – İrem*, Bakü 2001, s. 67, *Azerbaycan Tarihi XIII – XVIII asırlar. C.III*, Azerbaycan Bilimler Akademisi, Bakü 2007, s. 89-90.

gelmesinde önemli paya sahiptir. Bunun da esas sebebi, Safevi Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak Türkiye'den vuku bulan toplumlar halindeki devamlı göçlerdir. 19.yüzyılda bile İran'daki Türk oymaklarında çoğu toplumlar Anadolu'dan geldiklerini unutmamışlardır.¹⁷

2. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın Siyâsi Faaliyetleri.

Erdebil'de kurulan Safevi Tarikatı'nın siyasileşme süreci yukarıda da söylediğimiz gibi Şeyh Cüneyd döneminde başlamıştır. Dolayısıyla, Şeyh İbrahim'den sonra şeyhliğe Şeyh Cüneyd'in geçmesi ile amcası Cafer Bey ve o zaman Azerbaycan ve Irak hâkimi, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah bu durumdan rahatsız olur. Bu rahatsızlıkların temel nedenleri Cüneyd'in etrafında mürit kalabalığının olması idi. Bu durum Karakoyunlu Devleti'nin varlığı için tehlikeli idi. Bundan sonra, Erdebil'e çok sayıda yeni mürit akını olduğunu öğrenen Cihan Şah, Şeyh Cüneyd'ten ya müritlerini dağıtmasını, ya da Erdebil'i terk etmesini istemiştir.¹⁸ Cüneyd, hem bu baskıdan dolayı hem de amcası Cafer Bey'le olan mücadele sonucunda Anadolu'ya gitmiş ve sırasıyla II. Murat'tan, Karamanoğlu İbrahim Bey'den, Varsak Türkleri ve Suriye'den kalmak için yer istemiş, hatta bir ara Trabzon'u kuşatmaya kalkışmış, fakat tüm bu çabalarında başarısız olmuştur. Bunun üzerine, Karakoyunlular'ın esas rakibi olan Akkoyunlu Hasan Padişah'ın sarayına sığınmıştır.¹⁹ Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'a karşı Cüneyd'den istifade etmek amacıyla Hasan Padişah, kız kardeşinin onunla nikâha girmesine izin vermiş ve Karakoyunlular Devleti sona erdikten sonra Erdebil'e göndermiştir.²⁰ Faruk Sümer'in verdiği bilgilere göre, Şeyh Cüneyd henüz Anadolu'da olduğu süreç içerisinde, Seyyid sıfatı ile dolaşarak etrafına köylü ve göçebe Türkler arasında çok sayıda mürit toplamıştı. Hatta Cüneyd'in Şiiliği burada kabul etmesi de ihtimaller arasında vardır. O, kendisini Hz. Ali'nin soyundan gelmiş gibi takdim ederek siyasi bakımdan tatmin edilmeyen toplumları kendine çekebilmiştir.²¹

Erdebil'e geldikten sonra Cüneyd, Gürcü ve Çerkesler'in topraklarına baskınlar düzenlemiş ve bununla siyasi karakterini ortaya koymuştur. Şirvan hükümdarı

¹⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁸ D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 89-90.

¹⁹ İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", *İ.A.*, 2002, ss. 546-557, s. 549; M. Eravcı, *a.g.m.*, s. 883; C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 26-27; Şeyh Cüneyd Erdebil'den gittikten sonra burada yönetimi Cafer bey ele almıştı. Detaylı bilgi için *bkz.* Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti*, Bakü 2007, s. 42.

²⁰ İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 216.

²¹ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 10.

Halilullah, şeyhin ülkesinden geçmesine razı olmamış, yapılan savaşta Şeyh Cüneyd öldürülmüştür (1460).²²

Cüneyd'in hayatı, tekke faaliyeti ile meşgul olmaktan ziyade, ölümünden sonra müritlerini siyasi – askeri bir güce çevirmenin düşüncesiyle geçmiştir. Özellikle de, Hasan Padişah'ın kızı ile evlenmiş olması çocuklarının Akkoyunlu veliahdı olması için de imkânlar sağlamış ve böylelikle, tarikatın politikleşme sürecini daha sağlam temele bağlamıştır. Dolayısıyla, zaten halk içinde büyük nüfuzu olan Safevi şeyhleri, bu dini etkinlik alanına Akkoyunlu İmparatorluğu'nun doğal varisi olmak gibi siyasi bir kimlik de ilave etmiş oluyordular.²³

Anadolu Türkeri'nin mühim bir kısmını Safeviler'e bağlayan son derece dikkate değer bir şahsiyet olan Şeyh Cüneyd, dervişler heyetinin sınırsız yetkili reisi sıfatıyla aynı zamanda cihan hâkimiyeti iddiasında bulunmuştur.²⁴ 15.ve 16.yy koşullarını göz önünde bulundurursak, sofi kimliği ile kalabalık müridi bulunan bir ailenin böylesine bir politik verasete sahip olmasının ardından nüfuz elde etme çabasına girmesi son derece doğal bir olaydır.

Şeyh Cüneyd'in 1460 yılında Şirvan şah Halilullah ile savaşta öldürülmesi üzerine, oğlu Şeyh Haydar, Erdebil sofularına rehberliğe başlamıştır. Bilindiği gibi, Şeyh Cüneyd'in başka yetişkin oğulları olduğu halde, küçük yaştaki Haydar'ı vasiyete uygun olarak başa koymaları sebepsiz değildi. Haydar, annesi hattıyla Hasan Padişah'tan daha sonraki dönemlerde yardımlar alacaktı. Gerçekten de, 1468 yılında Hasan Padişah Horasan'dan Sivas'a kadar olan arazileri kapsayan Akkoyunlu hanedanını kurdu ve böyle bir durumda Haydar da Erdebil'de kolayca yönetime sahiplendi. Bundan sonra o, Hasan Padişahın kızı ile nikâh kıydı. Bu akrabalık bağının Akkoyunlular açısından önemi, rakipleri olan Karakoyunlular'a karşı mücadelede Sofi desteğini almış olmalarıdır. Çünkü Şeyh Cüneyd'in amcası Cafer'in, Karakoyunlular'ın desteğiyle Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştırması sonucunda, Karakoyunlular Cüneyd ve onun soyundan gelenlerin düşmanları olmuştur. Akrabalığın sofiler açısından önemi ise Safeviler'in Akkoyunlu Devleti'nin varisi olarak bir siyasi pozisyon kazanma olgusu idi. Böylece,

²² Tahsin Yazıcı, "Safeviler", *İ.A., C.X*, ss. 53-59, s. 54; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı – İran siyasi münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul 1962, s. 2; Mehmet Saray, *Türk – İran ilişkileri*, Ankara 1999, s. 18; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 30-31.

²³ D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁴ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 27.

Akkoyunlularla Safeviler arasında ortak düşmana karşı işbirliği gerçekleştirilmiş oldu.²⁵ Safevi hanedanının kurucusu olan genç Sofi İsmail de bu izdivaçtan doğan üç çocuktan biri idi.

Şeyh Haydar da en az babası kadar hırslı idi ve o da gaza yürüyüşü adı ile Çerkesler'e ve Gürcü toplumlarına baskınlar düzenledi. Haydar'ın da ilk yılları Anadolu'daki teşkilatı geliştirmek ve müritlerin sayısını artırmak faaliyetleri ile geçmiştir.

Anadolu'daki müritlerden seçilen bir kaç kişiye “halife” unvanı verilip bir ulak olarak görevlendiriliyordu. Bu halifelerden biri de Hasan Halife idi ki, Osmanlı tarihinde “şeytan kulu” adı ile tanınan meşhur Şah Kulu'nun babası idi. Şu bilgiye dayanarak geldiğimiz sonuç o ki, tarikatın başı Azerbaycan'daki Erdebil'de, gövdesi ise Anadolu'da yerleşmiştir.²⁶ Osmanlı sultanı II. Bayezid henüz, sofilerin bu başlangıç döneminde güçlü orduya sahip olsa da Haydar'ın herhangi bir karışıklık çıkaracağından çekinerek hiçbir önlem almıyordu. Faruk Sümer'e göre, bundan dolayı, II. Bayezid'in, tarikatın Anadolu'da yayılmasında ve Safevi Devleti'nin kurulmasında büyük sorumluluğu vardı.²⁷

Şeyh Haydar önce Akkoyunlular'la ittifak halinde olsa da, Hasan Padişah'ın ölümünden sonra bu ittifak bozulmuştur. Daha sonra Haydar, Şirvanşahlar ile mücadeleye giriştiğinde Şirvan hükümdarı Sultan Yakup'tan yardım da almıştı. Aynı zamanda Sultan Yakup'un Osmanlı ile de dostluk ilişkileri devam etmekteydi.

Şeyh Haydar döneminde, artık Erdebil bir karargâha dönüşmüştü. O, hem babasının yarım bıraktığı işleri tamamlamak, hem de intikamını almak için hazırlıklar yapmaktaydı.²⁸ 1480 yılında Şirvan'a yeni bir sefer yapıldı ve buradan elde edilen başarı sayesinde müritlerin sayısı daha da çoğaldı. 1488 yılında Şirvan'a yapılan yeni bir saldırı sırasında ise Şeyh Haydar öldürüldü.²⁹

²⁵ D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 95-96.

²⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 12.

²⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸ C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 30-31; Mehmet Çelenk, “16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 45.

²⁹ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 75-76; Erdem İlhan ve Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, s. 139-143; C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 31.

Hatta II. Bayezid, Sultan Yakup'a yazdığı mektupta, Akkoyunlular'ın yardımı ile Şeyh Haydar'ın öldürülmesinden dolayı tebriklerini de iletmiştir.³⁰

Venedik elçisi Katerino Zeno, seyahatnamesinde Şeyh Haydar'ın kişiliğinden bahsederken şunları kaydetmiştir: “Şeyh Haydar’i, İslamiyet’te, Ali’nin Ömer’den daha makbul olduğu esnasına dayanan yeni bir akımın tebliği ile “veli”, “hoca” v ya “peygamber” diye anmak gerekir. Etrafında toplanan taraftarları öylesine mutlu idiler ki, herkes onu ilahi bir varlık olarak tasavvur ediyordu”.³¹ Şeyh Haydar'ın önemli bir özelliği de, daha sonra kendisinin ve taraftarlarının “kızılbaş” diye isimlendirilmelerine yol açan “Haydari Taç” olarak da bilinen kırmızı sarı taç tasarlamasıdır.³² Öyle ki, farklı bakışlar arasında en çok savunulan bir düşünceye göre, Şeyh Haydar, müritlerine 12 dilimli kızıl taç giydirmiş ve bundan dolayı da mensuplarına “kızılbaş” denilmiştir. Bu terim, başlangıçta sadece Şeyh Haydar taraftarlarını içine alırken, daha sonra Şah İsmail'in faaliyetleri ile kısa zaman diliminde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak tüm Safevi taraftarlarını kapsayan bir toplumu nitelendirmek için kullanılmıştır.³³

3. Safevi Devleti'nin Kurulması ve Şah I. İsmail.

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın Şirvan topraklarına düzenlenen saldırıda hayatlarını kaybetmelerinden sonra zaten Erdebil şeyhleri ile arası pekiyi olmayan Sultan Yakup, Erdebil'i tutması için fırsat yakalamış oldu. Akkoyunlu sultanı Erdebil'i tuttuktan sonra, Şeyh Haydar'ın İsmail de aralarında olmak üzere üç oğlunu İstahr kalesine hapsedti. Sultan Yakup'tan sonra Akkoyunlu tahtına çıkan Rüstem Mirza rakipleri ile mücadelede kızılbaşların yardımını almak amacıyla bu üç kardeşi hapisten çıkardı. Büyük kardeş olan Sultan Ali'yi Erdebil şeyhi olarak kabul etti. Fakat Ali'nin kızılbaşların yardımı ile düşmanlarını ortadan kaldırması ve şöhretinin artmasından rahatsızlık duyan Rüstem, ordusunu kızılbaşların üzerine gönderdi. 1494 yılında Erdebil yakınında olan savaşta kızılbaşlar yenildi ve Sultan Ali öldürüldü. Rüstem Mirza ve sergerdesi Ebih Sultan Erdebil'e dâhil olarak Safeviler'in çoğunu ve Şeyh Haydar'ın tüm ailesini kılıçtan geçirse de, kızılbaş emirleri küçük yaşlı İsmail'in hayatını

³⁰ Şahin Ferzelibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası (XV – XVI asırlar)*, Bakü 1995, s. 41.

³¹ Tufan Gündüz, *Doğu'da Venedik Elçileri Uzun Hasan ve Fatih Mücadelesi Döneminde*, İstanbul 2006, s. 49.

³² W. Hinz, *a.g.e.*, s. 65; Edward Browne, *A Literary History of Persia: Modern Time 1500-1924*. Cambridge 1930, s. 48.

³³ Detaylı bilgi için bkz. İ. Üzüm, *a.g.e.*, s. 547; *Tarih-i Gezelbaşan*, s. 25; Micheal Axworthy, *A History Of Iran*, New York 2008, s. 130-134.

kurtarmayı başardılar. Uzun süre saklandıktan sonra İsmail Lahican'a getirilmiş ve 6 yıl burada saklanmıştır.

Bu dönemler artık Akkoyunlu Devleti içinde isyanların ve taht kavgalarının çoğaldığı dönem idi. Bu durumda kızılbaşların tek varisi olan İsmail, halkın rağbetini kazanmış ve 15.yy sonunda Safevi Devleti'nin kurulması için elverişli bir ortam yaratmıştır.³⁴

Akkoyunlu Devleti'nde içteki durumun pek de iyi olmadığı görülmekte idi. Hatta Hasan Padişah döneminde ziraatta bazı yeniden yapılanma işleri görülse de, beklenen sonuçlara ulaşamadı. Artık 15.yy sonlarında yerli halk, ülkesini kriz durumundan kurtaracak, vergi sistemini düzene sokacak ve iç savaflara son verecek güce sahip olan yeni bir devlet kurmanın taraftarı idiler. Hem, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'daki fetihleri iki kıta arasındaki ilişkilerde de sorunlar yaratıyordu. Özellikle, Azerbaycan tüccarlarının Venedik'le ticaretine Osmanlı'nın gümrük siyaseti büyük darbe indirmişti.

Bundan başka, Azerbaycan topraklarının Osmanlı İmparatorluğu tarafından işgali tehlikesi de vardı. Diğer sebeplerin yanı sıra, özellikle, Osmanlı tarafından gelecek herhangi bir tehlikeli durumda ülkeyi savunacak olan güçlü bir devlete ihtiyaç vardı. Dolayısıyla, dış etkenler Safevi Devleti'nin kurulmasının önemini artırmıştı. Ekonomik yönden Güney Azerbaycan vilayetlerinin daha çok gelişmiş olması ise, burayı kurulacak olan yeni devletin merkezi haline dönüştürüyordu.³⁵

1499 yılı Ağustos ayında 13 yaşlı İsmail, Lahican'ı terk ederek, Erdebil'e yola düştü. Bu seferde ona Hüseyin Bey Şamlu, Dede Bey, Hadim Bey Hülafe, Rüstem Bey Karamanlu, Bayram Bey Karamanlu, İlyas Bey Aykutoğlu ve Kara Piri Bey eşlik ediyorlardı.³⁶ O, Toram yolu ile Erdebil'e yetişse de, Akkoyunlular, onların Erdebil'de kalmaya izin vermediler ve kızılbaşlar Erdebil'i terk etmek zorunda kaldılar. İsmail henüz Toram'da olduğu süreçte, ordusu 1500 kişiyi aşmıştı. 1499-1500 yılını Azerbaycan'da, Astara'da Erçivan adlı köyde geçirdiler. İsmail'in burada kalmasında esas amacı, Azerbaycan'ın güneyinde olan taraftarlarına ordu ile buluşmaları için vakit kazandırmak idi. Kışı Erçivan'da kalan İsmail ve taraftarları, Erzincan'a doğru gitmeyi

³⁴ *Azerbaycan tarihi.*, s. 91.

³⁵ *Azerbaycan tarihi.*, s. 170-171.

³⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 16; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti.*, s. 45; *Azerbaycan tarihi.*, s. 171; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 34; C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 33; D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 105-106.

ve Ön Asya'daki taraftarları ile buluşmayı kararlaştırdılar. Şah I. İsmail döneminde olan anonim bir tarihçinin verdiği bilgilere göre, İsmail, Erzincan'a yola koyulurken onun ordusunda, Karadağlılar'ın, Talışların, Ereşliler'in, Dulkadirliler'in, Şamlılar'ın, Rumlar'ın da üyeleri vardı. İsmail'in Erzincan'a yetişmesi Anadolu kızılbaş Türkleri arasında büyük sevinçle karşılanmış ve Erzincan'da olduğu sürede onun etrafında 7000'e yakın mürit toplanmıştır.³⁷ Erzincan'da yapılan istişareden sonra toplanmış askerin de yeterli olduğu düşünülerek ilk önce Safeviler'in düşmanı olan Şirvanşahlar üzerine gitmeye karar verilmiştir. Böylece, 1500 yılında Şirvan'a yapılan yürüyüş zamanı Cebani adlı yerde Şirvanlılar'la kızılbaşlar arasında yapılan savaşta Ferruh Yasar öldürüldü ve İsmail Şirvan kentine kolayca girmeyi başardı. Bu savaştan sonra Ferruh Yasar'ın sağ kalmış oğullarından biri olan İbrahim Şeyhşah babasının geride kalan askerlerini etrafına toplamaya başlamıştır.³⁸

İsmail ve taraftarları, Şirvanşahlar'ı yenilgiye uğrattıktan sonra, onların ikinci merkezi olarak bilinen Bakü'yü ele geçirmek uğruna mücadeleye başladılar. 1501 yılında İsmail Bakü kalesini büyük güçle ele geçirdi. Fakat bununla Şirvanşahlar Devleti son bulmamış, ilerideki dönemlerde de Safevi ve Şirvanşahlar'ın ilişkileri devam etmiştir. Bakü kalesinin ele geçirilmesinden sonra kızılbaşlar, Şirvanşahlar'ın diğer bir dayanak noktası olan Gülüstan kalesini kuşatmaya aldılar da bir sonuca ulaşamadılar. Bu zaman Elvend Mirza'nın Tebriz'den büyük bir kuvvetle harekete geçtiğini öğrenen Safeviler, Gülüstan kalesini kuşatmadan vazgeçerek Tebriz'e doğru ilerlediler. Şah İsmail ve Elvend Mirza 1501 yılında Sürur kenti yakınında karşılaştılar. Bu savaş İsmail'in zaferi ve Elvend'in Erzincan'a ve oradan da kayıplar vererek Diyarbakır'a kaçması ile sonuçlandı. 1501 yılı sonbaharda İsmail Tebriz'e girdi ve Akkoyunlu Devleti'nin doğal varisi olarak kendisini şah ilan etti ve on iki imam adına hutbe okuttu. Bu tarih Safeviler Devleti'nin zuhuru tarihi olarak biliniyor.³⁹ Böylelikle, Osmanlı Devleti sınırında bir Şii devlet kurulmuş oluyordu. Fakat İslam dünyasında yerini sağlama almak için bu devlet hem Osmanlı, hem de Özbekler'le mücadele etmek

³⁷ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 18; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti..*, s. 45-46; *Azerbaycan tarihi..*, s. 171; D. Kaplan, *a.g.e.*, s. 106.

³⁸ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 20; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989, s. 48; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti..*, s. 48; *Azerbaycan tarihi..*, s. 172-173.

³⁹ E. Browne, *Modern Times*, s. 3-4, 51-52; *Azerbaycan tarihi..*, s. 174; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti..*, s. 53-54; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 35; Şah İsmail'in Ferruh Yasar ve Elvend Mirza ile savaşları için detaylı bilgi için bkz. Ghulam Sarwar, *History of Shah Ismail Safawi*, Muslim University 1939, s. 33-39.

zorunda idi.⁴⁰ Osmanlı halkı ve yöneticileri tarafından şüphe ile karşılanan Kızılbaşlar'ın bu devleti, aynı zamanda Osmanlı tarafından kabul edilen mezhep dışında bir mezhebi devlet dini haline getirmişlerdi. Osmanlılar, Şii'lik'i bidat kabul ettiği gibi, Safeviler de Sunnileri saf inançtan ayrılmış olarak görüyorlardı.⁴¹

Şah İsmail, 1503 yılında ise, Akkoyunlular'ın Ebher Antlaşması (1500)⁴² ile ayrılan ikinci kolunu – Fars ve Irak-i Acem'i de kendi devleti sınırlarına sokmak için Murad Mirza'yı yenilgiye uğrattı. O, Elvend Mirze'yi mağlup etmekle Azerbaycan'a sahiplenmiş ise de, Murad Mirza'yı yenilgiye uğratması sonucunda tüm İran ve Irak'a sahip oldu.⁴³

Safevi Devleti'nin kurulması, Kızılbaşlar'ın, Azerbaycan'ı da eline geçirmesi ve Erdebil tarikatı ile oluşan şöhreti, Akkoyunlular'la olan siyasi bağları ve onun doğal varisi olmasıyla şeyhlikten şahlığa, cihan hükümlüğüne atılmış büyük bir adımı idi.

Tarihçiler, bu yeni devletin mahiyeti ile ilgili farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Walther Hinz'e göre, Safeviler'in 1501'de kurduğu bu devlet “Milli bir İran devletidir.”⁴⁴ Köprülü, Safeviler dönemini aşırı Şii inançlarına sahip olan, İran'ın Sasani devrindeki siyasi birliğini yeniden kuran Türk sülalesinin hâkimiyeti gibi değerlendirmiştir.⁴⁵ Faruk Sümer ise, yukarıda da söylediğimiz gibi, Safeviler'in seyitlikle hiçbir bağının olmadığı ve “Milli bir İran devleti” olgusunun artık eskimiş bir düşünce olduğunu vurgulamıştır.⁴⁶ Petruşevskiy, bu devlet için kullanılan “Milli bir İran devleti” fikrini reddederken, Oktay Efendiyev ve diğer Azerbaycanlı tarihçiler ise bu devleti, Azerbaycan devleti olarak yorumlamaktadırlar.⁴⁷

⁴⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.II, 1451-1538*, Çev: Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 219.

⁴¹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.III, 1451-1538*, Çev: Nilüfer Epeçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 110.

⁴² Akkoyunlu tahtı için mücadele eden Elvend Mirza ile Murad Mirza arasında 1500 yılında Ebher Antlaşması yapıldı ve bu anlaşma ile Kızılbaşların sınır olmasının üzerine Akkoyunlu toprakları iki yere ayrıldı. Karabağ, şimdiki Ermenistan toprakları Elvend'e, Arap Irak'ı, Acem, Fars ve Kirman ise Murad'a verildi. Detaylı bilgi için bkz. *Azerbaycan tarihi.*, s. 168-169.

⁴³ O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti...*, s. 55.

⁴⁴ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 1-2.

⁴⁵ Fuad Köprülü, “Azeri”, *İ.A., C II*, İstanbul 1979, ss. 118-151, s. 133.

⁴⁶ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 1.

⁴⁷ İlya Povlovich Petruşevskiy, *Islam in Iran*, Çev: Hubert Evans, London 1985, s. 322; C. Aydoğmuşoğlu, *a.g.e.*, s. 109-110.

BÖLÜM 1: SAFEVİ – AVRUPA İLİŞKİLERİNİN ODAK NOKTASI: OSMANLI İMPARATORLUĞU.

1.1. Safevi – Avrupa İlişkilerine Genel Bir Bakış.

Doğu ülkelerini Akdeniz ve Karadeniz sahilleri ile Hint Okyanusu havzası, Hindistan ve Basra Körfezini Volgaboyu ile bağlayan kervan yollarının Azerbaycan topraklarından geçmesi, burayı en eski zamanlardan uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkiler alanında etkin olan bir bölge hâline getirmişti. Tarihçiler, ortaçağ ve yeniçağ ile ilgili farklı meseleleri araştırmalarına rağmen, bu topraklarda kurulan Türk devletlerinin uluslararası arena ve dünya tarihindeki yerine, özellikle de, müstakil siyasi bir varlık olarak Avrupa ile ilişkilerinin öğrenilmesine ilmi bir problem olarak bakmamışlar. Bu göz ardı edilmenin sebebi ise, bu konu ile ilgili olarak Avrupa’da bulunan kaynakların “unutulmuş” olmasıdır. Oysaki yeniçağda geniş diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurulan Batı Avrupa devletlerinin her birinde önemli belgeler bulunmaktadır. Avrupa’da, özellikle de, yeniçağda en geniş ilişkiler kurulan İtalya’da bu belgeler zaman zaman araştırılmış ve toplu olarak basılmıştır. Örneğin, 1865 yılında İtalyan tarihçi Guglielmo Berchet, Akkoyunlu ve Safevi devletlerinin Venedik Cumhuriyeti ile ilişkileri tarihinden bahseden son derece önemli belgeleri toplu şekilde bastırmıştır (Berchet Guglielmo, *La Republice di Venezia e la Persia*, Torino, 1865). Bundan başka, 1979 yılında, Roma Doğu Enstitüsü’nde B.S. Amoretti’nin editörlüğü ile “Şah I. İsmail Marin Sanudo’nun Gündeliklerinde” başlıklı yeni bir belge toplusu da yayınlanmıştır. Bu toplu daha sonra Rusça’ya da çevrilmiştir. Dönemin kaynakları, Safevi Devleti’nin, Doğu ülkeleri ve Rusya’nın yanı sıra, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Almanya, İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya, Papalık, Kıbrıs, Rodos, İskandinav ülkeleri ve İtalyan şehir devletleri ile yakın ilişkiler kurulması hakkında bilgiler içermektedir.⁴⁸

1501 yılında Elvend Mirza’yı yenilgiye uğratmasının ardından Tebriz’e girerek Safevi Devleti’ni resmi olarak ilân etmesi üzerine güçlenmeye başlayan Şah I İsmail’in yürüttüğü politika, Avrupa’da da takip edilmekteydi. Safeviler Devletinin kısa bir zamanda güçlenerek rakiplerinin birçoğunu bertaraf etmesi, Osmanlı Devleti’nde

⁴⁸ Yakup Mahmutov, “Hitayi ve Avrupa”, “*Azerbaycan*” dergisi, 1987, No 5, ss. 171-181, s. 171.

yaranan huzursuzluğun aksine, Avrupa’da neredeyse coşkuyla karşılanıyordu. Bu tepkilerinin farklı olmasının çeşitli sebepleri vardı ve ileride bu sebepleri siyasi ve iktisadi sebepler olarak detaylı bir şekilde anlatmaya çalışacağız.

Böyle bir durumda Avrupalıların Safevi devleti ile ilişkiler kurması, Avrupalılar açısından önem kazanmış ve tüm dikkatler bu meseleye yöneltiştir. Bu da, iki olay sonucunda ortaya çıkmaya başlamıştı. İlk olarak, Osmanlı hâkimiyetinin genişleme ve Batıdan Doğuya giden geleneksel ticaret yollarının tehlikeye düşmesi, ikincisi ise, Safeviler’in yönetimi ele alması ve İran’da resmi bir statü kazanması idi.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1453 yılında İstanbul’u fethetmesi ve güçlü bir İslâm Devleti hâline gelmesi, Avrupa’da haklı olarak bir korku yaratıyordu. Osmanlı fetihlerinin, Avrupa’yı korkutmasının yanı sıra hem de, onların Doğu ülkeleri ile geleneksel ticaret yollarındaki üstünlüğüne de son veriyordu. Bu yüzden, Avrupa’da Safevi Devleti’nin kurulması sevinçle karşılanmıştı. Çünkü onlar Doğuda Osmanlı’ya karşı koyacak bir “müttefik” arıyorlardı ki, İsmail bunu Avrupalılar için yapmış oluyordu.

Yeni ticaret yolları aramak için deniz seferlerine başlayan Avrupa devletleri, artık İsmail ile ilişkiler kurmaya başlamışlardı. İlk ilişki kurmaya çalışan Venedik ve Portekiz olsa da, bu devletler sonuç elde edemediler. Çünkü ne Venedik sarayı ne de Portekiz sarayı verdikleri sözü tutmuyorlardı. Onlara gereken şey sadece Safevi ve Osmanlı Devletlerinin arasında olabilecek herhangi bir barışın önünü kesmek idi. Safevi – Osmanlı savaşlarının ortaya çıkışı, özellikle de, Çaldıran savaşında İsmail’in yenilgisi, Şii devletin zayıflamasına neden olmuştur.

Safevi – Osmanlı ilişkilerinin keskinleşmesinde Batı Avrupa devletlerinin de büyük rolü vardı. Çünkü Doğudaki siyasi durumu yakından takip eden Avrupalı devletler, özellikle de Venedik, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı geleneksel müttefikleri olan Akkoyunlu Devleti’nin yerinde daha güçlü bir Safevi Devleti’nin kurulmasını iyi değerlendirmeye çalışıyorlardı. Öyle ki, Avrupa’da vuku bulan iç savaşlar, esas ticaret yolları uğrunda uzun süren mücadelelerden yararlanan Osmanlı İmparatorluğu, dikkatini buraya doğru yöneltmiştir. Avrupa devletlerinin ise Osmanlı’ya karşı tek cephede birleşmemesi onların dikkatini genç imparatorluk olan Safeviler’e yöneltmesine yol açmıştır. Safevi –

Osmanlı ilişkilerinin keskinleşmesinden yana olan Avrupa'nın hıristiyan devletlerinin esas amacı ise iki, büyük Türk Müslüman devletlerinin karşılaşmasına yol açmak ve Osmanlı tehlikesini Avrupa'dan uzaklaştırmak idi.

İleride de bahsedeceğimiz üzere, Safeviler'le çıkarları uygun olmayan ilk Batı Avrupa ülkesi de Portekiz oldu. Bu anlaşmazlıklar Basra Körfezindeki Hürmüz limanının Portekiz yönetimine geçmesi ile sonuçlanmıştı. Bu zayıflık, Şah I. Abbas dönemine kadar devam etti ve yalnız bundan sonra yeniden dış politika ve ticaret canlanmaya başlamıştı.

Şah I. Tahmasb döneminde Batı Avrupa ile ilişkilerde durgunluk yaşanmıştır. Çünkü uzun süren Safevi – Osmanlı savaşlarından sonra iki ülke arasında 1555 yılında yapılan Amasya Antlaşması'nın⁴⁹ şartlarını bozmak istemeyen Safevi Şahı hıristiyanlarla siyasi ilişkilerden kaçınmıştır.

Bazı tarihçiler, Safeviler'in Batı ile ilişkilerinin, özellikle de Şah I. Abbas döneminde kurulduğunu yazıyorlar. Çünkü bu dönemlerde, İngiltere'de (1600), Hollanda'da (1602), daha sonra ise Fransa'da Doğu ile ekonomik ilişkileri geliştirmek için ticaret şirketleri kurulmuştu. Bu durumda Şah I. Abbas'ın esas amacı ise bu şirketler arasında olan mevcut rekabetten Safeviler'i kârla çıkarmak idi.⁵⁰ Onun hükümranlılığı döneminde, Safeviler'in bu zamana kadar kaybettikleri toprakları geri almak için Osmanlı devleti ile savaş hazırlıkları yapılmış ve bunun için reformlar yapılmıştır.⁵¹ Bu reformların yanı sıra, Batı ile ilişkilerin gelişmesi de devletin esas planlarından idi. Bu devirde, İngiliz sarayından Robert ve Entoni Şerley Kardeşleri Safevi sarayına gelmiş ve bir sene sonrasında onlar Hüseyin Ali Bey Bayat'ın heyetiyle birlikte Avrupa saraylarına gönderilmiştir. Şah I. Abbas, sadece karada değil, hem de Basra Körfezi'nde yönetimi tamamıyla ele geçirmek için Hürmüz'den Portekizliler'i kovdu. Bu konuda Safevi Şahı, İngiltere'nin yardımlarından da faydalandı. Öyle ki, Portekiz'e karşı Safevi – İngiliz ittifakı kurulmuş oluyordu. Bu ittifak da aslında, İngiliz Doğu Hint Şirketi'nin, Basra Körfezinde Portekizliler'in yerini alması idi. Yardım bahanesiyle İngilizler, Şah I.

⁴⁹ Çelebi Mehmed Hemdemi, *Solakzade Tarihi, Kültür Bakanlığı* 1989, s. 531; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti..*, s. 106; *Azerbaycan tarihi..*, s. 188; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 349.

⁵⁰ Hatemzad Zeynep, "Safeviler devletinin Batı ile esas tarihi ilişkileri", *Tarih ve Onun Problemleri dergisi, Bakü Devlet Üniversitesi, No 1, 2013*, ss. 25-30, s. 25-30.

⁵¹ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, Ankara 2013, s. 155.

Abbas'tan kapitülasyonlar almayı da başarmışlardı.⁵² Bunun ardından, Fransa'nın Doğu Hint Şirketi de buna benzer bir kapitülasyon olsa da, sonunda yine de İngilizler Basra Körfezindeki ticarete ayrıcalıklarını korumayı başardılar. Bunda, Avrupa'da İngiliz ve Hollandalıların Portekiz'e karşı mücadelelerinin de etkisi vardı.

1.1.1. İlişkilerin Siyasi Sebepleri.

Osmanlı topraklarında, özellikle de, Doğu Anadolu'da, Karaman'da ve Suriye'de Şiilik'in yayılımı ve Safevi taraftarlarının hızla çoğalması, Şiilik adı ile geçen Celali İsyanları, bu isyanların Safeviler tarafından desteklenmesi, Safevi devletini Osmanlı karşısında Akkoyunlu'dan daha da tehlikeli bir rakip hâline getirmiştir.

Safevi Devleti'nin güçlenmesi, Osmanlı'nın Güney Kafkasya'yı, Azerbaycan'ı ve İran topraklarının yönetimini ele geçirmesi için bir engel oluyordu. Bu yüzden, henüz 16.yy başlarından itibaren Safevi ve Osmanlı devletleri arasında bir düşmanlık söz konusuydu. Bunu anlayan Safevi Şahı, Osmanlı Devleti'ne karşı muharebeye hazırlanırken, dedesi, Akkoyunlu hükümdarı olan Hasan Padişah gibi, Osmanlı kuvvetlerini iki cepheye ayırarak yenilgiye uğratmak amacıyla, Batı Avrupa ile kurulan ilişkilere yeniden çekidüzen vermeye karar verdi.⁵³

II. Mehmet'in ölümünden sonra oğulları II. Bayezid ve Cem Sultan arasında yaşanan taht kavgaları, Cem Sultan'ın kardeşi II. Bayezid'e karşı askeri yardım almak için Avrupa saraylarını gezmesi,⁵⁴ bundan başka, 1492 yılında Arapların İspanya'dan kovulması gibi değişimler, Batı'da Osmanlı Devleti'ne karşı zafer ümidini artırmıştı. Roma papaları, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeniden "Haçlı Seferleri" tebligatına başlıyorlardı.⁵⁵

Safevi Devleti'nde Batı Avrupa ile yaklaşımların önemli noktaları Şah I. İsmail döneminde belirlenmiştir. Onun yönetime geldiği zamanlarda bölgede siyasi kriz söz konusuydu. Çünkü Avrupa devletleri Doğu'da sömürgecilik siyaseti yürütüyordu. Özellikle, Portekiz, Hint Okyanusu'nda yerleşmeye çalışıyordu. Bunu, 1515 yılında

⁵² Hatemzad Zeynep, *a.g.m.*, s. 26.

⁵³ Yakup Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, Bakü 2006, s. 172.

⁵⁴ Sander Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 12. Baskı, Ankara 2003, s. 87.

⁵⁵ S. İnfessura ve İ. Burkhard, *Dokumenti po İstorii Papstvo*, 16.-17.yy, Moskova 1939, s. 206-209; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, s. 173.

Hürmüz limanını ele geçirerek başarmış ve sonuçta, Safevi Devleti'nin Hint Okyanusu'na çıkış kapısını kapatmıştır. Bundan başka, Batı sınırlarında Osmanlı işgalleri Azerbaycan tüccarlarının Akdeniz ve Karadeniz aracılığı ile yapılan Avrupa ticaretini de olumsuz etkilemekteydi. Doğuda Şeybaniler Devleti ile ilişkiler de kritik durumda idi. Bu dönemde kurulmuş olan Safevi İmparatorluğu bölgenin kurtarıcısı olarak hem içteki problemleri çözdü, hem de artık bölgenin uluslararası ticari merkez haline gelmesinde önemli yer aldı.⁵⁶

Şah İsmail'in kısa bir zaman diliminde böyle geniş bir coğrafyayı kapsayan merkezi bir siyasi birlik oluşturması, bölgede güçlenen Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu'da siyasi mevkilerini güçlendirmeye çalışan Şeybaniler Devleti'nin rahatsızlanmasına sebebiyet veriyordu. Çünkü Safevi hâkimiyeti, Osmanlı'nın Doğu Anadolu ve Basra Körfezindeki siyasi iddialarının karşısına geçmekteydi. Bir yandan, İsmail'in, Özbek Hanı'nın yönetimindeki Horasan bölgesine olan iddiaları, diğer yandan da, Osmanlı ve Şeybaniler Devleti'nin Safevi coğrafyasına olan işgal planları bu iki devleti müttefik olmaya zorlamıştır.⁵⁷

Batıda Osmanlı, Doğuda ise Şeybaniler'le mücadele eden ve Osmanlı – Şeybani ittifakı karşısında daha zayıf kalan Safeviler'in, bu ittifaka karşı mücadele edebilmesi için, Avrupa devletleri ile diplomatik ilişkiler kurması tek kurtuluş yolu idi. Diğer yandan da, bu dönemlerde Avrupa'da büyük siyasi tehlikelere sebebiyet veren Osmanlı ilerlemeleri, Avrupa devletlerine Safeviler'le yakınlaşmaktan başka bir çare bırakmıyordu. Aynı zamanda Batı Avrupa devletlerinin kendi aralarında sadece birleşmek düşüncesi yayılmakla kalmıyor, daha ileri giderek Doğu'da Osmanlı'ya karşı müttefik arayışı da hızlandırılıyordu. Bu faktörler, Osmanlı – Şeybani ittifakı karşısında zayıf kalan Safeviler'i Avrupa ile yakınlaştırıyordu. Avrupa devletlerinden ilk ilişki kurulan devlet ise Venedik Cumhuriyeti olmuştur ki⁵⁸, bunu ilerideki bölümlerde detaylı şekilde anlatacağız.

Dolayısıyla, Avrupa devletlerinin Safevi sarayı ile diplomatik ilişkilerinin önemli bir kısmını, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte mücadele oluşturuyordu. Safevi

⁵⁶ Y. Mahmutov, *Hitayi ve Avrupa.*, s. 172.

⁵⁷ Özer Küpeli, *Safevi – Osmanlı Münasebetleri 1612-1639*, İstanbul 2014, s. 34-35.

⁵⁸ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diploması.*, s. 173.

Devleti'nin de Avrupa ile ittifaktan beklediği çıkarlar vardı. Bunlar, Avrupa ile ticari ilişkileri geliştirmek ve Safevi ordusu için Batıdan ateşli silahlar almak idi.⁵⁹

1514 yılında Safeviler'in Çaldıran Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı da ele geçirmesiyle, Avrupa devletleri daha da huzursuzlanarak Anti-Osmanlı siyasetinde yeni bir aşamaya girdiler. Bu siyasetin esas aktörleri, Roma papaları idi ki, bunlar, Çaldıran Savaşı'ndan sonra tüm Batı hükümdarlarına mektuplar göndermeye başlamışlardı.⁶⁰

Öyle ki, Avrupa, yeni Osmanlı işgalleri karşısında büyük huzursuzluk yaşıyor ve Safevi Devleti ile diplomatik ilişkileri yeniden yapılandırmaya çalışıyorlardı. Bu zaman Roma papasının, Avrupa devletleri hükümdarlarına gönderdiği mektuplarda hatta onların İstanbul'u işgal etmeleri için plan da kurdukları gösteriliyordu. Fakat hâkim daireler bazında hazırlanan bu plan sadece belge üzerinde kalıyordu. Çünkü Avrupa devletlerinin bir biri ile çakışan çıkarları, aralarında mevcut anlaşmazlıklar onların bir ittifakta birleşmesine engel oluyordu.⁶¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu'daki rakibi Safevi Devleti, onun için, Çaldıran Savaşından ve özellikle de, Şah I. İsmail'in ölümünden sonra çok da korkutucu değildi. Çünkü Akdeniz, Karadeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu ticareti kısıtlanmış, bu da ülkenin ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemişti. Bundan başka, İsmail'den sonra tahta çıkan genç Tahmasb'ın (1524-1576) da deneyimsiz olmasını fırsat bilen bazı saray adamları isyanlar çıkarmaya başlamıştı. 1524-1534 yılı arasında ülkede siyasi bir buhran söz konusuydu.⁶²

Sultan Süleyman'ın hâkimiyeti döneminde, Safevi topraklarına bu devleti tümüyle ortadan kaldırma planları ile yapılan seferler ve özellikle, 1533-1535 yılı savaşları Osmanlı Devleti'ni istediği sonuca ulaştıramadı. Kanuni'nin 1548-1549 yılı seferlerinden de beklenen sonuç elde edilemedi.⁶³

⁵⁹ Mübariz Ağalarov, "XV-XVI asırlarda Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde", Yayınlanmamış Doktora tezi, Bakü 2008, s. 170.

⁶⁰ İ. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 287-288.

⁶¹ *Azerbaycan tarihi.*, s. 195-196.

⁶² İlya Povlovich Petruşevskiy, *Azerbaydjan v XVI-XVII vv*, Bakü 1949, s. 263-264.

⁶³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.II*, İstanbul 1948, s. 265-266; İ. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 348; Yılmaz Öztuna, *Başlangıçtan Zamanımıza kadar Türkiye tarihi, C.VI*, İstanbul 1964, s. 158-163;

Avrupa’da ise siyasi durum daha da karışık idi. Çünkü Almanya, İspanya ve Fransa arasında tarihte “İtalya Muharebeleri” (1494-1559) adı ile geçen savaşlar devam ediyordu. Bu yüzden, Batıda Osmanlı İmparatorluğu’na karşı birleşecek üç güçlü devletin – Almanya, İspanya ve Fransa’nın başı bu problemle dertteydi.

İtalya devletleri ise, görüldüğü gibi, bu devirde Osmanlı’ya karşı değil, Alman – Fransız tecavüzüne karşı mücadele içindeydi. Bazı İtalyan devletleri ise hatta Osmanlı’dan yardım bile alıyorlardı. Balkan devletlerinde de durum iyi değildi. Çünkü papanın Katolikleştirme siyasetine karşı itirazlar baş gösteriyordu.⁶⁴

Böyle ki, Avrupa ve Asya’da oluşan bu karışık durumdan faydalanan Osmanlı İmparatorluğu, 1520’li yıllardan askeri planlarını daha da hızlı şekilde gerçekleştirmeye başlamıştı.

Şuradan bir sonuca varabiliriz ki, Safevi Devleti’nin, Batı Avrupa ile olan ilişkilerinde, Çaldıran yenilgisinden ve özellikle de, Şah I. İsmail’in ölümünden sonra bir durgunluk söz konusu olmuştur. Yukarıda da gösterildiği gibi, ittifak kurulabilecek Avrupa devletlerinin başı Osmanlı ile mücadeleye karışmıştır. Bundan başka ise, 1555 yılı Amasya Antlaşması’nın şartlarını bozmamak niyetinde olan Şah I. Tahmasb, Safevi sarayına gelen Batı elçilerinin Osmanlı karşıtı herhangi bir ittifak davetini kabul etmemiştir. Bu dönemde sadece ticari ilişkiler devam ettirilmiştir. Safevi – Avrupa ilişkileri Şah I. Abbas döneminde ise yeni bir aşamaya girmiştir.

Son olarak özetlersek, Safevi Devleti’nin Osmanlı ile Muharebeleri döneminde, Osmanlı Devleti en kudretli çağında idi. Batı diplomasisi ise bu zaman tüm Osmanlı gücünü Avrupa’dan uzaklaştırarak Safeviler’e doğru yöneltmeyi başarmıştır. Diğer yandan da, iki kudretli Türk imparatorluğunu karşı karşıya getirmek, Batı Avrupa’nın Doğu ülkeleri ile ilgili sömürgecilik siyasetini kolay şekilde uygulamasına zemin hazırlıyordu. Safevi Devleti’nin Osmanlı ile savaştığı bir dönemde Portekiz’in Hürmüz limanını işgal etmesi bunun basit bir örneğidir.

⁶⁴ *Osmanskoy İmperiya i Strani Sentralnoy, Vostochnoy i Yuqo-Vostochnoy Evropı v XV-XVI vv.* Moskova 1984, s. 47-53.

1.1.2. İlişkilerin İktisadi Sebepleri.

16.yüzyıl başlarında, İran topraklarında Safevi Devleti'nin kurulmasıyla aynı anda, Avrupa devletlerinin buraya olan ilgisi daha da artmıştı. Bu ilgi, Osmanlı Devleti'ne karşı müttefik arayışına paralel şekilde oluşmaktaydı. Avrupalı devletlerin yeni kurulmuş Safevi Devleti'ne karşı olan münasebetleri daha sonra ticari boyutta da gelişmeye başlamıştır. Çünkü Avrupa devletleri bir taraftan Safevi Devleti'ni Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olan reel müttefik olarak görüyor olsalar da, diğer taraftan da Azerbaycan'a daha kârlı satış pazarı ve ucuz ham madde kaynağı gibi de bakıyorlardı. Bundan başka, Avrupa – Asya ticaret yollarının bir kısmının Safevi devleti topraklarından geçmesi de, Batılı devletlerin buraya olan olan ilgisinin artma nedenlerindedir. Bunun yanı sıra, Akdeniz ve Hint Okyanusu ticaretinden uzak kalmış Safeviler Devleti'nin de, Avrupa ile direkt ticari ilişkiler kurması, devletin ekonomisini olumlu yönde etkileyecekti.⁶⁵

Kuruluşundan sonuna kadar Osmanlı Devleti'ni karşılarında bulmaları, Safeviler'i, dış politikada uzun süre ittifak arayışları gibi zor bir işle meşgul etmişti. Bundan dolayı, biz zaman zaman Safevi sarayında Avrupalı elçilerini görmekteyiz.⁶⁶ Fakat bu süreçte, siyasi ilişkilerin yanı sıra, ticari ilişkileri de geliştirmek daha çok Şah I. Abbas döneminde mümkün olmuştur. Çünkü Şah I. Abbas, Safevi Devleti'ni içte ve dışta güçlendirerek siyâsi faaliyetlere ticari faaliyetleri de eklemenin yanı sıra, bu ilişkileri Osmanlı'ya karşı Batıda müttefik bulma politikası ile de doğru orantılı olarak geliştirmiştir.⁶⁷

Avrupa'dan Doğu'ya doğru yeni deniz yolunun açılması, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik'in ticari ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. Bunun yanı sıra, Portekiz'in deniz ticaretini elinde bulundurması, Venedik'in baharat ticaretinin de aksamasına neden olmuştur.⁶⁸

⁶⁵ M. Ağalarov, *a.g.t.*, s. 121-122.

⁶⁶ Bu konu detaylı şekilde AMEA (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi) Tarih Enstitüsü tarafından yayınlanan ve editörlüğünü Oktay Efendiyev'in yaptığı "Venedikliler Şah I Tahmasb'ın Sarayında" adlı kitapta araştırılmıştır. Detaylı bilgi için *bkz.*, Oktay Efendiyev, *Venedikliler Şah I Tahmasb'ın Sarayında*, AMEA yayınları, Bakü 2005.

⁶⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticari Hayat", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 48, 2012, ss. 365-386, s. 365-366.

⁶⁸ Nataliya Nikolayevna Tumanoviç, *Evropeyskiye Derjavi v Persidskom Zalive v 16-19.vv.* Moskova 1982, s. 33; Viktor Zarin, *Zapad i Vostok v Mirovoy İstoriyi 14-16.vv.* Moskova 1991, s. 134.

Uluslararası arenada giden bu değişimler, Azerbaycan'a da etkisiz kalmamıştır. Bu dönemde, bölgenin uluslararası ticarete önemi daha da artmış, İstanbul'un fethinden sonra ise Avrupa ile ticari ilişkileri zayıflasa da, 16.yy başlarından yeniden canlanmaya başlamıştır.

Avrupalıların Hindistan'a giden deniz yolunu bulmasının ardından, deniz ticaretinde iki blok ortaya çıkmıştı. Denizaşırı ticaret Portekiz ve İspanyolların eline geçmişti. Bu yüzden de, Avrupa'nın diğer devletleri Levanten ticaretine daha çok ilgi gösteriyorlardı. Çünkü onlar, Safevi Devleti ile ilişkiler kurarak, onun topraklarından geçmekle Hindistan'la ticarete devam etmek niyetindeydiler. Bu devletler için ekonomik çıkarların önemli olması söz konusuydu. Çünkü bu zaman Avrupa'da fabrikaların önemli yer tutması, İran ve Azerbaycan'da üretilen ham ipeğe büyük ihtiyaç yaratmıştı.⁶⁹

15. yy sonlarından başlayarak uluslararası arenada giden değişimlerin yanı sıra, Azerbaycan coğrafyası Avrupa devletleri için hem ekonomik, hem de siyasi açıdan son derece ehemmiyetli bir duruma gelmiştir. V. V. Bartold, "17.yüzyılda Avrupa için İran ve Azerbaycan ticaretinin ikinci dereceli mesele" olmasını göstermiştir. E. S. Zevakin ise, bu iddiaların daha da detaylarına inerek, bahsedilen devirde Fransa, Hollanda ve İngiltere'nin, İran'la ticarete Hindistan'la yapılan ticaretin tamamlanmasında bir aracı olarak baktığını söylüyor. Bunun yanı sıra, Bartold'un da dediği gibi, bu ticaretin esas amacı Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurma çabaları olsa da, Avrupa'nın, İran ve Azerbaycan ipeğine hâlâ ihtiyacı vardır.⁷⁰ Bu ise gösteriyor ki, Safeviler'le olan ekonomik ilişkiler, bazı Batılı devletler için öncelikli mesele idi. Bu devletler, İngiltere, Hollanda ve Fransa idiler. Portekiz, İspanya, Papalık ve Habsburglar ise, Safeviler ile ilişkilerini daha çok Osmanlı'ya karşı kullanmak amacı ile kurmaya çalışıyorlardı.⁷¹

Böylece, 15. yüzyıl sonu 16.yy başlarında denizaşırı ticaretin gelişmesi, devletlerarası ilişkilerde Safevi Devleti'ni hem ekonomik, hem de siyasi açıdan öne çıkarıyordu. Bu yeni yolla yapılan ticarettten yararlanamayan Avrupa ülkeleri, İran aracılığı ile kendi

⁶⁹ Dilaver Azimli, "Azerbaycanın Batı Avrupa Devletleri ile Ticari ilişkileri ve Türkiye", Yayınlanmamış Doktora tezi, Bakü 2008, s. 84.

⁷⁰ Yevgeniy Zevakin, "Persidskiy vopros v Russko-Evropeyskix Otnoşeniyax 17.vv.", *İstoriçeskie zapiski*, No 8, Moskova 1940, ss. 129-162, s. 129-130.

⁷¹ D. Azimli, *a.g.t.*, s. 85.

çıkarlarını temin etmeye çalışıyorlardı. Denizaşırı ticarete egemenliği ele geçiren Avrupa devletleri ise, Safeviler’le siyasi ilişkiler kurarak esas rakipleri olan Osmanlı’ya karşı mücadele etmek niyetinde idiler. Bu durum Safeviler’in de çıkarlarına uygun idi.

Bu dönemde, Osmanlı sultanlarının da esas planları, hem sahil limanlarını ele geçirmek, hem de, bu limanları Avrupa işgalinden korumakla dünya ticaretindeki ağırlığını sürdürmek idi. Fakat bu planın gerçekleşmesinin önünde iki engel vardı:

- Basra Körfezine çıkışa sahiplenilen Safeviler Devleti,
- Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’ndaki Arap limanlarını yöneten Memluk Devleti.

Dolayısıyla, Yeniçağ’da Müslüman dünyasında olan üç büyük imparatorluğun çıkarları çakışmaktaydı. Tabiri caiz ise, Osmanlı fetihlerinin de, Doğu’ya yönelmesini bizzat ticaret yolları belirlemişti.⁷²

Safeviler öyle bir zamanda ortaya çıktılar ki, uluslararası arenada yeni yapılanmalar olmuş, Avrupalılar Hindistan’a yeni deniz yolu bulmakla dünya siyasi ve ticaret tarihine yeni yön vermiş ve böyle ifade etmek mümkünse, yenedünya düzeni kurulmaya başlamıştı. Avrupa’nın bir sıra devletlerinin Doğu siyasetinde, 16. yüzyılda en kudretli çağlarını yaşayan Osmanlı İmparatorluğu ciddi tehlikeye dönüşmüştü. Çünkü bu devirde, Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin dünya ekonomisini kendi elinde tutma çabalarına karşı gelebilecek tek güç idi. Bu nedenle, 16.yüzyıl başlarında İran ve Azerbaycan topraklarını da kapsayan Safevi İmparatorluğu, Avrupa devletleri açısından önemli bir müttefik adayı idi. Safevi Devleti’nin stratejik planlarından haberdar olan Avrupalılar emin idiler ki, iki güçlü Türk Devleti, siyasi ve ekonomik çıkarlarının çakışması sebebiyle muhakkak karşı karşıya gelecekler. Gerçekten de, Safevi Devleti için öncelikli mesele, Doğu’da kendini sağlam temele bağladıktan sonra, Batı’ya doğru genişlemek idi.⁷³ Avrupa’da olan monarşi devletler ise, bu durumdan yararlanmak ve Osmanlı’nın gücünü kullanarak Avrupa’daki rakiplerini ortadan kaldırmak niyetinde

⁷² Halil İncalcık, “Bursa: 15. Asırda Sanayi ve Ticaret Tarihine dair vesikalar”, *TTK, Belleten, C.XXIV, S.93*, Ankara 1960, ss. 45-102, s. 51; D. Azimli, *a.g.t.*, s. 86.

⁷³ Ahmet Toksoy, “II. Bayezid Döneminde Osmanlı - Safevi İlişkileri”, *Türk Yurdu, C.XIX-XX, S.148-149*, Ankara 1999-2000, ss. 416-419, s. 419.

idiler. Onlar hem de, Safevi topraklarından geçerek Hindistan mallarını Avrupa'ya taşımayı düşünüyorlardı.⁷⁴

Batı Avrupa devletlerinin Safevi İmparatorluğu ile ilişkilerinin ekonomik sebeplerinden biri de, yukarıda da değindiğimiz gibi, Avrupa'da olan fabrikaların İran ipeğine, pamuğuna olan büyük ihtiyacı idi. Bu ürünlerin satış pazarı ise Tebriz'de yer almıştır.⁷⁵ Bu dönemde ekonominin iyileştirilmesi için, ipek ticaretinin önemi büyüktü. İpeğin üretildiği yerler her zaman dünyanın farklı yerlerinden olan tüccarları ilgilendirmiştir. İpek ihracatı, hem yabancı tüccarlar açısından, hem de, burada ilgisi olan devletler için önemli olanaklar sağlamıştır.⁷⁶

Tebriz bu dönemde, Doğu'da dokuma sanatının en çok gelişmiş kentiydi. Bu konuyla ilgili 1539 yılında Tahmasb'ın sarayına gelen Venedik elçisi Mikela Membre de kendi seyahatnamesinde bilgiler vermiştir. Membre kaydediyor ki, Batı ülkeleri için Moskova aracılığı ile Asya ile ticaret yapmak daha elverişlidir. Onlar, Volga ırmağını kullanarak Hazar denizi ile Tebriz – Erdebil – Lenkeran – Bakü yolundan geçiyorlar. 16 ve 17.yüzyıllar boyunca Kuzey Deniz yolu ve Hazar Denizinden geçmekle İran – Hindistan ticareti daha kolay ve maliyeti az idi. Bunun sonucudur ki, denizaşırı ticaretten uzak kalan Avrupalı devletler Şirvan yolu ile Tebriz'e kolayca ulaşabiliyorlardı.⁷⁷

Anthony Jenkinson'un Astrahan'dan Meşhed'e kadar olan ipek ticaretinin sağlayacağı olanakları araştırmak için İran'da bulunması ve Şah'tan imtiyazlar almak için çabalar göstermesi de bunun örneğidir.⁷⁸

Sonuç olarak, söyleyebiliriz ki, 16.yy'da uluslararası siyaset ve ticaret sistemine, yeni kurulmuş olan Safevi İmparatorluğu'nun önemli etkisi vardı. Fakat sahip olduğu önemli stratejik ve ekonomik mevkiine rağmen, karşılaştığı jeosiyasi durum, zorluklar, bu imparatorluğun Avrupa ülkeleri ile direkt ilişkiler kurmasında güçlükler oluşturmuştu.

⁷⁴ D. Azimli, *a.g.t.*, s. 86-87.

⁷⁵ Tebriz'in siyasi ve ekonomik rolü için bkz, Seyidağa Onullahi, *13-17. Asırlarda Tebriz Şehri (sosyal ekonomik tarih)*, Bakü 1982.

⁷⁶ Abu Talib Sultaniyan, "Korgart i Abrişün o Naqshi Bozargonan Ermeni der İktisad ve Siyaset Safeviyyan (Ez Devreyi Şahi Abbasi Yakkum Topayani Hokumeti Safeviyyan)", *Pjuhişname Tarixe Temeddün İslam Sali Çilhu Çarun, 2. Baskı, 1390 (h)*, ss. 79-101, s. 84-85

⁷⁷ Tebriz'in ehemmiyeti hakkında detaylı bilgi için bkz, O. Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti.*, s. 50-65; Şirvan'ın ticari ehemmiyeti için bkz, Sara Aşurbeyli, *Şirvanşahlar Devleti (VI-XVI asırlar)*, Bakü 2006. s. 353-364.

⁷⁸ A. T. Sultaniyan, *a.g.m.*, s. 93.

Bunu iyi anlayan Şah I. İsmail, dedesi Hasan Padişah gibi, ilk aşamada devleti daha da güçlendirmek için Anadolu yarımadasını sahiplenmeye, Karadeniz ve Akdeniz ticaretini ele geçirmeye çalışıyordu. Safevi ve Osmanlı İmparatorluklarını karşı karşıya getiren de bizzat bu mesele idi. Diğer taraftan da, İsmail, Bahreyn adalarına yerleşmek ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusu ticaretini de kendi elinde bulundurmaya niyetinde idi. Bu anlamda, “Anadolu Siyaseti”, Safevi şahları için önemli mesele idi. Çünkü Anadolu bölgesi, dünya ticaretine yön vermek açısından elverişli mevkiini hâlâ sürdürüyordu. Safeviler sülalesi hâkimiyete geldikten sonra, bu bölgeye önem vermeleri ve sonunda da bu bölge halkının büyük bir kısmını kendi yönetimlerine almayı başarmaları, bu siyasetin doğal sonuçlarından idi.⁷⁹ Anadolu’yu sahiplenmek, Şah İsmail için gelecek stratejik planlarını gerçekleştirmesi bakımından ilk aşama olmalı idi. Onun esas amacı, bir merkezde büyük imparatorluk kurmak ve Avrupa ile karşı karşıya gelmekti. Bu mesele hakkında geniş bilgiye sahip olan İ. P. Petruşevski şöyle kaydediyor: “*Eğer, Şeyh Haydar’ın amacı tüm Azerbaycan topraklarını birleştirmek idiyse, Şah İsmail’in ise daha büyük planları vardı ve 1501 kendisini şah ilan ettikten sonra bir sıra ülkeleri de tutarak büyük bir Şii imparatorluğu kurmayı hedeflemişti.*”⁸⁰

1.2. Safevi – Osmanlı İlişkilerine Genel Bir Bakış.

1501 yılında Akkoyunlu Devleti’nin yerinde kudretli bir imparatorluğun temelini atan Şah I İsmail ve onun taraftarları, Ortadoğu’da güçlü devlet olan Sünni Osmanlı’ya karşı olarak, Şii tarikatını devlet dini ilân etmişlerdi. İran’da, Irak’ta, Azerbaycan’da – eski Akkoyunlu Devleti topraklarında kendi hâkimiyetini kesinleştirdikten sonra, yukarıda da değindiğimiz gibi, geleneksel “Anadolu Siyaseti”ni uygulamak ve ideoloji haline getirdiği Şiilik’i Anadolu’da yaymak için bu bölgelere propagandistler göndermeye başlamıştır. Şah İsmail, Sünnileri takip ettirmesinin yanı sıra, Sünni toplumlar arasında Şiilik’i yaymaya çalışması, Özbek hükümdarı Şeybani Han’ın (1451-1510) ve Osmanlı Devleti’nin ikazına sebep olduysa da, Safeviler bu siyasetten vazgeçmeyi düşünmediler.⁸¹ Bu propagandaların en büyük örneği Şah Kulu isyanıdır ki, Osmanlı hükümeti ilk başlarda bunu ciddiye almadıysa da, 1510 yıllarına geldiğinde Osmanlı

⁷⁹ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 97-116; Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Anadolu’yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı I, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, ss. 269-281, s. 269.

⁸⁰ İlya Povlovich Petruşevski, *Gosudarstva Azerbaydjana XV veka. Azerbaydjan v XVI-XVII vv. C.I*, Bakü 1949, s. 228.

⁸¹ M. Saray, *a.g.e.*, s. 22-23.

İmparatorluğu için önemli ve tehlikeli bir sorun hâline gelmiştir. Nihayet, 1511 yılında vezir-i azam Hadim Ali Paşa isyanı bastırmayı başarmıştır.⁸² Bundan başka, bu propagandalar, Anadolu’da Kızılbaş ayaklanmalarına, Sivas, Çorum, Tokat arazilerinde faciaların artmasına neden olmuştur.

Yavuz Sultan Selim hâkimiyete geldikten ve şehzadeler meselesini çözdükten sonra, Anadolu’daki Alevilerin bir kısmını öldürmesini bu propagandaların etkisi ile gelecekte olabilecek ayaklanmaları önlemek amacıyla gerçekleştirmiştir.⁸³ Günümüzde Türkiye ve Azerbaycan arasında olan ilişkilere zarar vermeye ve Şii – Sünni mücadelesi oluşturmaya çalışanlar bu meseleden büyük ölçüde yararlanmaktadırlar. Diğer yandan da, İsmail tarafından İran’daki aktif olan Sünnilerin takip ve öldürülmesini günümüz ilişkiler açısından abartmak veya koz olarak kullanmak her iki devletin milleti için olumsuz sonuçlardan doğurmasından başka bir şey değildir. Tarihi olayları vesikalara dayanarak incelerken her iki hükümdarın da kendince haklı olduğunu görüyoruz.

Safevi – Osmanlı ilişkilerindeki düşmanca tavırların nedenini yalnızca Safeviler’de aramak bilimsel açıdan doğru değildir. Çünkü Portekiz’i, Basra Körfezi’nden kovmaya çalışan Osmanlı sultanları, Safeviler’in bulunduğu bölgeleri ele geçirmek, İpek Yolu’na tam anlamıyla sahip olmak ve Azerbaycan’ın ipek pazarlarını ele geçirmek niyetinde idiler. Safevi ve Osmanlı İmparatorlukları arasındaki siyasi ve iktisadi mücadeleler her iki devletin de dış politikasının yönlendirici tarafları idi. Bu rekabetteki esas mesele ise, Avrupa – Asya ticaretindeki geleneksel kervan yollarını sahiplenmek idi.⁸⁴

1510 yılında Merv Savaşı’nda Şeybani Han’ı yenilgiye uğratmasının ardından Anadolu’daki halifeler aracılığı ile ve II. Bayezid’in buna kayıtsızlığının da eklenmesi ile Anadolu Alevilerini kendine bağlaması, Şah I. İsmail’in gücünü daha da artırmıştır.⁸⁵

1.2.1. Çaldıran Savaşı.

Doğu Anadolu’da Kızılbaşlık’ın hızlı şekilde yayılması Safevi Devleti’nin mevcudiyetini Osmanlı İmparatorluğu için ciddi bir tehlikeye dönüştürmüştü. Bu

⁸² İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 254-256.

⁸³ İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 256.

⁸⁴ İ.B. Grekov, S.F Oreşkova ve diğerleri, *Osmanskaya İmpariyi i strani sentralnoy, vostochnoy i yuqo-vostochnoy Evropi v XV-XVI veko*, Moskova 1984, s. 37; Robert Mantaran, “16 ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu ve Asya ticareti”, Çev, Zeki Akıkan, *TTK, Belleten, C.LI, S.201, 1987. ss. 1433-1443*, s. 1433.

⁸⁵ İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 258.

nedenle, Yavuz Sultan Selim hâkimiyete geldikten sonra tüm askeri gücünü Safeviler'e karşı yöneltmek için Venedik ve Macaristan'la yapılan anlaşmayı 1513 yılında yeniledi ve Mısır'la da barış anlaşması yaptı. Bununla da, hem arkadan gelebilecek Avrupa tehlikesinin, hem de Safeviler'in Avrupa ile aynı anda Osmanlı'ya karşı saldırma planlarının karşısına geçti ve Mısır'ı da tarafsız bıraktı.⁸⁶ Böylece, Sultan Selim, Şah İsmail'le Çaldıran Savaşı öncesinde, onun Avrupa devletleri ile ittifak kurarak arkadan Osmanlı'ya saldırıp ordusunu iki yere ayırmak planını bozdu. Bunun yanı sıra, Anadolu'daki Kızılbaşlar'ın isyanı ile Osmanlı Devleti'ni zayıf duruma düşürmek isteklerinin de gerçekleşmesine mani oldu.⁸⁷ Fakat bunlara rağmen, Osmanlı sarayında bu sefere karşı olanlar da az değildi.⁸⁸ 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran düzündeki Safevi – Osmanlı karşılaşması ve Safeviler'in yenilgiye uğraması, Batılı devletlerin Doğu'da sömürgecilik siyasetlerinin başladığı döneme denk geldiğinden, bu, tüm İslâm âleminin mağlubiyeti, hıristiyanlığın ise zaferi idi.⁸⁹

Çaldıran Savaşı için iki tür sebepler gösterilmektedir. Zahiri ve asıl sebepler olarak ayırırsak; Yavuz Sultan Selim 1512 yılında tahta çıkarken birçok ülkeden tebrikler geldiği halde, Şah İsmail, tebrik etmemenin yanı sıra, Şehzade Ahmet ve Murad'ı sultana karşı kullanmış, Mısır'a Osmanlı karşıtı bir ittifak kurmak için elçiler göndermiştir.⁹⁰ Bunlar zahiri sebeplerdir. Olayın asıl sebepleri ise, her iki devletin cihan hâkimiyeti düşünmesi, her iki devlet yükselme devrini yaşaması ve aynı toprakları ele geçirmeye çalışmaları idi. Şah İsmail'in Anadolu'daki Şii propagandalarına karşın, Sultan Selim de bu, sorunu kökünden halletmek için Safeviler Devleti'ni ortadan kaldırmayı düşünüyordu.⁹¹ İşte bu sebepler iki büyük Türk İmparatorluğu'nu karşı karşıya getirmiş ve batı dünyası da kendi menfaatleri için bu durumdan ustalıkla faydalanmışlardı.

⁸⁶ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, s. 203.

⁸⁷ Oktay Efendiyev, *Obrazovaniye Azerbaydjanskojo Gosudarstva Sefevidov v naçale XVI veke*, Bakü 1981, s. 112; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti*., s. 60.

⁸⁸ Vasfi Mahir Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, Ankara 1957, s. 147-148; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*., s. 203-204.

⁸⁹ İskender Bey Türkman, *Tarihe-Alemeraye-Abbasi*, Farçadan tercüme eden: Şahin Fazil Ferzeliyev, Bakü 2010, s. 108; *Tarih-i Gezelbaşan*., s. 30; Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, Çev: Hamidreza Mohemmednejad, Ankara 2011, s. 56-57; Abbaskulu Ağa Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 71; ; İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 254-256; N. Jorga, *a.g.e.*, s. 279-280; G. Sarwar, *a.g.e.*, s. 78-82; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti*., s. 61.

⁹⁰ İ. Danişmend, *a.g.e.*, s. 6; Selahettin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 1. Baskı, Milli Eğitim basımevi, Ankara 1969, s. 32; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 69.

⁹¹ R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 69.

Bu savaşta, Safeviler'in yenilgisinin esas sebepleri, Osmanlı ordusunda ateşli silahların olması,⁹² Osmanlı askeri sayısının Safevi askeri sayısında çok olması idi. Aynı zamanda, diğer sebep de, yukarıda da değindiğimiz gibi, Safeviler'in hem Anadolu'daki Kızılbaşlar'ın yardımından faydalanamaması, hem de, Venedik – Osmanlı yakınlaşması sonucunda Avrupa'dan yardım alamaması idi. Başka bir sebep de, Portekiz Devleti'nin Safeviler'le müzakereleri mümkün olduğu kadar uzatarak Hürmüz'ü ele geçirmek istemesinin yanı sıra, Çaldıran savaşı arifesinde Şah İsmail'e verdiği söze hilaf çıkarak ateşli silahları göndermemesi idi.⁹³

Çaldıran savaşından sonra Tebriz'e giren Sultan Selim, Safevi Devleti'ne son vermeyi düşünse de, orduda olan sıkıntılar yüzünden Karabağ'da kışlamak üzere Tebriz'den ayrılmış, Fakat Karabağ'dan da Amasya'ya geçmek zorunda kalmıştır.⁹⁴

1.2.2. Çaldıran Savaşı Sonrası Safevi – Osmanlı İlişkileri.

1524 yılında Şah I İsmail'in vefatı üzerine 10 yaşlı Tahmasb tahta çıktığında⁹⁵ artık Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı sultanı idi. Sultan Süleyman da babası Selim gibi, Safeviler'e karşı münasebetinde, "İslam'ı, Müslüman dünyasını ikiye ayıran"⁹⁶ bu devlete son vererek, Türk âlemini bir bayrak altında birleştirmek siyaseti yürütüyordu.⁹⁷ Bu düşünceleri gerçekleştirmek amacı ile de, tarihte "İrakeyn Seferleri" olarak bilinen ve 16. yüzyılın 30'lu yıllarından 1555 yılı Amasya Antlaşmasına kadar süren İran seferlerini yapmıştır. 1534 yılında Tebriz'i, daha sonra da Bağdat'ı ele geçiren Kanuni, kışı Bağdat'ta geçirmiştir.⁹⁸ Bu sırada, sultanın uzakta olmasını fırsat bilen Tahmasb, Tebriz'e girerek Osmanlı garnizonunu ele geçirmiş, Kanuni'nin Tebriz'de görevlendirdiği Ulama Bey'in Van'a kaçmasının ardından, Tahmasb Van'ı da

⁹² A. Kazvini, *a.g.e.*, s. 57; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 69; O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti.*, s. 62-63; Şahin Fazil Ferzeliyev, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu (XV-XVI yüzyıl)*, Bakü 1995, s. 69.

⁹³ Y. Mahmutlu, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 200.

⁹⁴ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 37; İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 269; Ş. Ferzeliyev, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu.*, s. 69; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 103.

⁹⁵ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, Çev: Hicabi Kırılancık, Ankara 2001, s. 19.

⁹⁶ Aslında olan ise, yukarıda da söylediğimiz gibi, her iki ülkenin aynı topraklara sahiplenmek iddiaları ve çıkarların çakışmaları idi. Detaylı bilgi için bkz, Saim Savaş, "Osmanlı – Safevi mücadelesinin toplumsal sonuçları", *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, C.VI, Ankara 2002, ss. 907-919.

⁹⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas ellerini fethi (1451-1590)*, TTK Basımevi, Ankara 1976, s. 126; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 142.

⁹⁸ R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 212.

kuşatmıştır.⁹⁹ Bundan sonra yapılan İrakeyn seferlerinde de, esas plan olan Safeviler'in ortadan kaldırılması gerçekleştirilememiştir. Hatta Kanuni, 1550 yılında Özbek hükümdarı Abdüllatif Han'a bir elçi göndererek kendisinin yeni bir İran seferine çıkacağını, onun da Horasan'dan Kızılbaşlar üzerine sefer yapmasını istemiştir. Özbek Han'ı, Safeviler'le mücadeleye razı olduğunu ve kendisine silah yardımıyla bulunulmasını talep etmiştir. Fakat Abdüllatif Han'ın ölümü, bu silahların onun ölümünden sonra çıkan taht kavgalarını yatırmak için kullanılmasına neden olmuştur.¹⁰⁰

1555 yılında ise, Safevi ve Osmanlı Devleti arasında anlaşma yapılmış ve bu anlaşmaya göre, merkezi Tebriz olmakla, Azerbaycan, Doğu Anadolu, Irak-i Arap Osmanlı yönetimine geçmiştir. Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları arasında yapılan bu ilk anlaşma, Şah Tahmasb'ın 1576 yılında vefatına kadar devam etmiştir.¹⁰¹

Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Safevi sarayında taht kavgaları yeniden başlanmıştır. Nitekim Tahmasb'dan sonra tahta çıkan Haydar Mirza, hükümdarlığının ilk gününde bir suikast sonucu öldürülmüştür. Ondan sonra ise, II. İsmail onun yerine geçmiş ve o da yürüttüğü siyasetin kurbanı olmuştur. 1578 yılında ise, Muhammed Hudabende tahta çıkmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı savunma siyaseti yürütmüştür. Çünkü II. İsmail döneminde, Safevi Devleti'nin Osmanlı'ya karşı olan tutumları, Gilan'dan geri gelen bir Osmanlı kervanının yağmalanması ve bununla ilgilenmek için Safevi sarayına gönderilen elçilerin dertleri dinlenmeden hapse atılması, Osmanlı Devleti'ni bazı adımlar atmaya itmiştir.¹⁰² 1578 yılı Ağustos ayında Çıldır savaşında, Eylül ayında ise Kur nehri yakınlığında Koyungeçidi adlı yerde karşılaşmadan Safevi ordusu yenilgi ile ayrılmış, Gürcistan ve Şirvan'ın yönetimi sultanın eline geçmiştir. Fakat bu durum uzun sürmemiş, kısa süre sonra, Safevi Şahı, yeniden Şirvan'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Bundan sonra, Safevi ve Osmanlı Devletleri arasındaki savaşlar 1590 yılına kadar devam etmiş ve Safevi Devleti'nin Kuzey bölgeleri Osmanlı Devleti'nin yönetimine geçmiştir.

⁹⁹ Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, Çev: Şerafettin Turan, A.Ü. Basımevi, Ankara 1963, s. 137; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 64; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁰⁰ Bekir Kütükoğlu, "Tahmasb I", *İ.A., C.XI*, s. 640; M. Saray, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁰¹ İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 361; Ş. Ferzeliyev, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu*, s. 56; *Azerbaycan tarihi*, s. 188.

¹⁰² M. Saray, *a.g.e.*, s. 40.

Bu dönemde hâkimiyeti ele almış Şah Abbas'ın (1587-1629) elçileri, 1590 yılında III. Murad'la (1574-1595) İstanbul'da anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği bölgeler, Safevi Devleti tarafından kabul ediliyordu.

Dikkat etmemiz gereken bir husus vardır ki, 16. yüzyıl boyunca Safevi – Osmanlı ilişkilerinin, iki devlet arasındaki muharebelerin nedenleri, ilk başlarda dini ve mezhepsel olarak değerlendiriliyorsa da, daha sonralar bunun siyasi amaçlardan kaynaklandığı ortaya çıkıyordu. Her iki devletin aynı amaç doğrultusunda hareket etmesi, onları karşı karşıya getiriyor ve Doğuda güçlenen Osmanlı Devleti gibi Avrupa'ya tehlike oluşturacak bir varlığın ortadan kaldırılması için hıristiyan devletler her iki tarafla da aynı anda ittifak kurmaya çalışıyorlardı.

Şah I. Tahmasb'ın ölümü ile zayıflamaya başlayan Safeviler Devleti, yukarıda da değindiğimiz gibi, II. İsmail ve Hudabende döneminde arazilerinin büyük bir kısmını kaybetti. Fakat bunlara rağmen, Şah I. Abbas hâkimiyete geldikten ve Osmanlı Devleti ile anlaşma yaptıktan sonra, bir sıra reformlar uygulayarak, devletin askeri, siyasi gücünü yeniden geri getirdi. Osmanlı tarafından tutulan bölgeler Doğu Anadolu ve Batı Gürcistan hariç, Safevi Devleti'nin sınırlarına katıldı.

Bu dönemde de, Avrupa devletleri, Osmanlı ordusunun büyük kısmını Doğu'ya yöneltmek için Safeviler'i Osmanlı Devleti ile karşılaştırmak için büyük çabalar sarf ediyorlardı. Nitekim Şah I. Abbas savaşa hazırlandığı bir zamanda, Alman İmparatoru II. Rudolph, Stephan Kakaş ve Tektander adlı elçilerini Safevi sarayına göndermiş ve onlarla ittifak kurmak istediğini bildirmişti. Bundan başka, İspan karlı II. Philipp de, Safevi Şahı'nı, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa davet ederek ona Basra Körfezi'nin geri alınmasında yardım edeceğini vadediyordu.¹⁰³

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan çıkarılmasında Rusya da istekli idi. Hatta 1590 yılında imzalanan antlaşmadan önce Şah I. Abbas, elçisi Hadi Bey'i Moskova'ya göndermiş ve Güney Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelede Rusya'nın yardımlarını almak niyetinde olmuştur. Hatta Şah Abbas'ın, Rusya'nın göstereceği yardım karşılığında Derbent ve Bakü'yü Rusya'ya vermek niyetinde olduğu da gösteriliyor.

¹⁰³ *Azerbaycan Tarihi*, s. 232.

Fakat İstanbul sulhunun şartlarına göre, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Hazar Denizi sahillerindeki vilayetleri, Osmanlı yönetimine geçmiştir. Bundan sonra Safevi – Rus müzakereleri devam etse de, bir sonuç elde edilememiştir. Safevi Devleti'ni Rusya ile yakınlaştıran diğer bir sebep de, Volga Irmağı ve Hazar Denizi ile olan ticaret yolunu Osmanlı kontrolünden kurtarmak istekleri idi.¹⁰⁴ Bunun sonucudur ki, 1612 yılında Safevi Devleti ile Osmanlı arasında yapılan anlaşmaya, Rusların Terek kalesinin yıkılması şartı da Osmanlı tarafından eklenmiştir edilmiştir. Çünkü bu kale, Rusların bölgeye nüfuz etmesini sağlıyordu. 1618 yılında bu anlaşma yenilense de, 1622-1623 yıllarında I. Abbas tarafından Bağdat, Kerbela, Musul, Kerkük bölgelerinin ele geçirilmesi ile anlaşma bozuldu.

Şah I. Abbas'ın ölümünden sonra tahta çıkan Şah Safi, Osmanlı baskınlarının karşısını almakta başarılı olmuştu. 1634-1635 yılları Safevi – Osmanlı savaşlarında esas mesele olan Bağdat, iki devlet arasında sorunlu bölge haline geldi. Fakat 1638 yılında Bağdat'ın Osmanlılar tarafından tutulması ile iki devlet arasında uzun süren savaş sona ermiş ve 1639 yılında Kasrı – Şirin Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre, Safevi – Osmanlı savaşlarına son veriliyor, Irak, Osmanlı sınırlarına dâhil ediliyordu. Böylelikle, bu anlaşma 18. yüzyılın ortalarına kadar Safeviler'le Osmanlılar'ın ilişkilerini belirlemiştir. Bundan sonra ise, Azerbaycan'da savaş döneminde bozguna uğramış şehirler yeniden kurulmaya, ekonomi gelişmeye başlamıştır.¹⁰⁵

Bu dönemde, Safevi Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinde artık Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak arayışları yerini ticari ilişkilere bırakmıştır. Özellikle de, İngiltere'nin önce Moskova Ticaret Şirketi, daha sonra da Doğu Hindistan Şirketi bölgede etkin rol oynamıştır.

¹⁰⁴ *Azerbaycan Tarihi.*, s. 233.

¹⁰⁵ *Azerbaycan Tarihi.*, s. 242.

BÖLÜM 2: SAFEVİ DEVLETİ'İN VENEDİK, PORTEKİZ VE ALMANYA İLE OLAN SİYASİ İLİŞKİLERİ.

2.1. Safevi – Venedik Siyasi İlişkileri.

Safeviler sülalesinin hâkimiyeti zamanında Avrupa devletleri ile siyasi ilişkiler devam etmekte idi. Büyük Coğrafi Keşifler okyanus ticaret yolunun gelişmesine sebep oldu. Bunun sonucunda da, Doğuda mevcut stratejik dayanak noktaları ve Avrupa – Asya ticaret yolları uğruna mücadele, Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden olan Venedik ve Portekiz arasındaki rekabeti kritik noktaya ulaştırdı. Bunun yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya yönelik askeri siyaseti ve Akdeniz ticaretinde hâkim devlet olması, Avrupa-Osmanlı rekabetini daha da keskinleştirdi. Bu bakımdan, Avrupa devletleri, Doğuda, kendi planlarını uygulamak için, bölgede Osmanlı ile karşılaşabilecek güçlü müttefik arayışında idiler. İşte bu müttefik, bölgenin siyasi hayatında önemli yere sahip olan, bunun yanı sıra Osmanlı ile zaten burun-buruna dayanmış Safevi Devleti idi.¹⁰⁶ Şah I. İsmail, siyasi rakibi olan Sünni Osmanlı'ya karşı münasebette acımasız, hıristiyan ahaliye karşı ise hoşgörülü davranıyordu. Bu da, Avrupa devletleri ile yakınlaşmaya çalışan Safeviler'in, gerçek siyasi ve dini düşüncelerinden kaynaklanıyordu.¹⁰⁷

Safeviler'in Avrupa devletleri arasında ilişki kurdukları ilk devlet Venedik Cumhuriyeti olmuştur. Bu devletle ilişkiler daha çok siyasi yönde olsa da, bunun yanı sıra hem Safevi tüccarları, hem de Venedik tüccarları karşılıklı olarak ticaret de yapıyorlardı. Safevi – Venedik ilişkilerini 1514 yılı Çaldıran Savaşı'na kadar olan ve Çaldıran Savaşı'ndan sonra gelişen ilişkiler devri olarak ayırmakta fayda vardır.

Genel olarak, Safeviler'le Venedik'in siyasi ilişkilerinde önemli husus, Osmanlı'ya karşı ittifak meselesi idi. Venedik Devleti de, geleneksel Avrupalı siyaseti yürüterek iki Türk İmparatorluğu olan Safevi ve Osmanlı'yı bir birinin eli ile zayıflatmak için tüm güçlerini kullanmaya çalışıyordu. Kendisini, hem Safeviler'in, hem de Osmanlı'nın dostu olarak gösteriyor, bu yüzden de Safeviler'le konuşmaların gizli tutulmasına özen gösteriyordu.

¹⁰⁶ M. Ağalarov, *a.g.t.*, s. 105.

¹⁰⁷ *Azerbaycan Tarihi*, s. 176.

2.1.1. Çaldıran Savaşı Öncesi Siyasi İlişkiler.

Osmanlı Devleti ile savaş (1499-1502) durumunda olan Venedik Cumhuriyeti'nin, Napoli krallığı, Papalık ve başka İtalyan devletlerden yardım alamayacağı gerçeği onu rahatsız ediyordu. Bunu önlemek için, önceden Akkoyunlu Devleti ile olduğu gibi, Safeviler'le de ticari ilişkilere zarar vermemek için Venedik Cumhuriyeti, Portekiz'e karşı koyarak Memlûkler'e yardım etti. Birkaç Venedik gemisi Akdeniz sahillerinden Mısır'a taşınarak, Portekiz'le mücadele etmek için Hindistan sınırlarına gönderildi.¹⁰⁸ Bundan başka, Venedik Cumhuriyeti, henüz savaş başlamadan önce, Safeviler'i, Osmanlı'ya karşı olan savaşta, müttefiklik kurmak amacıyla, Safevi sarayına Konstantino Laskari adlı bir elçi göndermişti. O zamanın bilimli kişilerinden olan Laskari, Doğu bölgesini iyi biliyordu. O, Safeviler'in ordu kamplarında bulunmuş, seyahatini bitirdikten sonra, 1502 yılı 14 Kasım'da, elçilik görevinin sonuçları ile ilgili raporunu Venedik Devleti'ne sunmuştur.¹⁰⁹ Bu kıymetli belge gösteriyor ki, İsmail, henüz iktidara gelmeden önce ülkesinin, önünde duran önemli sorunları anlıyor ve bu sorunlar için çözüm yolları arıyordu. O, devletini daha da güçlendirmek için tek yolun güçlü ordu kurmak olduğunu ve bunun için de yurtdışından ateşli silahlar satın almak gerektiğini biliyordu. Konstantino Laskari raporlarında kaydediyor ki, genç İsmail'in Avrupa devletleri ile ilişki kurmakta önceliği ateşli silah meselesi olmuştur. O, bu yüzden, Venedik Cumhuriyeti'nin Safevi ordusunu silahlarla temin etmek teklifini sıcak karşılamıştı. Raporlarda gösterilen diğer bir konu ise, İsmail de Hasan Padişah gibi, ülkenin ekonomisini geliştirmek için Asya ile Avrupa'yı birleştiren uluslararası kervan ticaret yollarını ele geçirmeye çalışıyor olması idi. Bu amaca ulaşmak için o, Karaman¹¹⁰ tayfalarının yerleştiği arazileri ele geçirmek ve böylece, Akdeniz sahillerine çıkmak niyetinde idi.

¹⁰⁸ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, s. 173-174.

¹⁰⁹ Raporun metni için bkz. Guglielmo Berchet, *La Republique di Venezia e la Persia*, Torino 1865, s. 153-156; Byankamariya Skarçına Amoretti, *Marin Sanudonun Günlükleri*, (tarih yok), s. 32-37.

¹¹⁰ Eski Azerbaycan-Türk tayfalarından olan Karaman Türklerinin bir kısmı şimdi de Azerbaycan topraklarında yaşamaktadırlar. Bu gün Göyçay, Yevlakh illerinde olan Karaman adlı köylerin bulunması bunun bir göstergesidir. Azerbaycan'ın yanı sıra, komşu topraklarda da yaşamış bu halk daha sonra Akdeniz sahilinde kendilerinin başkenti Konya olan küçük devletlerini kurmuşlar. 15. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra onlar Akkoyunlu ve Safevi Devletleri ile daha sık ilişkiler kurarak Osmanlı'ya karşı mücadele etmişler.

Konstantino Laskari'nin raporları tarihi bir belge olarak, sadece Safevi-Avrupa ilişkilerini değil, hem de Safevi Devleti'nin kurulma aşamasındaki tarihi olaylara da ışık tutmak için değerli kaynaktır.

Laskari, Venedik hükümetine verdiği geniş raporlardan başka, 1502 yılı 16 Ekim'de Venedik doçuna ikinci bir belge de sunmuştur.¹¹¹ Bu belge, Şah I. İsmail dönemi Safevi Devleti'nin durumunu öğrenmekten ziyade, Venedik Devleti'nin de Safeviler'le yakından ilgilenmesini gösteren önemli bir kaynaktır. Bu belgede, Şah I. İsmail'i gördüğünü ve onunla şahsen görüşüğünü bildiren Laskari, Venedik hükümetini inandırmaya çalışıyor ki, "Sofi (I. İsmail), Osmanlı hanedanının düşmanıdır. Bu düşmanlığın nedenlerinden biri, Sofi'nin dininin (Şiilik'in) İran, Karaman, Osmanlı ve Suriye topraklarında yayılmasıdır. Osmanlı hükümdarları tüm güçlerini sarfederek, bunun dinden sapma bir olay olduğunu ıspatlamaya çalışıyorlar".¹¹² Görüldüğü gibi, Batı diplomasisi, Safevi ve Osmanlı Devletlerini birbirine düşürmek için neyi kullanacaklarını henüz Safevi Devleti kurulmadan önce kararlaştırmışlardır.

1503 yılında Roma Papası II. Yuli Almanya, Fransa, İspanya, Portekiz ve İskandinavya topraklarında olan feodal devletlerinin hükümdarlarını, Osmanlı İmparatorluğun'a karşı birlik olmaya çağırırken, Safevi Devleti'nin kurulmasını, İsmail'in herkesçe bilinen zaferlerini, "tanrının hıristyan dünyası için yarattığı bir şans" olarak değerlendiriyor ve batılı hükümdarları bu fırsattan yararlanmaya davet ediyordu. Batı devletleri içerisinde, Safeviler'le ilişki kurmaya en erken başlamış olan Venedik Cumhuriyeti ise, Şah İsmail'in izlediği dış politikayı çok yakından takip ediyordu.

Bu dönemde, bir ara Venedik elçileri Safevi topraklarında keşifler yapmış ve ilginç mektuplar göndermişlerdi. Bu mektuplar Venedik sarayında dikkatle incelenmiştir.

1499-1502 yılı Venedik-Osmanlı savaşı döneminde, Safeviler'le irtibat kurmak için Doğu'ya gönderilen Konstantino Laskari, henüz seferini tamamlamadan önce, Venedik hükümeti, Safevi sarayına gönderilen başka bir İtalyan elçiden ilginç bilgiler almıştır. Safevi topraklarında seyahatte olan De Larta isimli diğer bir papa elçisi, Aralık 1501 yılında Venedik'e gönderdiği bir mektupta, "İran'da ortaya çıkmış yeni bir peygamber,

¹¹¹ G. Berchet, *a.g.e.*, s. 156-157.

¹¹² Y. Mahmutov, *Hitayi ve Avrupa.*, s. 173.

14 ya 15 yaşlı Sofi'nin" başarılarından, onun Akkoyunlu Devleti'nin yerinde geniş topraklara sahip büyük bir imparatorluk kurmasından bahsedilmektedir.¹¹³ Ekim 1502 yılında sefir Laskari, Doğu seferini bitirerek Venedik hükümeti karşısında geniş bir rapor verdi. Ekim 1503 yılında Tebriz'den geri dönmüş başka bir Venedik sefiri de, Safeviler'in başarıları hakkında bilgiler vermiştir.¹¹⁴

Genellikle, Safevi Devleti'nin Batılı devletlerle diplomatik ilişkiler kurmasının iki önemli nedeni vardı. Bunlardan ilki, Avrupa devletleriyle ticari ilişkileri geliştirmek, diğeri ise Safevi ordusu için Batı'dan ateşli silahlar almak. Bununla ilgili olarak "Marin Sanudo'nun Günlüğü"ne iki önemli belge dâhil edilmiştir. Bunlardan birincisi, Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu'daki diplomatlarından biri olan, Zuan di Tabian'ın, 7 Ekim 1502 yılında gönderdiği mektuptur. Mektupta açık olarak, "Sofi hıristiyanlardan toplar almak niyetindedir" diye kaydediliyor. Diğeri belge, 15 Mart 1504 yılında Şam'da olan Andrea da Civald adlı bir Venedikli'nin, Venedik Cumhuriyetine gönderdiği mektuptur. Mektupta kaydediliyor: "Bizim Halep'teki adamlarımıza büyük miktarda kırmızı kumaş gönderiyorlar. Çünkü oraya büyük kervanlarla gelen tüccarların bu türlü kumaşa ihtiyaçları vardır."¹¹⁵

Şah I. İsmail da, dedesi Hasan Padişah gibi, Batılı devletlerle Karaman, Suriye, Rodos ve Kıbrıs üzerinden irtibat kuruyordu. Karaman halkı önce Akkoyunlular'la, daha sonra da Safeviler'le yakın ilişkide olmuş ve Osmanlı'ya karşı birlikte mücadele etmişler. Hem İsmail'in kendi ülkesinde resmi olarak ilân ettiği şiiilik, Karaman ve Suriye'de de geniş yayılmıştı. Bunu değerlendiren İsmail, Karaman ve Suriye üzerinden kendi elçilerini gönderiyor ve Suriye'deki Venedik konsolosu da Safevi-Avrupa ilişkilerinde aracılık yapıyordu. O, buradan Venedik hükümdarına bir mektup yollamıştı. Mektubun metninin İtalyanca çevirisi "Marin Sanudo'nun Günlüğü"ne dâhil edilmiştir. İsmail, hemin mektupta, Venedik sultanı Leonardo Loredano'ya yazıyor: "Biz sizinle görüşmeyi çok istiyoruz. Her şeyi başlatan ve sona erdirebilen Allah'ın izniyle yakın zamanda görüşeceğiz. Haberiniz olsun ki, ben tüm Acem Irakı'nı fethetmişim, şimdi bu ülke gelişmektedir. Biz inanıyoruz ki, birlikte ortak düşmanlarımız üzerinde zafer

¹¹³ B. Amoretti, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹¹⁴ Y. Mahmutov, *Hitayi ve Avrupa.*, s. 175.

¹¹⁵ B. Amoretti, *a.g.e.*, s. 31, 69-70.

kazanacağız”.¹¹⁶ Hatırlatalım ki, Hasan Padişah’dan Şah Abbas’a kadar olan tüm Akkoyunlu ve Safevi hükümdarları Batılı devletlere gönderdikleri mektuplarda askeri planları hakkında detaylı bilgi vermemişler, sadece şifreli ipuçları ile yetinmişlerdi. Gereken tüm açıklamaları ise elçiler bizzat kendi dillerinden söylerlerdi. Bunun esas sebebi de, yolların çok uzak ve tehlikeli olması, mektupların her an düşman eline geçme ihtimalinin varolması idi. İşte, Şah I İsmail’in de mektupta sadece “yakın zamanda görüşeceğiz” söylemesi, Safevi Devleti’nin Osmanlı İmparatorluğu’na, Venedikle aynı anda saldırıya geçmek ve Akdeniz sahilinde görüşmek istediğine bir işarettir. Fakat Venedik hükümeti, bu mektuba olumlu bir cevap veremezdi. Çünkü 1499-1502 yılında olan Venedik-Osmanlı savaşından ve iki devlet arasında barış anlaşması yapılmasının üzerinden çok kısa bir zaman geçmişti. Diğer yandan da, Venedik’in, İtalya topraklarında İspanya ve Fransa arasında yaşanan savaşlardan endişe etmesi durumu da vardı. Fakat tüm bunlara rağmen, Venedik Devleti’nin, Safeviler’le ticari ve siyasi ilişkiler kurma isteği gündemdedi. Bunu, 5 Mart 1507 yılında Zian Morozini adlı bir Venedikli’nin Şam’dan babasına yazdığı mektup da gösteriyor. Mektupta kaydeiliyor: “Burada İran’a ticaret için gitmek arzusunda olan bazı tüccarlar vardır. Bence, eğer devlet bu mesele ile ilgili bir elçi gönderirse, Sofi onu iyi karşılar ve o elçi Sofi’yi bizim istediğimiz gibi hareket etmeye ikna edebilir. Kutsal amacımıza ulaşmak – Osmanlı sultanını Avrupa’dan kovmak için şimdi hıristiyan devletlerle Safevi arasında ittifak kurmanın tam zamanıdır”.¹¹⁷

1507-1508 yılında Safevi-Osmanlı ilişkilerinde sorunlar çıkmaya başladığında, Şah I. İsmail, Batı devletleri ile ittifak kurmak için Venedik’e yeni elçiler gönderdi. 1508 yılında artık, Venedik’te iki yabancı elçi vardı. Bunlardan biri Safevi elçisi, diğeri ise Karaman’dan gelen elçi idi. Her iki elçi Venedik sarayına Şah İsmail’in mektubunu getirmişti. Safevi elçileri, Cumhuriyet sarayında iyi karşılanarak yerleştirildiler. Birkaç gün dinlendikten sonra, İsmail’in elçisi Venedik hükümeti önünde konuşmasını yaptı. O, buraya, İtalya’dan Suriye yolu ile ateşli silahlar ve bu silahları kendileri yapmak için uzmanlar götürmek amacıyla geldiğini bildirmiştir. “Venedik Devleti, Osmanlı ile deniz muharebesine başlamalı ve Bayezid’i burada meşgul etmeli, buna karşılık olarak ise

¹¹⁶ B. Amoretti, *a.g.e.*, s. 91-92.

¹¹⁷ G. Berchet, *a.g.e.*, s. 23; B. Amoretti, *a.g.e.*, s. 143; Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 176.

Safevi Devleti, Ön Asya’da savaşa başlayabilirdi”.¹¹⁸ Fakat Venedik’te Safevi elçileri hoş karşılanırsa da, onların bu teklifi kabul edilmedi. Şah İsmail’in mektubuna, “Venedik Devleti, Akkoyunlular’la olduğu gibi, Safeviler’le de iyi ilişkiler kurmak niyetindedir. Biz çok mutluyuz ki, Safeviler, Osmanlı’ya karşı savaşa başlamaya hazırlar. Ama ne yazık ki, Avrupa’nın en güçlü hükümdarları bana karşı savaşa başlamışlar” diye cevap verilmiştir.¹¹⁹ Tüm bunlara rağmen, Venedik Devleti, Safeviler’i Osmanlı’ya karşı kaldırmak niyetlerinden de vazgeçmiyordu. Safevi elçileri, Venedik’teki işlerini bitirdikten sonra, Eylül 1509’da Kıbrıs’a, oradan da Suriye yolu ile Azerbaycan’a döndüler.

1510 yılında Şah İsmail’in Özbekler’i yenilgiye uğratmasının ardından Safevi Devleti’nin dış politikasında Osmanlı Devleti ile ilişkiler ön plana çıktı. İsmail, artık savaş hazırlıklarına başlarken, Avrupa devletleriyle ilişkileri yeniden gözden geçirmeye karar verdi. Safevi hükümdarı yaklaşan Osmanlı - Safevi savaşında, Avrupa devletlerini batı sınırlardan Osmanlı imparatorluğu üzerine kaldırmak için yeniden, Venedik Cumhuriyeti’ne 1510 yılında Kıbrıslı Nikola Soror adlı bir elçiyi gönderdi. Marin Sanudo’ya göre, daha bir elçi de Venedik sarayına gönderilmişti. Fakat Safevi hükümdarının, Çaldıran Savaşı arifesinde, Venedik Cumhuriyeti başta olmakla, Avrupa devletlerini Osmanlı’ya karşı kaldırmak planı boşa çıktı. Venedik Cumhuriyeti ise, bu zaman, Osmanlı’yı Safeviler’in eli ile zayıflatmak isterken, her iki devletle de iyi ilişkilerini devam ettirmekteydi.¹²⁰

Dolayısıyla, Akkoyunlular’la olduğu gibi, Safeviler’le de ilk diplomatik ilişkiler kuran Batı devletlerinden Venedik Cumhuriyeti olmuştur. Fakat Safeviler ve Venedik’in bu ilk diplomatik temasları, onların Osmanlı’ya karşı aynı cephede birleşmelerini sağlayamadı. Çünkü o zamanın şartlarında bu çok kolay olmayacaktı. Öncelikle, Safeviler, bu zaman henüz bölgede kendi otoritelerini tam kuramamışlardı. Burada Şirvanşahlar Devleti kalmakta idi ve İsmail, Akkoyunlu Devleti’nin topraklarına tam sahip olamamıştı. Bu nedenle de, Osmanlı’ya karşı koyacak güçlü ordusu da yoktu. Safevi Şah’ı, esas amacına ulaşmak için öncelikle bölgede iktidarı tam sahiplenmeliydi. Bunun için o, bir taraftan Avrupa ile ilişkiler kurup Osmanlı’yı meşgul etmek isterken,

¹¹⁸ G. Berchet, s. 25-26.

¹¹⁹ Y. Mahmutov, *Hitayi ve Avrupa*, s. 177.

¹²⁰ Y. Mahmutov, *Hitayi ve Avrupa*, s. 176.

diğer yandan da imparatorluğun ayrı ayrı bölgelerinde olan sosyal ve dini sorunlardan da yararlanarak, özellikle Anadolu'da Şiilik'i yaymak için büyük çabalar harcıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'daki düşmanları, imparatorluğa karşı koyabilecek tek bir cephede birleşemediler. Avrupa'da reel durum şöyle idi: Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş durumunda olan Venedik Cumhuriyeti, uzun müzakerelerden sonra 1500 yılında Macaristanla, 1501 yılında ise Papalık'la ittifak anlaşması yapabildilerse de, bunu gerçekleştirme imkânı bulamadılar.¹²¹ Fransa ve Portekiz ise, Venedik'e askeri yardım etmekten vazgeçtiler. Osmanlı ordusu, Lepanto ve Navarin deniz savaşlarında Venedik'i yenilgiye uğratması, Bosna valisi, İskender Paşa'nın ordusunun Kuzey İtalya'daki Venedik topraklarını fethetmiştir. İtalyan devletleri ise, Osmanlı'ya karşı ittifak kurmak yerine, Fransa ile ve hatta birbirleriyle mücadele etmek için bile Osmanlı'dan yardım almaya gayret ediyorlardı.¹²²

Bundan sonra artık Safevi-Venedik ilişkilerinde bir durgunluk döneminin başladığını söyleyebiliriz. Bir taraftan, Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşma politikasını takip etmesi, diğer yandan da, Çaldıran'daki yenilgiden (1514) sonra, Safevi Devleti'nin iç durumu ve her şeyden önemlisi Şah İsmail'in ölümü (1524), bu durgunluğa katkıda bulunmuştur.¹²³

Şah I. İsmail'in zamanında, Safeviler'in Avrupa ile diplomatik ilişkilerinin ana hattını oluşturan etken, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadele idi. Fakat Avrupa'da cereyan eden siyasi olaylar, devletlerarası ihtilaflar, diğer yandan, bu devletlerin Osmanlı'ya karşı mücadelede tutumsuz tavırları, onların Safevi Devleti ile, Osmanlı karşısı herhangi bir ittifakta birleşmesine engel oluyordu. Bu nedenle de, Safevi Devleti'nin, Avrupa devletleri ile birlikte, Osmanlı'ya karşı mücadele planları sonuçsuz kalmıştır.¹²⁴

¹²¹ Fisher Sidney Nettleton. *The Foreign Relations of Turkey 1481-1512*, Illinois 1948, s. 73-76.

¹²² Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 181.

¹²³ Giorgio Rota, "Safevi İrani İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış", Çev. Nasuh Uslu, *Yeni Türkiye, Türkler*, C.VI, 2002, ss. 899-906, s. 901.

¹²⁴ M. Ağalarov, *a.g.t.*, s. 109.

2.1.2. Çaldıran Savaşı Sonrası Siyasi İlişkiler.

Safeviler'in, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı karşısında yenilgisinden sonra, Avrupa ile ilişkilerde yeni bir dönem başlamış oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Safevi Devleti'ni mağlup etmesi ve Memluk Devleti'ne son vermesi, Avrupa devletlerinin anti-Osmanlı siyasetinde yeni bir canlanma yaratmıştı.

Venedik Cumhuriyeti'nin Roma'daki elçisi Lando, 5 Kasım 1514'de kendi hükümetine bildirmişti ki, Papa X. Lev, Şah I. İsmail'in Çaldıran'da yenilmesi haberini büyük üzüntüyle karşılamış, Selim'in zafer mektubunu dini camiaya sunmuştur: "...hıristiyan dünyasını olumsuz etkileyen bu olaydan çok üzgünüz ve en kısa zamanda tüm hıristiyanlığı birleştirmek gerekiyor".¹²⁵

Gerçekten de, Roma papaları Çaldıran Savaşı'ndan sonra, yeniden Batı hükümdarlarına heyecanlı mektuplar göndermeye başlamış ve tüm hıristiyan devletlerini Osmanlı'ya karşı haçlı seferlerine davet etmişlerdi. Hatta Osmanlı'ya karşı başlayacakları savaş için maddi destek amacıyla, hıristiyan devletlerde yeni dini vergi toplanması kararı da çıkarılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Çaldıran Savaşı döneminde, Safeviler'in, Venedikle ilişkilerinde artık sorunlar vardı. Bunun sebepleri, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safeviler'in, Portekiz ile yakın ilişkiler kurması, Hürmüz limanının Portekiz yönetiminde kalması karşılığında ateşli silahlar elde etme niyeti idi. Portekizlilerin Hindistan deniz yolunu keşfederek Doğu ülkeleri ile baharat ticaretini tekeline alması, Venedik'in, Mısır ve Suriye üzerinden Doğu ile ticari ilişkilerine büyük darbe indirmiştir. Bu yüzden, Safevi Devleti'nin, Portekiz'in Hint Okyanusu'nda ve Basra Körfezinde yerleşmesini sağlaması, aynı anda Venedik'in çıkarlarına aykırı bir davranış idi. Bu durum da, Venedik'i, Osmanlı ile yakınlaşmaya itmiştir. Osmanlı'nın, Portekiz'i Hint Okyanusu'ndan çıkarmak ve baharat ticaretini yeniden Akdeniz sahillerine getirmek siyaseti ise, Venedik'in çıkarlarına uygundu. Ve en önemlisi, Doğu ile ticaretin anahtarı olarak nitelendirilen, Suriya, Lübnan, Filistin ve Mısır toprakları da Osmanlı sınırlarına katıldıktan sonra, Venedik, yeniden ticarete üstünlükler elde etmek

¹²⁵ B. Amoretti, *a.g.e.*, s. 276.

için, imparatorlukla anlaşmaya mecburdu.¹²⁶ Bundan sonra, Venedik’le Osmanlı Devlet’ini yakınlaştıran diğer bir sebep de, Sultan Selim’in Memlûkler döneminde hıristiyan ahaliye ve Venedikliler’e karşı olan düşmanlıkları da ortadan kalktı. Bu dönemlerde, Venedik hükümeti, Safevi Devleti’ni, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaşa tahrik etmek için Mikela Membre adlı bir elçiyi Safevi sarayına göndermiştir. Fakat bu defa da herhangi bir diplomatik ilişki kurulamamıştı. Çünkü Venedik’in ikili siyaset yürüterek, Safeviler’i Osmanlı’ya karşı kaldırırken, Osmanlı ile de barış yapma niyeti ortaya çıkınca, konuşmalar durdurulmuştur.¹²⁷

Dolayısıyla, Venedik Cumhuriyeti, 16.yüzyıl başlarından itibaren 1538-1540 yılı Osmanlı-Venedik savaşı’na kadar hiçbir tarafta yer almadı. Bu yüzden de, Çaldıran Savaşı sonrasında, Safeviler’le Venedik arasında diplomatik ilişkilerle ilgili Marin Sanudo’nun günlüğündeki bazı kayıtlar dışında hiçbir belgeye rastlanmamıştır.

Amasya Antlaşması’ndan sonra, Avrupa’ya yayılma politikaları yürüten Osmanlı İmparatorluğu, 1570 yılında Venedik’le yeni bir savaşa girişti. Savaş, Kıbrıs’ı tutmak amacıyla gerçekleştiriliyordu. Batı devletlerinin Akdeniz’in doğusunda Osmanlı’ya karşı koyabilecek tek müttefiki Venedik cumhuriyeti yönetiminde olan Kıbrıs idi.

Kanuni Sultan Süleyman’ın ölümünden sonra tahta oturan II. Selim (1566-1574), Kıbrıs operasyonunu başarıya ulaştırmak için hazırlıklara başladı. O, Safeviler’le Amasya anlaşmasını bir daha yenilerken, Fransa ile de münasebetleri iyileştirmek için 18 Ekim 1569 yılında Fransız tüccarlarına Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapmak hakkı tanıdı. Daha sonra Avusturya ile de sulh anlaşması yaptı ve 1570 yılı 15 Mayıs’ta Kıbrıs’a girdi. Osmanlı İmparatorluğu ile tek başına savaşamayacağını anlayan Venedik Cumhuriyeti, bir taraftan askeri yardım almak için Papalık, İspanya ve başka Batılı devletlere müracaat etti, diğer taraftan da başı sıkıştığında müttefik olduğunu hatırladığı Safevi Devleti ile de yeniden irtibat kurmaya başladı. Esas amaç ise, Safeviler’i Osmanlı’ya karşı kaldırıp onun askeri kuvvetlerini iki cepheye ayırmaktı.¹²⁸

Böylece, 16.yüzyılın 70’li yıllarında, Safevi-Venedik ilişkilerinde yeniden canlanma başladı.

¹²⁶ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 214.

¹²⁷ M. Ağalarov, *a.g.t.*, s. 123.

¹²⁸ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 253.

27 Ekim 1570 yılında, Venedik hükümeti, bu zaman Venedik'te olan bir Safevi tüccarı Hoca Ali aracılığı ile Şah I.Tahmasb'a mektub göndermiştir.¹²⁹ O, bu mektupta, Tahmasb'ı inandırmaya çalışıyordu ki, Batılı devletler, artık Osmanlı'ya karşı savaşa başlamak için hazır bekliyorlar ve eğer Safevi Devleti, Doğu'dan, Venedik ve başka hıristiyan devletler ise Batı'dan saldırıya geçerse, Osmanlı'nın askeri kuvvetlerini iki cepheye ayırarak yenilgiye uğratabilirler. Böyle bir durumda da, Şah I. Tahmasb, Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal ettiği Safevi topraklarını geri alabilir.¹³⁰ Hoca Ali'den sonra Safevi sarayına tecrübeli elçi Vinçenzo di Alessandri gönderilir. Bu elçi, Hoca Ali'den daha da ileri giderek, Şah Tahmasb'ı Osmanlı'ya kaldırmak için abartılı bilgiler sunmalı ve inandırmalı idi ki, kendi imparatorluğunu daha da genişletmek için Safevi Devleti'nin eline bundan büyük bir şans hiç bir zaman düşmeyecektir.¹³¹

Venedik hükümeti tarafından talimatlandırılmış Vinçenzo, 14 Ağustos 1571 yılında Kazvin'e yetişti. O burada Ermeni tüccarlarının¹³² yardımı ile Şah Tahmasb'ın oğlu ve onun bütün ticari işlerine bakan Haydar Mirza tarafından karşılandı. Venedik hükümetinin Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupu alan Haydar Mirze diplomata da bildirmişti ki, "o, çok yakın zamanda Vinçenzo'nun Şah tarafından kabul edilmesini sağlayacaktır. Fakat bu görüşün detayları gizli tutulmalı ve hiç kimsenin haberi olmamalıdır".¹³³ Buradan şu sonuca varabiliriz ki, Safevi hükümdarı, Osmanlı ile barış sürecini devam ettirmeye çalışıyor ve bu devlete karşı herhangi bir Batılı devletle açık-açık irtibat kurmaktan çekiniyordu. Bundan başka, o, dönemin uluslararası ilişkilerini ve Batı Avrupa'da Osmanlı'ya karşı yürütülen siyaseti yakından takip ediyordu. Vinçenzo, Tahmasb'ın oğluna, Batı'da Osmanlı'ya karşı koalisyon kurulması ile ilgili abartılı bilgiler verdiğinde, Tahmasb, bu koalisyonda Portekiz'in olması, Fransa'nın yerini, koalisyona dâhil olan devletlerden hangisinin donanmasının daha güçlü olduğunu ve hatta böyle bir koalisyonun kurulup kurulmadığı ile de ilgilenmiştir.¹³⁴

¹²⁹ "Belge 22, (Venedik Doçu'nun Şah Tahmasp'a mektubu, 27 Ekim 1570)", Guglielmo Berchet, *La Republice di Venezia e la Persia*, Torino 1865, s. 158-160.

¹³⁰ Belge 22, s. 159.

¹³¹ "Belge 23, (Venedik Doçu'nun Sefir Vinçenzo di Alessandri'ye verdiği görevler, 30 Ekim 1570)", Guglielmo Berchet, *La Republice di Venezia e la Persia*, Torino 1865, s. 160-161.

¹³² Hem Ermeni tüccarları, hem de Safevi sarayında olan Ermeni diplomatlar Safevi-Osmanlı ilişkilerini bozmak ve Osmanlı imparatorluğuna karşı Safevi devleti ile Avrupa devletleri arasında ittifak kurmak için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Bunun için bkz, Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, s 255.

¹³³ G. Berchet, *a.g.e.*, s. 33.

¹³⁴ G. Berchet, *a.g.e.*, s. 33.

3 Kasım 1571 yılında, Hoca Ali Venedik'ten geri döndü ve Tahmasb'a gönderilen mektupla beraber Şah'ın sarayına geldi. Şah, Venedik Devleti'nin mektubunu okuduktan sonra, Hoca Ali'nin Batı'daki durumla ilgili konuşmasını da dinledi. Şah, Hoca Ali'den Batı'da anti Osmanlı koalisyonunun kurulup kurulmadığını ve bu ittifakın ne kadar dayanıklı olduğu hakkında bilgiler aldı. Bundan başka, Venedik'in, Osmanlı'ya karşı uzun süre savaşabilecek güçte olup olmaması hakkında da bilgi almak için tahıl kıtlığının olup olmaması ile de ilgilenmişti. Bundan sonra gelişen olaylar hakkında olan bilgilere göre, Safevi Şah'ı, Venedik diplomatını kabul etmemiş ve Osmanlı ile barış ilişkilerini sürdürmeyi tercih etmiştir. Aynı zamanda, Vinçenso'ya da kesin bir cevap verilmemişti. Gerçek o ki, Safevi Şah'ının, Venedik diplomatını geciktirmesinin esas nedeni, Venedik-Osmanlı müharebesini izlemeye çalışmasıydı.¹³⁵

Böylece, üç ay Kazvin'de bekletilen Alessandri Vinçenso, Kazvin – Tebriz – Trabzon – Sinop – Yassı yolu ile Krakov'a geldi ve buradan Venedik Cumhuriyeti'ne, Safevi sarayına yaptığı seyahat ile ilgili iki mektup gönderdi. Bundan sonra yoluna devam ederek Venedik'e geri döndü. Onun 24 Eylül 1572 yılında Venedik hükümetine verdiği rapor, Safevi tarihi ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.¹³⁶ Görüldüğü gibi, Venedik Cumhuriyeti'nin, Safevi Devleti'ni, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kaldırmak planı gerçekleşmedi.

Genel olarak, Şah I. Tahmasb'ın hâkimiyeti döneminde, Safevi Devleti dış politikaya daha çok dikkat etmiş ve Avrupa ile ilişkiler ön planda olmuştur. Batı devletlerinin Safeviler'e karşı sinsi siyasetlerine rağmen, Tahmasb'ın yüksek yöneticilik kabiliyetleri sonucunda Osmanlı Devleti'nin, Safeviler'i ortadan kaldırma çabaları başarısız olmuştur.

Amasya Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı, yeniden Avrupa'ya doğru genişleme siyasetine başladı. Avrupa devletleri, özellikle, Venedik Cumhuriyeti, Safevi İmparatorluğu'nu yeniden Osmanlı'ya karşı muharebeye dâhil etmek istese de, bu istekleri gerçekleşmedi. Batılı devletlere güvenmeyen Tahmasb, hayatı boyunca Amasya Anlaşması'na sadık kaldı.

¹³⁵ G. Berchet, *a.g.e.*, s. 36.

¹³⁶ “Belge 26, (Vinçenso di Alessandri'nin 1574 yılında Venedik senatosundaki raporu)”, Guglielmo Berchet, *La Republice di Venezia e la Persia, Torino 1865*, s. 167-182.

Her ne kadar, hem Osmanlı, hem de Safevi tarafı Amasya Antlaşması'nın şartlarını bozmak istemiyorlardı da, Osmanlı Devleti, Safeviler'i kati olarak bozguna uğratmak ve Azerbaycan ipeğine tam anlamıyla sahip olmak planlarından vazgeçmemişlerdi. İşte, bu sebeple de, Osmanlı sarayında her an baş verebilecek muharebe için hazırlık görülmekteydi. Yakınlaşan muharebede, Avrupa'daki düşmanların arkadan saldırmayacaklarını garanti altına almak için, Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti ile olan 1573 yılındaki anlaşmayı yeniledi. 1568 yılında Avusturya ile imzalanmış Osmanlı – Avusturya antlaşması da sekiz yıl daha uzatıldı ve 30 Temmuz 1577 yılında Polonya ile de bir anlaşma imzalandı.¹³⁷ Bundan sonra, artık Osmanlı İmparatorluğu, tüm gücünü Safevi Devleti'ne yönlendirmek fırsatını yakalamış oldu.

1576 yılında Şah I. Tahmasb'ın vefat etmesi üzerine, sarayda taht kavgaları başladı. Bunu müteakiben, Osmanlı İmparatorluğu, Amasya Antlaşması'nın şartlarını bozarak Safevi topraklarına yeni ordu gönderdi. Kısa bir zamanda Şeki, Ereş, Gebele, Şamahı, Bakü, Şabran, Derbent, Mahmutabad ve başka bir sıra yerler tutuldu. Böylece, Safevi ve Osmanlı arasında 1578 – 1590 yıllarında devam eden yeni bir savaş başlanmış oldu. Osmanlı'ya karşı tekbaşına mücadele edemeyeceğini gören Safevi sarayı onun askeri kuvvetlerini iki cepheye ayırmak amacıyla, yeniden Batılı devletlerle irtibat kurmaya başladı. Bunun için ilk olarak 1579 yılında Venedik sarayına yedi kişiden oluşan bir elçilik heyeti gönderildi.¹³⁸

1577-1587 yılları arasında hükümdarlık tahtında oturan Muhammed Hudabende, elçisi Hoca Muhammed aracılığı ile Venedik sarayına bildiriyordu ki, Safevi sarayı, Venedik'in Alessandri Vinçenzo'nun aracılığı ile ettiği Osmanlı'ya karşı birlikte mücadele teklifini kabul ediyor ve eğer hala aynı fikirdelerse bunu Safevi Devleti'ne bildirsinler.¹³⁹ Ama Venedik Cumhuriyeti, cevabını yine de kendi çıkarlarını düşünerek verdi. Öyle ki, o güçlü düşmanı olan Osmanlı İmparatorluğu ile, barış sürecini devam ettirmeyi tercih etti. Fakat buna rağmen, Venedik diplomasisi 1578–1590 yılları, Safevi – Osmanlı mücadelesini yakından takip etmekteydi.

¹³⁷ İ. Danişmend, *a.g.e.*, s. 8-12.

¹³⁸ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 263.

¹³⁹ “Belge 27, (Şah Muhammed Hudabende'nin Venedik Cumhuriyeti'ne yazdığı mektup, 1 Mayıs 1580)”, *Guglielmo Berchet, La Republique di Venezia e la Persia, Torino 1865*, s. 182-183.

2.1.3. Şah I. Abbas Dönemi ve Sonrası Safevi – Venedik Siyasi İlişkileri.

1587 yılında Safevi tahtına Şah I. Abbas oturdu.¹⁴⁰ Tarihte, “Şah I. Abbas’ın reformları devri” olarak nitelendirilen zaman dilimi, Safevi sarayında, I. Tahmasb’ın ölümü ile başlayan kargaşalar ve taht kavgalarının son bulduğu bir dönemdir. Tahta çıktığında içte ve dışta çeşitli meselelerle karşı karşıya kalan Şah I. Abbas, ilk önce, Şah I. Tahmasb döneminde başlayan karışıklığa son verdi. İçteki durumu stabil hale getiren Safevi Şah’ı, esas dikkatini dış politikaya yöneltti. Bu zaman dış politikada, Safevi Devleti’nin karşısında üç büyük görev vardı;

- Şeybaniler Devletini mağlup edip, Horasan’ı geri almak, devletin kuzey ve doğu sınırlarının emniyetini sağlamak¹⁴¹;
- 1578-1590 yılları Safevi – Osmanlı savaşında Osmanlı tarafından işgal edilen Safevi topraklarını geri almak;
- Basra Körfezi’nde Portekiz’in egemenliğine son vermek ve Hint Okyanusu’na serbest çıkış elde etmek;

İlk görevi başarıyla yerine getiren şah, Azerbaycan topraklarını Osmanlı’dan geri almak için başlayacağı savaşa büyük hazırlık yapmıştı. Aslında, Şah I. Abbas’ın reformlar yapması ve Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler kurması bu hazırlıkların somut örnekleridir.

Akkoyunlu ve Safevi Devletleri tarihi boyunca, Avrupa devletleri ile en uzun süreli ilişkiler kuran Hasan Padişah’tan sonra Şah I. Abbas olmuştur. Abbas döneminde, Safevi – Avrupa ilişkileri önceki dönemle kıyaslanamaz bir ölçekte artmıştı. Batı kaynaklarında Safeviler’in, bu devir için Venedik Cumhuriyeti, Papalık ve başka İtalyan devletleri, daha sonra Almanya, İspanya, İngiltere, Hollanda, İsveç, Norveç ve diğer

¹⁴⁰ Şah Tahmasb’ın torunu ve Muhammed Hüdabende’nin oğludur. Annesi Mazenderan hâkimi Abdullah Han’ın kızı idi. 27 Ocak 1571’de babasının valiliği sırasında Herat’ta doğdu. Daha sonra Şiraz valiliğine getirilen babası Muhammed, II. İsmail’in ölümü üzerine, Türkmen emirleri tarafından tahta çıkarıldı. Babasının hükümdarlığı sırasında devletin yönetimi birbirileriyle mücadele içinde bulunan Türkmen emirlerinin elinde kaldı. Muhammed Hüdabende’nin dirayetsiz yönetimi, gözlerinin iyi görmemesi ve oğullarının küçük yaşta olması, karısı Begüm’ü devlet işlerinde söz sahibi yapmıştı. Ancak, bundan hoşlanmayan Horasan emirleri, Begüm’ü öldürttüler. Bunun ardından da Herat Valisi, Şamlu Ali Kulu Han’ın önderliğinde, henüz on yaşındaki Abbas’ı hükümdar ilan ettiler. Şah I Abbas için bkz, İskender bey Münşi, *a.g.e.*, s. 479; Faruk Sümer, *Abbas I. İ.A., C.I.*, 1988, ss. 17-19, s. 17-18.

¹⁴¹ Horasan, 1510 yılında İsmail’le Şeybani Han’ın karşılaşması sonucunda Safevi İmparatorluğu’na katılma da, sonradan sarayda olan karmaşadan yararlanan Özbekler isyan çıkararak Safeviler’e boyun eğmekten vazgeçtiler. Detaylı bilgi için bkz, O. Efendiyev, *Azerbaycan Sefeviler Devleti*..

Avrupa devletleri ile diplomatik ilişkiler kurulduğu görülmektedir.¹⁴² Genellikle, Batılı devletlere gönderilen Safevi diplomatlarının iki esas meseleye önem vermeleri gerekmekte idi; bunlardan birincisi, Avrupa ile olan ticari ilişkileri geliştirmek, ikincisi ise, Osmanlı'ya karşı Avrupa'da anti Osmanlı koalisyonu oluşturmak. Taktikler her zaman aynı idi: Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri kuvvetlerini doğu ve batı cephesi olarak ikiye ayırmak. Hem, 16. yüzyılın sonu, 17. yüzyıl başlarında bu ilişkilerin daha da artması aynı zamanda Batılı devletler için de uygundu. Çünkü bu devirde, Safeviler'in Osmanlı'ya karşı ittifak arayışlarının üzerine, Doğuda ucuz hammadde kaynakları ve kârlı pazarlar ele geçirmek için İngilizler, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'nda Portekiz'le mücadeleye başlamıştır¹⁴³. İngilizler'in yanı sıra, Hollandalılar'ın da Basra Körfezi aracılığıyla Safeviler'le ilişkileri geliştirme çabaları, Safeviler'le Avrupa devletlerini yakınlaştırıyordu. Dolayısıyla, 17. yüzyılın başlangıcında, her bir Avrupa devleti, bilhassa kendi çıkarları için Safeviler'le yakınlaşmaya çalışıyordu. Genel olarak, Batılı devletler iki kudretli Doğulu devleti – Safevi ve Osmanlı İmparatorluklarını birbirine karşı kaldırarak zayıflatmak niyetindeydiler. Bu, hem, Doğu'da sömürge politikası yürüten, hem de, Osmanlı'yı tarih sahnesinden silmeye çalışan Avrupa'nın çıkarlarına uygun idi.

Osmanlı'nın, Avusturya ile savaş durumunda (1592-1606) olduğunu bilen Şah I. Abbas, diğer Avrupa devletlerini de Osmanlı'ya karşı kaldırmak siyaseti yürütüyordu. Bu amaçla da o, 1599 yılında Huseynali Bey Bayat ve Antoni Şerley'in rehberliğinde Avrupa'ya bir elçilik heyeti gönderdi. Onlar, Avrupa devletlerinin hükümdarlarını Osmanlı'ya karşı ittifakta birleşmeye davet edeceklerdi. Bu heyetin amacı, Osmanlı'ya karşı olası bir askeri ittifakın yanı sıra, Osmanlı topraklarından geçen ticaret yollarının denizlere kaydırılmasını temin etmekte.¹⁴⁴

Ancak, bu devirde, Osmanlı elçisi, Venedik'te olduğu için, Venedik doçu ile görüşmek mümkün olmadı. Avrupa'yı çok iyi bilen Antoni Şerley, Şah'ın göndermiş olduğu hediyeleri satması yüzünden ceza alacağını bilip Venedik sarayına sığınmıştı. Bundan

¹⁴² Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 269.

¹⁴³ N. Tumanoviç, *Evropeyskiye derjavı v Persidskom zalive v 16 – 19 vv.* Moskova 1982, s. 43.

¹⁴⁴ Ö. Küpeli, *Osmanlı – Safevi münasebetleri.*, s. 76.

sonra, Şah I. Abbas, Venedik sarayına Esat Bey'in rehberliğinde yeni bir elçilik heyeti gönderdiyse de hiçbir sonuca ulaşamadı.¹⁴⁵

1600 yılında devletin geleneksel “müttefiki” olan Venedik’e, İffet bey'in komutasında bir elçilik heyeti daha gönderildi. 8 Haziran’da, Venedik doçu Safevi elçilerini kabul etti.¹⁴⁶ İffet Bey'in hem konuşmalarında, hem de şahın Venedik’e gönderdiği mektupta dikkat çeken husus “İffet Bey şahın özel talimatı ile Venedik’te birkaç işler görmelidir, bu işlerde ona yardım edilsin”¹⁴⁷ söylenmesi idi.

5 Mart 1603 yılında, Venedik sarayında Fethi Bey'in başkanlığı ile gelmiş yeni bir Safevi elçi heyeti karşılandı. Bu heyet Şah Abbas'ın diğer bir mektubunu da Venedik doçu'na sundu. Berşet toplusuna dâhil edilmiş bu mektup, o zamanın Safevi – Avrupa ilişkilerini aydınlatmak için önemli yere sahiptir.¹⁴⁸ Fethi Bey'in komutasındaki diplomatik heyet, Venedik sarayında iyi karşılandıktan sonra, Onlara, Venedik hükümetinin kararı ile göre, Şah I. Abbas'ın söylediği malları, ateşli silahları tedarik etmek için Safevi elçilerine şehir merkezinde serbest ticaret izni de verildi.¹⁴⁹

Fakat Fethi Bey'in, Venedik'ten aldığı ateşli silahlar Safevi sarayına ulaşamadı. Çünkü bu zaman Safevi Devleti ile Osmanlı arasında 1602-1612 yılları arasında devam eden savaş başlanmıştı. Bu yüzden, Venedik'ten geri dönen Safevi elçileri Akdeniz'in Suriye sahillerine çıkar-çıkılmaz Osmanlılar tarafından yakalandı ve mallarına el konuldu. Suriye'deki Venedik konsolosunun çabaları sonucunda, Fethi Bey'in Avrupa'dan getirdiği malların yalnızca bir kısmını kurtarmak mümkün oldu. Bu nedenle de, Şah I. Abbas, Fethi Bey'in Venedik hükümeti ile yaptığı konuşmalardan habersiz kaldı.

Şah I. Abbas'ın talimatı ile Fethi Bey ve onun heyetindekilerin âkibetini öğrenmek için Hoca Kieos¹⁵⁰ adlı bir elçi Venedik sarayına gönderildi. Safevi Şah'ı, Fethi bey'in getirdiği malların hakkında bilgiye ulaştıktan sonra, İtalya'ya yeni bir elçi heyeti

¹⁴⁵ Adil Bahşeliyev, *Safevi Devleti'nin Sosyal, Ekonomik hayatı ve uluslararası ilişkileri*, Bakü 2009, s. 253.

¹⁴⁶ “Belge 29, (İffet bey ve elçilik heyetinin sözlü raporları, 8 Haziran 1600)”, Guglielmo Berchet, *La Republice di Venezia e la Persia, Torino 1865*, s. 192.

¹⁴⁷ Kendi ordusunu modern ateşli silahlarla donatmaya çalışan Abbas, Venedik’e gönderdiği elçilerine oradan farklı türlerden oluşan ateşli silahlar aldirtmışdı.

¹⁴⁸ “Belge 32, (Şah Abbas'ın Venedik Cümhuriyeti'ne mektubu, 5 Mart 1603)”, Guglielmo Berchet, *La Republice di Venezia e la Persia, Torino 1865*, s. 196-197.

¹⁴⁹ G. Berchet, *a.g.e.* s. 46-47.

¹⁵⁰ G. Berchet toplusunda bu elçi ermeni asıllı olarak gösteriliyor. Detaylı bilgi için bkz, G. Berchet, *a.g.e.* s. 47.

gönderdi. Bu heyete, Hoca Sefer adında bir diplomat rehberlik etmişti. 22 Ocak 1610 yılında, sefir, Venedik sarayında karşılandı ve Venedik doçuna Safevi – Osmanlı savaşının gidişi hakkında detaylı bilgiler verdi.¹⁵¹ Hoca Sefer, bundan başka, Fethi Bey'in heyetinin Venedik'in Halep'teki konsolosunun elinde olan mallarının geri alınması görevini de başarıyla yerine getirdi. Hoca Sefer'in, Venedikten başka, diğer İtalyan devletlere de mektup götürmesi hakkında bildirilse de, bu konuda hiç bir kaynak bulunmamıştır.¹⁵²

Karşılıklı olarak elçilerin gönderilmesinden bir sonuç elde edilemediğinden, Şah I. Abbas döneminden sonra, Avrupa ile siyasi ilişkilerde bir soğuma görülmektedir. İlişkiler sadece tüccarların hammadde, ipek kumaş, baharat ticareti ile sınırlı idi. Çünkü Venedik, bu devirde Osmanlı ile ilişkilerini bozmamak için, Safeviler'le her hangi bir anlaşma yapmak niyetinde değildi. Fakat o, Osmanlı topraklarından geçen ticaret yollarını kullanarak Safeviler'le de ticari ilişkileri sürdürmek niyetinden vazgeçmemiştir.

Osmanlı ile Venedik arasında Kandiye savaşına (1645) hazırlık döneminde Venedik'te Safeviler'e yönelik bir diplomatik taarruz sezilmekteydi. Ertesi yıl, Safevi sarayına birbirinin arkasınca üç elçi gönderildi. Rota Giorgio'nun deyimiyle, bu elçiler, bir elçi olmaktan daha çok ulak niteliği taşıyorlardı. Bu elçiler, Şah II. Abbas'ın herhangi bir askeri ittifaka girmesini sağlayamasalar da, Şah'ın Kandahar'a yönelik olan seferinden sonra, Bağdat'a gireceğine emin olmuşlardı. Bu temsilciler, aslında Venedik temsilcileri değillerdi. Çünkü başka devlet tarafından kendi amaçları ve çıkarları doğrultusunda hareket ediyorlardı. Art arda 1661, 1662, 1663, 1669, 1673 yılında Safevi sarayına gönderilen mektuplarda da, Kandiye Savaşı döneminde, Safeviler'i, Osmanlı'ya karşı savaşa başlatma girişiminde buldukları bildirilse de, son mektupta Şah I. Süleyman'ın (1666-1694) savaşa başlamamasının, Venedik'te bir hayal kırıklığı yarattığı bildiriliyordu.¹⁵³

Bundan sonra Safevi sarayına daha iki elçi gönderildiyse de, bunlardan yalnız biri Safeviler'i Osmanlı'ya karşı savaşa kaldırmak niyetindeydi. 1714-1718 yılı Moro

¹⁵¹ “Belge 38, (Sefer bey ve elçilik heyetinin sözlü raporları, 30 Ocak 1610)”, Guglielmo Berchet, *La Republice di Venezia e la Persia, Torino 1865*, s. 204.

¹⁵² G. Berchet, *a.g.e.* s. 73.

¹⁵³ G. Rota, *a.g.m.*, s. 902.

Savaşı döneminde de, Venedik'in Safeviler'e herhangi bir elçi veya elçilik heyeti gönderdiği görülmemektedir.

Safevi – Venedik ilişkilerini iki kısma ayırırsak, birincisi, aynı anda hem Safeviler'in, hem de Venedik'in karşı tarafa, Osmanlı'ya karşı mücadele edebilecek bir müttefik gibi baktığı zaman dilimidir. Bu devirde, her iki taraf, birbirine elçiler ve mektuplar gönderdiyseler de, her iki devletin savaşa başlaması için uygun olan durum aynı anda oluşmadı. İkincisi ise, hem, Batılı devletlerde olan sorunlardan, hem, Safevi – Osmanlı, hem de, Batı – Osmanlı ilişkilerinden dolayı herhangi bir ittifak kurulamayacağı anlaşılan bir zaman dilimidir. Söz konusu diplomatik faaliyetin özünde bulunan temel konu, yani, Osmanlılar'a karşı askeri bir ittifak oluşturulması, hem, Safeviler hem de, Avrupalılar tarafından farklı ve genellikle yanlış algılanıyordu. Taraflardan her biri, diğerinin Osmanlı yönetimiyle devam ettirdiği ilişkilerin niteliği konusunda sadece üstünkörü bir bilgi ve anlayışına sahipti.¹⁵⁴ Bu yüzden, her iki devletin farklı zamanlarda olan ittifak gayretleri başarıya ulaşamamıştır.

Son olarak, Safevi – Venedik ilişkilerini kısaca değerlendirirsek söyleyebiliriz ki, henüz, Safevi Devleti yeni kurulduğu dönemlerde, Avrupa'nın başını Osmanlı belasından kurtaracak güçlü bir devletin ortaya çıkması umudu, Venedik Devleti ile birlikte, tüm Avrupa devletlerinin de siyasetinde yeni bir hat oluşturmuştu. Ticaret yollarının buradan geçmesi ve daha güvenilir olması, bölgenin coğrafi yapısı, Basra Körfezi, Akdeniz, Karadeniz, Hazar Denizi ile etrafının sarılması, sömürge politikası yürütmeye başlayan devletlerin dikkatini çekiyordu. Bunun yanı sıra, ticaret yolları uğruna Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki rekabeti de bölgenin önemini artıran faktörler arasındadır. Bu durumda, bölge için ilgili olan ve yeniçağın en güçlü deniz tüccarları ülkesi olan Venedik de, Safevi Devleti'nin dış politikasında önemli yere sahipti. Ve hâlâ, ister Venedik, isterse de, diğer Avrupa devletleri arşivlerinde Safevi – Venedik ilişkileri konusunda araştırılma bekleyen bilgiler muhakkak vardır.

2.2. Safevi – Portekiz Siyasi İlişkileri.

Yeniçağ'da Osmanlı Devleti'ne karşı ortak menfaatler için birlikte mücadele etme teşebbüsü Safevi Devleti ile Batı Avrupa'nı büyük ölçekte siyasi ve iktisadi yönden bir-

¹⁵⁴ G. Rota, *a.g.m.*, s. 903.

birine yaklaştırmıştı. Bunun yanı sıra, Batı ile siyasi işbirliği hiç de sorunsuz, Safeviler'in istediği yönde gitmiyordu.

Vasko De Gama'nın Hindistan deniz yolunu keşfetmesinin ardından Safevi – Portekiz ilişkileri kuruldu. Bunu müteakiben, Portekizliler, Hint Okyanusu havzasında yerleşmek için bir takım faaliyetlere giriştiler. Bu amaçla, Pyedru Kabral (1500-1501), Fransisku Almeyda (1505-1509) ve Alfonso D'Albuquerque'nin (1503-1515) liderliğinde buraya deniz filoları gönderildi. Bu filolar, Doğu Afrika, Hindistan, Seylon adası ve Güney Doğu Asya'da stratejik ve ticari öneme haiz merkezler ele geirdiler¹⁵⁵ Bu arada, Portekizliler, Basra Körfezi'nde yerleşen Hürmüz adasını da ele geçirerek, Suriye limanlarından Hindistan'a yapılan ticarete de büyük bir darbe indirdiler. Bundan sonra Portekiz, Safevi Devleti sınırlarında onlara Hindistan'la ticaretinde kendi şartlarını kabul ettirmeye gayret ediyordu. Portekiz Devleti, ele geçirdiği bu yerleri büyük gc sarfederek hâkimiyeti altında tutmaya çalışırken, buna karşı olan Osmanlı İmparatorluğu ile de mücadele ediyordu.¹⁵⁶ Portekiz Devleti, Osmanlı ile mücadele olduğu bir durumda Safevi İmparatorluğu ile yakınlaşmaya alışıyor, Safevi sarayında da bu yakınlaşma olumlu değerlendiriliyordu. Bunun esas nedeni ise Safeviler'in de Osmanlı ile savaş arifesinde olmasını söyleyebiliriz.

2.2.1. Çaldıran Savaşı ncesi Siyasi İlişkiler.

Safeviler'in Portekiz'le siyasi ilişkilerinin ana hattını, Venedik'le ilişkiler bölümünde de söylediğimiz gibi, ateşli silahlar elde etme ve Osmanlı'ya karşı ittifak oluşturarak onun askeri kuvvetlerini Doğu ve Batı olarak iki cepheye ayırmak çabaları oluşturuyordu. Hatta bazı Batılı kaynaklarda, Portekiz'in Osmanlı'ya karşı savaşan Safeviler'e yalnız ateşli silahlarla yetinmeyerek, askeri kuvvet ve maliye yardımları da gönderdiği yazılmaktadır.

Portekiz'in, Hint okyanusu havzasında işgallere başlaması, hem Osmanlı'nın hem de Safeviler'in siyasi ve ekonomik çıkarlarına aykırı idi. Fakat Osmanlı ile önemli bir savaşa hazırlanan şah I. İsmail, Safeviler'in Hint Okyanusu'na çıkışını kapatan

¹⁵⁵ Portekiz filolarının seferleri hakkında detaylı bilgi için bkz: J. H. Parry, *The Establishment of European hegemony (1415-1475)*. New York 1961, s. 36-43; Patrick Richardson, *The Expansion of Europe 1400-1660*. London 1966, s. 51-60; Fevzi Kurtoğlu, XV asırda Hint Okyanusu'nda Türkler ve Portekizliler, *İkinci Türk Tarihi Kongresi bildirileri*, İstanbul 1943, s. 914-915.

¹⁵⁶ O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti.*, s. 106.

Portekizliler'e bazı tavizler vermeye mecbur oldu. O, Osmanlı ve Portekiz'in bu zamanki ilişkilerine dayanarak, Portekiz'le yakınlaşmak, Osmanlı'ya karşı ittifak kurmak ve ordusu için ateşli silahlar ve silah uzmanları bulmak niyetinde idi.¹⁵⁷

Lizbon arşivlerinde basılan belgeler ve kaynakların verdiği bilgilere göre, Alfonso D'Albuquerque Hindistan'a vali olarak atandığı zaman, Şah I. İsmail kendisinin en güçlü düşmanı olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadele için, Hindistan'a, onun yanına elçilerini gönderdi. Bu, İsmail'in Safevi ve Portekiz Devleti arasında ilişkiler kurmak için attığı ilk adım olarak nitelendiriliyor. Safevi Şahı'nın, Osmanlı'ya karşı ittifak kurmak amacıyla Avrupa saraylarına gönderdiği elçiler, kara yolunu kullandıkları için Osmanlı sınırlarından geçmeye mecbur idiler. Çoğu zaman da bu elçiler Osmanlı askerleri tarafından yakalanıyor ve onlar, İsmail'in niyetlerinden haberdar oluyorlardı. Bu nedenle de İsmail, Portekiz'in Hindistan'daki valisi ile irtibat kurarak, daha güvenilir bir yolla Avrupa ile görüşmeler yapmaya mecburdu. Diğer taraftan da, Portekiz Devleti, Hint Okyanusu'nun yanı sıra, Kızıldeniz, Umman Denizi ve Basra Körfezlerinden de, Osmanlı tehdidine karşı Safeviler'le yakınlaşmayı uygun buluyordu. Bunun için de, D'Albuquerque, Goa kentinde, Safevi elçisi için büyük karşılama töreni yaptı. O, Şah I. İsmail'e gönderdiği mektupta Osmanlı'ya karşı siyasi ve askeri işbirliği yapmak istediğini bildirdi. Bunu gerçekleştirmek amacıyla da Mart 1510 yılında, Komesde Karrollhoza¹⁵⁸ adlı elçisini Safevi sarayına gönderdi. Fakat Karrollhoza adlı bu elçi İsmail'in sarayına yetişmeden yolda öldü. Bundan sonra İsmail, yeni elçiler göndermesini D'Albuquerque'den istese de, Hindistan'da çıkmış isyanlar yüzünden bu sefer gerçekleştirilemedi.¹⁵⁹

D'Albuquerque, Hindistan'da olan iç sorunları hallettikten sonra, yeniden Safevi Şah'ı ile irtibata geçmek için, Aralık 1513 yılında Migel Ferreyra adlı elçisini Safevi sarayına gönderdi.¹⁶⁰ Bu dönemlerde, Hürmüz'de siyasi durum gergin idi. Öyle ki, Hürmüz Emiri, Seyfeddin Eba Nesr ve onun veziri Reis Nuriddin, Şah İsmail ile yaklaşmış ve bu yakınlık, Portekiz sarayını rahatsız edecek kadar ilerlemiştir. Bu durumda, D'Albuquerque, Hindistan'da olan karışık duruma rağmen Hürmüz'e gitmeye karar verdi.

¹⁵⁷ Y. Mahmutov, *Hitayi ve Avrupa.*, s. 177.

¹⁵⁸ Bazı kaynaklarda bu isim Rui Qomez olarak da yazılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz, N. N. Tumanoviç, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁵⁹ Ali Akper Vilayeti, *Şah İsmayıl Safevi döneminde İran'ın uluslararası ilişkiler tarihi*, Bakü, 1998, s. 234-235.

¹⁶⁰ Roger Savory, *Iran Under The Safavids*, Cambridge 1980, s. 106.

Daha sonra ise o, Seyfeddin Eba Nesr'in zehirlendiğini ve Turanşah adlı kardeşinin, onun yardımcısı olduğunu öğrendi.¹⁶¹ Bundan sonra, D'Albukerke, yeğeni Pero D'Albukerke'yi, mevcut durumla ilgili detaylı bilgi almak amacıyla, Hürmüz'e gitmek için talimatlandırdı. Ona verilen diğer bir görev de, Bahreyn adasınının yönetimini ele geçirerek, gecikmiş olan yıllık haracı da almak idi. Fakat bu zaman, Bahreyn adası artık Safevi deniz kuvvetleri tarafından tutulmuştur. Bu yüzden de, Hürmüz Emiri, gereken haracı Pero'ya vermekten kaçındı.

Migel Ferreyra adlı başka bir elçi, Safevi sarayında olduğu dönemde, Şah I. İsmail, Hoca Alihan adlı bir elçisini Portekiz kralı Don Emmanuel'in adına yazılmış bir dostluk mektubu ile D'Albukerke'nin yanına göndermişti. Bu mektubu aldıktan sonra, D'Albukerke'nin, kral Emmanuel'e yazdığı mektupta ise ilginç olan, "İsmail'in bu zaman Hürmüz adasını tutmak için hazırlık yapma aşamasında olduğu"nunun yazılması idi.¹⁶² Bu yüzden, D'Albukerke, bu işin önünü kesmek ve Portekiz'in itibarını Hürmüz'de düşürmemek için, 26 askeri gemi ve 2200 askerle Basra Körfezi'ne doğru ilerlemeye başladı.¹⁶³ Hürmüz'le ilgili olan bundan sonraki hususlara, "Hürmüz meselesi" başlığı altında bakacağız.

Şah I. İsmail, Çaldıran Savaşı öncesinde, Osmanlı Devleti'ne karşı, Mısır'la da ilişkiler kurmak için 1512 yılında elçiler gönderdiyse de, bu diplomatlar bir sonuç elde edemedi geri döndüler. Çünkü bu zaman, Mısır, Portekizliler'e karşı savaşta Osmanlı Devleti'nden yardım alıyordu.¹⁶⁴ Ortak düşmana karşı birleşmek düşüncesi ise, Safeviler ve Portekizliler'i tekrar birbirine yakınlaştırıyordu. Portekizliler müzakereleri, Safevi Devleti'nin, Osmanlı ile karşılaşacaklarına emin olana kadar uzattıktan sonra, 1514 yılında Şah I. İsmail'le bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre:

- Portekiz deniz kuvvetleri, Şah'a, Bahreyn ve Katif bölgelerinin hakimleriyle savaşta yardım edecek;
- Her iki devlet, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müttefik olacak;

¹⁶¹ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁶² A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 237; M. Ağalarov, *a.g.t.*, s. 107.

¹⁶³ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁶⁴ N.A. İvanov, *Osmanskoye Zavoyevaniye Arabskix Stran*, Moskova 1984, s. 26.

- Belucestan ve Mokram'da deniz sahili savaşlarda Portekiz deniz kuvvetleri, Safeviler'e yardım edecek ve Safeviler, Hürmüz'ün Portekiz'e haraç vermesine razı olacak;
- Safeviler, Hürmüz'e olan iddialarından vazgeçecek ve Portekiz kralı, Turanşah'ı önceden olduğu gibi Hürmüz Emirliğine görevlendirecektir.¹⁶⁵

Bu, Safeviler'le Portekiz arasında ilk anlaşma belgesi idi. Fakat bunlara rağmen, 1515 yılında Hürmüz adası Portekiz tarafından ele geçirildikten sonra, onlar Basra Körfezi'nin diğer adalarında da kaleler kurmak isterken Safeviler'le karşı karşıya kaldılar. Böylece, Hürmüz ve diğer adalarda da yönetimi ele alan Portekiz, Safevi mülklerine daha da yaklaşarak kendi ticaret şartlarını onlara da kabul ettirmeye gayret ediyorlardı.¹⁶⁶ Bu siyasetin doğal sonucu idi ki, 1515 yılında D'Albuquerque, Hürmüz'ü işgal ettiğinde, Şah I. İsmail, Portekizlilere karşı mücadele eden Hürmüz halkına yardım edemedi.¹⁶⁷

Yavuz Sultan Selim (1512-1520), 24 Nisan 1512 yılında Osmanlı tahtına çıktıktan sonra, Anadolu'nun toprak bütünlüğünü korumayı, Safevi tehtidine uğrayan doğu hudutlarının emniyetini sağlamayı ve Safeviler'i bir devlet olarak ortadan kaldırmayı düşünüyordu.¹⁶⁸ Böyle bir durumda ise, Şah I. İsmail'le karşılaşma kaçınılmaz idi. Sultan Selim, Şah İsmail üzerine gitmeden önce, ilk olarak, Orta Anadolu'daki Kızılbaşlar hakkında detaylı tahkikat yaparak, İsmail'in üzerine gittiğinde arkasını sağlama almak amacıyla Kızılbaş Türkmenlerin bir kısmını öldürmüş ve hapsedirmiştir.¹⁶⁹ Gerçekten de, Şah İsmail, Çaldıran Savaşı öncesinde Anadolu'daki Kızılbaşlar'ın yardımından yararlanmak niyetinde idi¹⁷⁰. Yavuz Selim, II. Bayezid döneminde, Trabzon'da vali olarak faaliyete bulunduğundan, Kızılbaş kuvvetleriyle bir kaç defa karşılaşmış ve Safeviler'in sağlam bir yapıya sahip olduğunun farkına varmıştı.

¹⁶⁵ Meryem Mirehmedi, *Tarihe siyasi ve ectimai-e İran der esre Sefevi*, Tahran 1381, s. 167; A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 238; N. Falsafi, *Siyasate xariciye İran der dovreys safeviyye*, Tahran 1346 h (1967), s. 20; R. Savory, *a.g.e.*, s. 106; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 212.

¹⁶⁶ N. N. Tumanoviç, *a.g.e.*, s. 35-36.

¹⁶⁷ 1515 yılında Hürmüz'e doğru ilerleyen D'Albuquerque Safevi Devleti'nin Maskat'ta hâkim olarak görevlendirdiği Reis Ahmet'in, Hürmüz'e geldiğini, Turanşah'ı hapse attığını ve yönetimi ele geçirdiğini öğrendiğinde daha hızlı hareket ederek Turanşahı kurtardı ve Reis Ahmet teslim oldu. Böylece, Hürmüz kesin olarak Portekizlilerin eline geçti. *Bkz.*, A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁶⁸ R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 66; N. Ahmet Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi*, 2. baskı, İstanbul (t.y), s. 37.

¹⁶⁹ A. Asrar, *a.g.e.*, s. 41; İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 256-257; İ. Danişmend, *a.g.e.*, s. 7; R. Kılıç, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁷⁰ O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti.*, s. 60.

Bu yüzden de, henüz tahta çıkmadan önce kendi planlarından bahsederken, esas maksatlarından birinin de, İran topraklarını Kızılbaşlar'dan temizlemek olduğuna değinmiştir.¹⁷¹ Selim'in esas planı, Safevi hanedanına son vermek ve Mezopotomya, Diyarbakır bölgelerini kendi imparatorluğuna dâhil etmektir.¹⁷² Şah I. İsmail de, bu zaman, II. Bayezid döneminde Osmanlı İmparatorluğunun zayıflamasından faydalanarak, Doğu Anadolu'nun Şii bölgeleri – eski Akkoyunlu topraklarını ele geçirmeye çalışıyordu. Bu anlamda, Safeviler'in, güçlü bir devlet olarak bölgedeki faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu için hem de içte huzursuzluk yaratacak bir sorun idi.¹⁷³ 23 Ağustos 1514 yılında baş gösteren tarihi Çaldıran Savaşı da, her iki devletin hâkim zümrelerinin çıkarlarına uygun olarak, kati din düşmanı ruhunda eğitilmiş ve birbirine karşı koyan, ölümün üzerine giden iki kardeş savaşı idi.¹⁷⁴ Çaldıran Savaşı, yalnızca Safeviler'in yenilgisi değil, Batı sömürgecilerinin Doğu'da yerleşmesi dönemine denk geldiğinden, aynı zamanda İslâm'ın mağlubiyeti, Hıristiyanlık'ın zaferi idi.

Çaldıran mağlubiyeti ile Şah İsmail tekrar anlamış oldu ki, Osmanlı İmparatorluğu'nu onun askeri kuvvetlerini iki cepheye ayırmadan ve özellikle ateşli silahlar kullanmadan mağlup etmek mümkün değildir. Osmanlı'nın Suriye topraklarını işgal etmesiyle, Akdeniz aracılığı ile ateşli silahlar almak imkânı da ortadan kaldırılmıştı. Bundan sonra, Safevi Şahı, Batı ile diplomatik ilişkileri yeniden gözden geçirmeye başladı. Devletin ateşli silaha olan ihtiyacını Portekiz'in yardımıyla gidermeye çalıştı.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Safeviler ile Portekiz Devleti, henüz, Çaldıran Savaşı öncesi yakınlaşmaya başlamışlardı. Fakat bu zaman, Portekiz'in, Basra Körfezini ele geçirme politikası ve Safevi Devleti'nin, Osmanlı ile savaşa, girmesi Portekiz açısından uygun olduğu için aralarında işbirliği yapılamamıştır. Hatta Çaldıran yenilgisinden sonra, 20 Şubat 1515 yılında Portekiz Hürmüz'ü kati olarak ele geçirmişti.¹⁷⁵ Şah I.

¹⁷¹ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi 2*, İstanbul 1989, s. 411.

¹⁷² Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 201.

¹⁷³ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 202-203.

¹⁷⁴ İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 254-256; İ. Danişmend, *a.g.e.*, s. 10-14; John Saunders, *The Muslim World on the Eve of Europe's Expansion*, New Jersey 1947, s. 36-37; V. M. Kocatürk, *a.g.e.*, s. 147-149; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 204.

¹⁷⁵ J. Saunders, *a.g.e.*, s. 34-35; N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 19; J. Parry, *a.g.e.*, s. 41; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 211.

İsmail, Portekiz’le yapmış olduğu geçici anlaşmaya göre¹⁷⁶ ve hem de Osmanlı ile savaş durumunda olmasından dolayı, Portekiz’in, Hürmüz’e yerleşmesine mani olamadı. O, bu durumdan, Osmanlı’ya karşı, Portekiz’le ittifak kurmak için faydalandı. Safevi Devleti ile ittifak kurmak Portekiz açısından da elverişliydi. Çünkü Portekiz, artık Basra Körfezi’nde yerleşmiştir. Hint Okyanusu’nda onlarla rekabete girmiş Osmanlı’ya karşı Safeviler’i kullanmak, Portekiz’in sömürge politikasına tam uygundu. Dolayısıyla, Safevi – Portekiz müzakerelerinin artık bir sonuca ulaşma zamanı gelmişti.¹⁷⁷ Öyle ki, Hürmüz limanının, Portekiz kuvvetleri tarafından işgalinden sonra, Safeviler bu durumu kabullenme koşulu ile bu devletten ateşli silah almak istemesinin üzerine, Basra Körfezi’nde Portekiz egemenliğini tanımaya mecbur kaldı.

2.2.2. Çaldıran Savaşı Sonrası Siyasi İlişkiler ve Hürmüz Meselesi.

Portekiz seyyahlarının Hindistan’a giden deniz yolunu bulmasından önce bu yerlerde yürütülen deniz ticareti, Araplar’ın elinde idi. Fakat Portekiz, bölgeye hâkim olmasının ardından deniz ticaretini de kendi yönetimine aldı. İlk başlarda, Portekizliler bölgeye acemi olduklarından, Kral Emmanuel’in emriyle, Hindistan’da güçlü bir deniz donanması kuruldu ve gerektiğinde bu kuvvet, iletişim hatlarının emniyetini sağlamak ve limanlarda askeri üsler yerleştirmek gücüne sahip idi. Yukarıda da belirtildiği üzere, Vasko De Gama’nın buraya gelmesinin ardından, Fransisku De Almeyda da, 1505 yılından 1509 yılına kadar burada amiral olarak faaliyetlerde bulunmuştur.

Portekiz Kralı Don Emmanuel, Kastiliya Kralı Ferdinand’a yazdığı bir mektupta, Portekiz’in, Hindistan topraklarına 5 sefer yapmasından ve orada olan Agromoro¹⁷⁸ ve Gelfar adalarından bahsetmiştir.¹⁷⁹

1506 yılında Portekiz kralı, Alfonso D’Albuquerque’nin rehberliğinde, deniz yolu ile Hindistan’a yeni bir askeri kuvvet göndermiş ve sefer sırasında D’Albuquerque’ye bazı önemli görevler vermiştir.

¹⁷⁶ Bak. “Hürmüz meselesi”.

¹⁷⁷ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 212.

¹⁷⁸ Bu şehir, Vilayeti Ali Akber’de 14.yy’a kadar Corun diye geçiyor. Detaylı bilgi için bkz, A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 228. Bundan sonra Hürmüz.

¹⁷⁹ Detaylı bilgi ve mektubun metni için bkz, A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 225.

- Hindistan’da amiral olan Almeyda’nı, üç yıl sonra tahttan indirmek ve Hindistan’da yönetimi ele almak;
- Kızıldeniz sahillerini ve Aden Körfezi limanlarını ele geçirmek.

Fakat 1507 yılında, D’Albuerke, yeterli askeri kuvveti olmadığından, ordusunu Umman Denizi sahillerine, Basra Körfezi ve Hürmüz adasına doğru götürmeye mecbur kaldı. Özellikle, bu deniz seferinde, Portekizliler, Hürmüz’ün önemini ve burayı işgal etmenin Portekiz Devleti için yararlı olacağını anladılar. Dolaylı olarak, Safevi – Portekiz ilişkileri tarihinde “Hürmüz Meselesi” adlı yeni bir problem ortaya çıktı.

16. yüzyıl başlarında, Basra Körfezi’nde yerleşen Hürmüz ve diğer adalar hem askeri, hem de ticari yönden önemli dayanak noktaları idi. Bu adalar ayrı ayrı Emirler tarafından yönetiliyordu.

1507 yılında D’Albuerke, Galhat, Fereyyat ve Maskat şehirlerini kısa bir zamanda ele geçirdikten sonra, Hürmüz adasına doğru ilerledi.¹⁸⁰ Bu durum ise, Safeviler açısından elverişli değildi. Çünkü Basra Körfezi’nin girişinde yerleşen Hürmüz, Safevi Devleti için Hint Okyanusu’na çıkış kapısı idi.¹⁸¹ Bundan başka, Hürmüz hâkimi, Safeviler’den bağımlı idi ve Şah hazinesine her yıl belirli düzeyde haraç gönderiyordu. Bu dönemde Safeviler, Dulkadiroğulları ile mücadele içinde olduğundan, Hürmüz’ün D’Albuerke’ye karşı savaşında yanında olamadılar. Hürmüz hâkimi, Portekiz ordusunun ateşli silahları karşısında daha fazla mükavemet göstermeden teslim oldu.¹⁸² 1507 yılında Hürmüz hâkimi ile D’Albuerke arasında anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre,

- Hürmüz’de olan Portekiz malları her türlü vergilerden muaf olmalı;
- Hürmüz hâkimi, Portekiz Kralı’na 5000 eşrefi değerinde tazminat ve her yıl olmakla 15000 eşrefi haraç vermeli;
- Hürmüz ticaret gemileri, Portekiz’in izni olmadan hareket etmemeli idi.

¹⁸⁰ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 228.

¹⁸¹ Mohammed Hameed Salman, “Aspects of Portuguese Rule in the Arabian Gulf 1521-1622”, The University of Hull, Yayınlanmış doktora tezi, 2004, s. 201-202; Y. Mahmutov, *Azerbaijan Diplomasi.*, s. 197.

¹⁸² N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 54.

Portekiz kralı ise, hem nakit para ile Hürmüz'e yardım edecek, hem de Hürmüz hâkimin düşmanlarından koruyacaktı.¹⁸³ Bu anlaşma ile dolayısıyla, Hint Oyanusu'nu, Hürmüz – Basra Körfezi – Bağdat aracılığı ile Akdeniz'le bağlayan ikinci kervan yolu da kapanmış oluyordu. Bu, hem de, Azerbaycan'ın ticari ilişkilerini olumsuz etkilemişti. Çünkü Azerbaycan tüccarları bu zaman Hürmüz'ü, Akdeniz, Karadeniz ve Volgaboyu ile bağlayan baharat ticaretindeki aracılıktan yüklü miktarda kazanç elde ediyorlardı. Böylece, 16. yy başlarında, Osmanlı ve Portekiz işgalleri sonucunda Safevi Devleti, ekonomik olarak sıkıştırıldı.

1508 yılında, Hürmüz'de, Reis Hamit'in rehberliğinde ayaklanan halk, Portekizliler'i ülkeden çıkardı ve Safevi hamiliğini kabul etti. Bu zaman, D'Albuquerque de, Hürmüz'e herhangi bir müdahalede bulunamadı. Çünkü Portekiz'in, Kızıldeniz'de yerleşmesi sonucunda, Hint Okyanusu ve Hindistan'la ticari ilişkilerinin aksamasından rahatsızlanan Mısır hükümeti de, hıristiyanlara karşı mücadelede, Hindistan'ın yanında idi. Osmanlı İmparatorluğu da, Mısır'ın bu faaliyetini destekliyordu. 1508 yılında D'Albuquerque, Hürmüz'e yeniden saldırıya geçse de, bir başarı elde edemeden Hindistan'a geri döndü. 1509 yılında ise, Almeyda, amiralliği D'Albuquerque'ye devretti.¹⁸⁴

Böylece, Hint Okyanusu'nda, Osmanlı – Portekiz mücadelesi başlanmış bulunuyordu.¹⁸⁵ Bu ise, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, Portekiz'le Safevi Devleti'nin yaklaşması için bir fırsata dönüşmüştü. Şah I. İsmail'i, bu adımı atmaya iten gerekçeler ise, Osmanlı'ya karşı savaşa hazırlandığı bir zamanda Portekiz'den ateşli silahlar almak istemesi idi. Bununla da, Safevi Devleti, güney sınırlarında onun çıkarlarına uygun olmasa bile, Portekiz'in yerleşmesini gözdardı etmek zorunda kaldı. Safevi Şah'ı, Hürmüz meselesine karışmama koşulu ile Portekiz'den ateşli silahlar ve silah uzmanları almaya razılaştı.

Fakat Portekiz amirali, Safevi Devleti'nin bu zor durumundan faydalanarak, müzakereleri uzatıp, Basra Körfezi, özellikle de, Hürmüz adasına tam sahiplenmek niyetinde idi. O, Safevi Devleti ile yapılacak mümkün bir anlaşmayı, Safevi Devleti'nin

¹⁸³ N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 17; A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 231;

¹⁸⁴ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁸⁵ F. Kurtoğlu, *a.g.m.*, s. 914-916; P. Richardson, *a.g.e.*, s. 74.

Osmanlı Devleti ile karşılaşmasına emin olduktan sonra yapmayı düşünüyordu. Rui Gomez ve Migel Ferreyra'nın seferlerinden bir sonuç çıkmadığı bunu açıkça göstermektedir.¹⁸⁶ 1513 yılında Şah I. İsmail, D'Albuquerque ile konuşmaları sürdürmek için Goa kentine yeni bir elçi gönderdiğinde, Pertekiz ordusu, Mısır'a karşı olan Aden operasyonundan yenilgi ile geri dönmesi, Safevi – Portekiz ilişkilerini olumlu etkiledi. Sonuçta, D'Albuquerque ile Safevi elçisi arasında gayri-resmi bir anlaşma yapıldı.¹⁸⁷ Fakat bu anlaşma ile de Safeviler olumlu bir sonuca ulaşamadılar. Buna karşılık olarak ise, anlaşmayı iyi bir fırsat olarak değerlendiren Portekiz amirali D'Albuquerque, Pero D'Albuquerque'yi Hürmüz'e doğru göndermiş, Fakat Hürmüz halkının mükavemeti yüzünden Pero, görevini yerine getirememişti. Böylece, Safeviler bu durumda da tarafsız kalmalarına rağmen, Portekiz, Hürmüz'e yerleşemedi.

1514 yılında Çaldıran Savaşın'da, Safeviler'in yenilgisini ve Safevi – Osmanlı savaşlarının devam etmesini fırsat bilen Portekiz, 20 Şubat 1515 yılında 20 savaş gemisi ve 2200 askerle Hürmüz'e dâhil oldu. Burayı işgal etmekle onlar, Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu'na çıkışı ellerine geçirdiler.¹⁸⁸

Safeviler'in Çaldıran savaşında yenilgisinden ve Mısır'ın da Osmanlı yönetimine geçmesinin ardından, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasetlerinde yeni bir canlanma görülmekte idi. Bu zaman, Portekizliler, kendi yönetiminde olan arazilere Osmanlı saldırılarının olmasından kaygılanarak, Safeviler ile birlikte hareket etmeye gayret ediyorlardı. Bu amaçla da, Hindistan'da vali olan Duarte De Menezes, 1523 yılında Baltazar Pessoa'nın rehberliğinde bir heyeti Tebriz'e göndermiştir. Bu heyet, Safevi sarayı aracılığı ile Osmanlı'nın Hindistan istikametine herhangi bir seferinin olup olmayacağını öğrenmekle talimatlandırılmıştı.¹⁸⁹

1519-1522 yıllarında Hürmüz'ü yöneten Turanşah'ın, Portekiz'den bağımsız hareket ettiğini gören Hürmüz etrafı bazı bölgelerin hâkimleri, bağımsız hareket etmeye ve savunma politikası yürütmeğe karar verdiler. Bunun yanı sıra, Galhat veziri Reis Şehabettin, orada bulunan Safeviler ile birlikte, Turanşah'a ve Portekizliler'e karşı

¹⁸⁶ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 199.

¹⁸⁷ Bu anlaşmanın bazı tarihçiler tarafından Mısır'a yönelik bir anlaşma olduğu da söylenmektedir. *Bkz.* J. Saunders, *a.g.e.*, s. 34-38.

¹⁸⁸ Lourance Lockhart, "European Contact with Persia 1350-1370", *The Cambridge History of Iran, C.VI, Cambridge University press 1986*, ss. 373-411, s. 394; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 211.

¹⁸⁹ M. Ağalarov, *a.g.t.*, s. 108-109.

isyana kalktılar. Turanşah, Portekiz'den yardım istese de, Safeviler'in yardımı ile onları yenilgiye uğratıldı. Yalnız bundan sonra, Hindistan'da vali olan Diyeqo Luones Daskveyra, 23 savaş gemisi ile Hürmüz'e geldi ve buradaki deniz kuvvetlerinin kumandanını görevden alarak Maskat'a doğru gitti.¹⁹⁰

Portekizliler'in, Kalhat'ta yenilgisi, havalideki diğer adaların da isyana çıkması için bir ideoloji olmuştur. Artık 1521 yılında bu isyan, Hürmüz'den Bahreyn, Kalhat ve tüm Basra Körfezi sahillerine yayılmıştır. Bu ayaklanmalardan sonra ise, Turanşah da, Safeviler'in yardımı ile gerçekleşen bu isyana katılarak, Portekizliler'e karşı çıktı. Dolayısıyla, Safevi Devleti, Portekiz'e karşı mücadelede kısa süreliğine de olsa yönetimindeki halkın, Portekiz askerlerine saldırmasını sağlayabilmiş ve bu devletin Hürmüz'deki faaliyetlerine karşı koymayı başarmıştır.¹⁹¹

Turanşah, Portekiz'den, Hürmüz'e bağlı olmayan Bahreyn, Sehhar, Kalhat gibi diğer yerleri de almaya çalışıyordu. Fakat Maskat'ın Arap hâkimi, Şeyh Raşit Bin Ahmet, Portekiz'in yardımı ile bu harekâta ihanet etti ve bu ayaklanmayı yatırmakta sona kadar Portekiz kuvvetlerinin yanında oldu.

Maskat ve Sehhar'ın Arap şeyhinin ihaneti sonucunda Portekiz'in eline geçmesinden ve Portekiz gemilerinin Hürmüz'e doğru gelmesi haberini aldıktan sonra Turanşah, *"Hürmüzabat'ın, Portekizliler'in eline geçmemesi için kenti yaktı ve Geşm adasına kaçtı. Hürmüz 4 gün 4 gece ateşler içinde yandı"*.¹⁹²

1522 yılında Turanşah, Geşm adasındaki Minab vilayetinde, Portekiz'le Hürmüz arasında yapılan anlaşmayı yeniledi ve Hürmüz yönetimi yeniden Portekiz'in eline geçti. Bundan sonraki olaylar Şah I. İsmail'in ölümü ile aynı zamana denk gelmesi ve Şah Tahmasb'ın iç huzursuzluklarla¹⁹³, Osmanlı ve Özbekler'le olan ilişkilerle ilgilendiğinden, Safeviler, Basra Körfezi'nde etkin bir rol alamadılar. Dolayısıyla, Şah İsmail'in Osmanlı Devleti aleyhine, Avrupa ülkeleri ile ilişki kurmak için harcadığı çabalar olumlu bir sonuca ulaşamadı. Fakat bu yönde attığı adımlar gelecekte kurulacak ilişkiler için bir zemin hazırladı. Safeviler'i ateşli silahlarla tanıştıran da Portekiz

¹⁹⁰ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁹¹ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁹² A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 243.

¹⁹³ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire.*, s. 21-22.

Devleti'nin olması bunun bir örneğidir. Bundan sonra ise, Portekiz, İran'ın güney denizlerinin ticaretinde önemli aktör olarak kalıyordu ve büyük ticaret şehirlerine sahip olmuşlardı.¹⁹⁴

Portekiz Devleti, Hürmüz'ü ele geçirdikten sonra adanın tüm işlerine karışmaya ve yerli hâkimlerin gümrük vergisi toplama haklarını da ellerinden almaya başlamışlardı. Artık, burada sömürge sistemi oturulmuştu.

Şah I. Tahmasb döneminde, (1524-1576) Basra Körfezi'nden Portekiz'i çıkarmak istekleri gerçekleşemedi. Hatta bu dönemlerde olan Safevi – Osmanlı savaşları Portekiz'in burada yerleşmesini daha da kolaylaştırdı. Safeviler'in, Osmanlı Devleti'ne karşı müttefiklere olan ihtiyacından faydalanan Portekiz, körfezde tüm planlarını başarıyla gerçekleştirmekteydi. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında, Basra Körfezi'ne, Osmanlı deniz kuvvetlerinin de müdahale etmesiyle, Portekiz, burada hegemonyasını kaybetmek tehlikesi ile karşılaşmıştı. Bu nedenle, Osmanlı'ya karşı savaşmak için, Kazvin'e Safevi sarayına, 1551 senesinde yeni elçi gönderilmiştir. Bu elçiler, Şah Tahmasb tarafından iyi karşılanırsa da, 1574-1575 yılında yeniden gelen Portekiz elçileri, Şah ile görüşmeden geri dönmüşlerdi. Çünkü Portekizliler, Körfezdeki Müslüman halkı ağır işkencelere maruz bırakıyorlardı. Diğer yandan da, Portekiz ile herhangi bir olumlu yaklaşım, Amasya Antlaşması için tehlikeli idi.¹⁹⁵

Muhammed Hudabende döneminde (1578-1587), Portekiz Devleti, İspanya yönetimine geçmişti ve bu durum 1580-1640 yılları içerisinde devam etmiştir. Buna rağmen, Portekiz, yine de, Basra Körfezinde esas figür idi. Onların buradaki üstünlüğü, Şah I. Abbas dönemine kadar devam etmiştir.¹⁹⁶

İspanya kralı II. Philipp, ticaretin gelişmesine ve Safevi Devleti'nde yaşayan hıristiyanlar'a özgürlük verilmesine çalışmıştır. Bu nedenle de, Santo Kruz ve rahip Simon Morales'i Safevi sarayına göndermiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu da bildirmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁹⁵ Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi: Uzak geçmişten 1870 yılına kadar*, Bakü 1996, s. 390; M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 168; Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 223-224.

¹⁹⁶ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁹⁷ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 224.

1599 yılında, Şah I. Abbas, Avrupa devletleri ile askeri ve siyasi bir anlaşma imzalamak için, Hüseyinli Bey Bayat'ın rehberliğinde, bir elçi heyeti göndermiştir. Onlar, diğer Avrupa devletlerinin yanı sıra, Portekiz ve İspanya ile bir sıra konuşmalar gerçekleştirmişler. Bu konuşmalarda, siyasi ilişkilerden ziyade, ipek ticareti de önemli bir nokta olmuştur.¹⁹⁸

Şah I. Abbas 1605-1607 yılları arasında Gence, Şamahı, Bakü, Derbent, Lori, Dmanisi ve Tiflis kentlerini Osmanlılar'dan geri aldı. Bununla da, 1555 yılı Amasya Antlaşması ile belirlenmiş Safevi – Osmanlı sınırlarına geri döndü.¹⁹⁹ Daha açık söylersek, Azerbaycan, ülkenin batısı, Doğu Gürcistan, Doğu Anadolu'nun bir kısmı, yeniden Safevi Devleti'ne katılmış oldu. Fakat bunlara rağmen, Almanya ile sulh bağlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun, büyük askeri kuvvetle Safeviler üzerine geleceğini tahmin eden Şah I. Abbas, geri aldığı arazileri elinde tutmak koşulu ile Osmanlı ile de anlaşma yapmaya çalışıyordu.²⁰⁰ Bunun yanı sıra, Batı ile de diplomatik ilişkileri genişlemenmekte idi.

Şubat 1602 yılında, Portekiz ve İspanya'dan gelen üç rahip – Jeramino de Kruz, Kristafolo de Spiritu ve Antonio de Gueva, Safevi sarayında iyi karşılanmıştır. Bunda da, Şah I. Abbas'ın esas amacı, İspanyol III. Philipp ile, Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurmak idi. Bundan sonra ise, Şah Abbas 1604 senesinde, sefiri Allahverdi Bey'i, Antonio de Gueva ile İspanya'ya göndermiş ve ona Osmanlı'ya karşı İspanya ile bir ittifak anlaşması yapma görevini vermiştir. Aynı yıl içerisinde, İspanya'dan, Luis Ferreira de Lazerda adlı bir sefir Safevi sarayına gönderilmiştir.²⁰¹

Diplomatik ilişkilerin gelişmesine rağmen, Hürmüz meselesi Şah I. Abbas döneminde Safevi ve Portekiz ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekteydi. Safevi Şah'ı, Batılı devletler arasındaki sorunlardan faydalanarak, 1601 yılında Portekizliler'i Bahryen adasından çıkarmayı başarmıştır. Bu olay da, Hürmüz'ün Portekiz'li hâkiminin rahatsızlığına sebep olduğundan, III. Philipp bu mesele ile ilgili olarak, Antoni de Guvae'yı yeniden Doğu'ya göndermiştir. O, Şah. I Abbas'a yazdığı mektupta, İspan

¹⁹⁸ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 225; Bu heyetin yolculuğu hakkında detaylı bilgi Oruç bey Bayat'ın seyahatnamesinde verilmektedir. *Bkz.*, Oruç Bey (Don Juan), *Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler (1560-1604)*. Çev. Leyla Aksüt Kuzucular. Ankara 2014.

¹⁹⁹ Abdülğasan Rahmani, *Azerbaydjan v konçe XVI i v XVII veke (1590-1799)*, Bakü 1981, s. 72-76.

²⁰⁰ A. Rahmani, *a.g.e.*, s. 77.

²⁰¹ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 225; M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 169-170.

donanmasının Osmanlı donanmasına büyük darbe indirdiğini söyledikten sonra, esas mesele olan Bahreyn'den Portekizliler'in kovulmasından duyduğu rahatsızlığını belirtmiştir. 1607 yılında İsfahan'a yetişen Antoni de Guvea'yı, Safevi Şah'ı sarayında ağırlamış ve Osmanlı'ya karşı ittifak kurmak meselesi yönünde konuşmalar yapılmıştır. Guve'nın verdiği rapora göre, Hürmüz'e iki kere gönderilecek olan ipeği, Ermeni tüccarları aracılığı ile Avrupa'ya taşımak İspanya için kârlı olacaktır. Bunun yanı sıra, Safeviler ve İspanyollar arasında uzlaşma, hem de, Hürmüz meselesinde bu iki devlet arasında olan çekişmenin ortadan kalkması için bir fırsat olabilir.²⁰² Bunun ardından da Şah onu, kendi elçisi, Tengiz Bey Rumlu ile İspanya'ya göndermiştir.²⁰³ Bunların yanında, Şah, Hoca Sefer adlı bir Ermeni tüccarla da bir miktar ipek göndermiştir.²⁰⁴ Dolayısıyla, Azerbaycan ve İran ipeğini ele geçirmek için rekabette olan Batılı devletlerin durumundan, özellikle, İngiliz – İspan mücadelelerinden faydalanan Şah I. Abbas, İspan Kralı'nı, ipek ticaretindeki üstünlüğü İngilizler'den alarak kendisine vermeye inandırıyordu. Bunun için bir miktar ipek de gönderdiğini bildirmişti. Hatta Antoni de Guvea, bir ara bu sefere çıkmak istememiş ve Şah, *“Haçlılar askeri yönden artık önceki kadar güçlü değiller, bu yüzden de verdikleri sözleri tutamıyorlar. Ben tekbaşına Türkler'den 120 kale almışım. Fakat Avrupa hükümdarları, bundan faydalanmak yerine, Osmanlı sultanı ile anlaşma yapıyorlar (Alman – Osmanlı anlaşması). Böyle bir durumda, benden ülkemde kiliseler inşa etme ve benim ülkemde kilise seslerinin duyulması için izin itiyorsunuz. Siz her halinizle şükür edin ki, ben sizin varolan kiliselerinize dokunmuyorum, sizleri de ülkemden kovmuyorum”*²⁰⁵ diye bunu sınırlı şekilde redetmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Şah I. Abbas'ın, Hem Batı ile hemde Osmanlı Devleti ile aralarını düzeltmeye çalışması gibi ikili siyaset yürütüyordu. Bunda da esas amaç, Batı devletleri ile Osmanlı'ya karşı bir ittifak oluşturmak olsa da, Avrupa ile ittifak kurmak mümkün olmadıkta, hem Osmanlı ile savaşta yalnız kalmaması ve onunla barış anlaşması yapmak için bir zemin oluşturmaya çalışması idi. Şah'ın, Osmanlı ile yakınlaşmak istemesi, Batı'da hoş karşılanacak bir şey değildi. Bu anlamda, Antoni de Guvea'nın raporları önemli bilgiler içermektedir. Sefir kaydediyor ki, *“Safeviler'le*

²⁰² N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 64-65; Ö. Küpeli, *Osmanlı – Safevi Münasebetleri.*, s. 78.

²⁰³ R. Savory, *a.g.e.*, s. 115; S. Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 408; A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 226.

²⁰⁴ R. Savory, *a.g.e.*, s. 115.

²⁰⁵ N. Falsafi N, *a.g.e.*, s. 67; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 288.

*Osmanlılar arasında yakınlaşmayı bozmak için bana güvenilerek verilen bir sırrın üstünü açmak zorunda kaldım. Söyledim ki, Şah, beni, Batı devletlerini, Osmanlı'ya kaldırmak için Avrupaya gönderiyor. Şah'ın niyeti Avrupa devletlerini, sultanı mahvetmeden, savaşı bitirmemeye ikna etmektir. Şah, ipeği, Avrupa'ya Hürmüz limanı aracılığı ile sevketmeye ve bununla da, Osmanlı Devleti'ni, ipek ticaretinden mahrum bırakmaya çalışıyor. Bu sırrı yaymakta esas amacım, sultanın bundan haberdar olması, ordusunu, İran sınırlarından geri çekmemesi ve Safevi Şah'ının da iyi silahlanmış ordusunu Osmanlı sınırlarında tutmasını sağlamaktır. Çünkü bu iki Türk devleti, birbiri ile savaşta olduğu sürece, hıristiyan, dünyası özgürlük ve barış içerisinde yaşayacaktır.*²⁰⁶

1608 yılında, Şah I. Abbas, Robert Şerley'i Avrupa devletlerine, Safevi elçisi olarak gönderse de, Şerley'in İngiliz olması nedeniyle, ona verilen görevler yerine getirilememişti. Hem, bunun bir diğer sebebi de, Antoni de Guvea ile birlikte gelen Tengiz Bey'in de 1610 yılında, İspan Kralı'nın sarayında olması idi. Guvea, iki sene sonra yeniden, III. Philipp'in elçisi sıfatıyla Safevi sarayına gelmiştir.²⁰⁷

Şah I. Abbas 1614 yılında, Avrupa devletleri arasındaki sorunlardan yararlanarak Hambrun limanını, İspanyollar'ın elinden almıştır. Fakat Hürmüz için beklemeyi tercih etmiştir. Çünkü Hürmüz limanına herhangi bir müdahale durumunda, İspanya, diğer Avrupa devletleri ile, Safeviler'e karşı birleşebilirdi. Basra Körfezi'ni ele geçirmeye hazırlanan Şah, diplomatik yolla III. Philipp'le anlaşmaya çalışıyordu. Fakat İspan Kral'ı, Şah I. Abbas'ın Bahreyn ve Hambrun'u tutmasından endişe etmesi nedeniyle, Don Garsiya de Silvan'ı Safevi sarayına göndererek, bazı önemli görevler verdi. Sefir, Bahreyn ve Hambrun'u geri almalı ve Safevi Devleti'nden diğer Avrupalı tüccarları çıkarmayı talep etmeli idi. 1618 yılında Şah ile yürütülen bu konuşmalar da bir sonuca ulaşamadı.²⁰⁸

Şah I. Abbas, 1618 yılında Osmanlı Devleti ile sulh anlaşması yaptıktan sonra²⁰⁹, Basra Körfezi'nde, Portekiz'i sıkıştırmaya başladı. Çünkü artık bu aktif diplomatik ilişkilerde

²⁰⁶ N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 72-73; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 290-291.

²⁰⁷ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 170.

²⁰⁸ S. Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 408; A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 227.

²⁰⁹ İ. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 68; C. Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi.*, s. 69; Ö. Küpeli, *Safevi-Osmanlı Münasebetleri.*, s. 120.

Portekiz için Körfez’de hegemonya ve ticaret, askeri ve siyasi ittifaktan daha öncelikli olduğu anlaşılmıştır.

Şah Abbas’ın, önce Bahreyn ve daha sonra da Basra Körfezi’ndeki bazı yerleri ele geçirmesi, İspanyol Kralı’nı daha çok rahatsız etmiş ve ona mektup yazarak Portekizliler’in elinde ve İspanya yönetiminde olan arazileri İspanya’ya geri vermelerini talep etmiştir. Buna karşı olarak, Şah I. Abbas, Bahreyn’i tutmasından ziyade, Hürmüz’ü de geri almak için hazırlıklar yapmaktaydı. Bu meseleden dolayı, Safeviler’le İspanyollar’ın münasebetleri soğumaya başlarken, Safevi – İngiliz yakınlaşması söz konusu olmuştur. 1621 yılında, İngiltere ve Safeviler arasında, Kiş ve Hürmüz adalarını geri alma konusunda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre,

- İngiliz donanmasının yardımları ile Safeviler, Hürmüz’ü geri alırsa, gânimetler İngiliz ve Safeviler arasında eşit paylaşılacak;
- Hürmüz kalesi tüm, cephanesi ile birlikte İngilizler’e verilecek;
- Adaya getirilen İngiliz malları tüm vergilerden muaf olacak;
- Savaş sonrası hıristiyan rehinelere İngiltere’ye, müslümanlar ise Safeviler’e teslim edilecek;²¹⁰

Bu anlaşma gereğince, 1622 yılında İngiliz ve Safevi ittifakı, Kiş ve Hürmüz adasını ele geçirdiler.

Şah Abbas, sonralar Hamburg limanını daha da genişletti ve buraya “Bender-e Abbas” limanı adını verdi. Bundan sonra, bu liman, Basra Körfezi’nde önemli ticaret merkezi hâline geldi ve Hürmüz’ün önemi azaldı. 1625 yılında, Portekizliler’in, Hürmüz’ü yeniden tutmak planları gerçekleşmedi. Buna rağmen, Şah I. Abbas, Portekiz’e karşı olan siyasetini değiştirerek bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre, Portekiz, eski hegemonyası altında olan arazileri Safevi mülkü olarak kabullendi. Bunun karşılığında ise, Safevi Şah’ı, Kiş’te toplanan verginin 25 binini onlara vereceğini vadetti. Şah Abbas’ın, Portekiz’le bağlı takip ettiği bu siyasetin esas amacı, onları, Körfezde güçlenmekte olan İngiltere’ye karşı koyarak, burada bir denge oluşturmaktı. Diğer

²¹⁰ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 228.

yandan da, Batılı devletler arasında Hürmüz'de üstünlük için rekabet de söz konusuydu. Bunu Roger Savory, “*Hürmüz üç stratejik noktadan biri olup, sahipine Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz, dolayısıyla, Güney – Doğu Asya ticaretini görüş alanında tutmaya imkân veriyor*” diye yorumlamıştır.²¹¹

Safevi Devleti Hürmüz'ü geri aldıktan sonra Portekizliler, Maskat ve Basra'da ticari faaliyetlerini daha da aktif hale getirip Gong limanında da ticaret izni almalarına rağmen, Şah II. Abbas döneminde (1642-1666) bu hakları ellerinden alındı. Portekizliler bu hakların ellerinden alınmasına itiraz etseler de, değişen bir şey olmadı. Fakat diğer Avrupa devletlerinin Basra Körfezi'ndeki faaliyeti genişledikçe, Portekizliler yalnızca Basra'de değil, Hint Okyanusu'nda da imtiyazlarını ve üstünlüklerini kaybetmeye başlamışlardı.

2.3. Safevi – Almanya İlişkileri.

Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya karşı Doğu'da müttefik aramaları sonucunda Safeviler'le yakınlaşan devletlerden biri de Almanya olmuştur. Bu ilişkiler gerek sefirler, gerekse de seyahatçiler aracılığı ile tesis edilmiştir. 16. ve 17. asırlarda Almanlar'ın, Osmanlı'dan çekinceleri, Safevi Devleti ile Almanya'yı birbirine yakınlaştırmıştır. Bu sefir ve seyahatçiler, Alman Devleti'nin özel görevleri ile İran'da (Safevi ülkesi) buldukları sırada farklı eserler ve seyahatnameler de yazmışlardır. Bunlardan Freiherr von Toufel'i, Stephan Gerlach'ı, Engelbert Kampher'i ve başkalarını gösterebiliriz.²¹² Bundan başka, diğer bir Alman seyahatçi Adam Oleari'nin 1636-1638 yılında Azerbaycan'a seferi ve bu sırada yazdığı seyahatname, hem Safevi Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihinin öğrenilmesi, hem de, Safevi – Alman ilişkilerinin öğrenilmesi açısından son derece önemli bir eserdir.²¹³

Çaldıran Savaşı'ndan sonra, daha önce de söylediğimiz gibi, Diyarbakır'ın ele geçirilmesi ile Safevi Devleti'nin Batı topraklarının büyük bir kısmı, Osmanlı yönetimine geçmiştir. Bundan başka, Babur Şah tarafından, İran'ın doğusunda, Belh ve Gandahar bölgelerinin tutulması, Horasan'dan Özbekler'in saldırıları, Çaldıran yenilgisinden sonra zayıf düşmüş Safeviler'i, daha da güç duruma sokmuştur. Bu

²¹¹ R. Savory, *a.g.e.*, s. 118; Nizami Süleymanov, *Safevi Devleti'nin teserrüfat hayatı*, Bakü 2006, s. 212.

²¹² Altan Çetin, Kaan Dilek, *Safevi Dönemi İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, İstanbul 2011, s. 104-105.

²¹³ Yakup Mahmutov, *Seyyahlar, Keşifler, Azerbaycan*, Bakü 2012, s. 230.

durumda, Şah I. İsmail, İspanyol, Almanya ve Macaristan da dâhil, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanları ile ilişkiler kurarak ve onlarla siyasi ittifakta birleşerek Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilen toprakları geri almak niyetinde idi.²¹⁴

1516-1555 yıllarında hâkimiyetini sürdüren Habsburglar'ın kralı V Karl, bir yandan İtalya savaşları ile ilgilenirken, diğer yandan da Avusturya'yı Sultan Süleyman'ın saldırılarından savunmakla meşguldu. Bundan başka, Lüter ve başka muhaliflerin ortaya çıkışı iç durum açısından da büyük zorluklar ortaya çıkarmıştır.²¹⁵

Dolayısıyla, Çaldıran Savaşı'ndan sonra Safevi Şah'ı, saltanatını ve devletini tehdit eden Osmanlı'dan, bu yenilginin intikamını almak ve Osmanlı'nın Safevi sınırlarına bir daha yaklaşmasını engellemek düşüncesiyle hareket etmiştir. Diğer yandan da, Osmanlı ordusunun Avrupa'da ilerlemesinden büyük rahatsızlık duyan krallar da, buna bir son vermek için her türlü çabaları gösteriyorlardı. Şah İsmail, V. Karl'ın nasıl bir güce sahip olduğunu iyi bildiğinden onunla irtibat kurmak istemiş ve bu da V. Karl tarafından yukarıda açıkladığımız sebeplerden dolayı olumlu karşılanmıştır. V. Karl'ın, Alman imparatoru olmadan önce, İspan kralı olması ve daha sonra Alman tahtına oturmasını dikkate alarsak, Safevi – Alman ilişkilerini Safevi – İspan ilişkileri ile paralel şekilde geliştiğini görebiliriz.

Macaristan kralı II. Lüdovik, tahta çıkmasından ve onun, Osmanlı Devleti tarafından tehdit edilmesinden sonra, Frater Petrus de Monde adlı bir rahibi sefir olarak Şah İsmail'in sarayına göndermiştir. O, Osmanlı'ya karşı İran (Safevi) – Macaristan ittifakı kurmayı teklif etmiştir.²¹⁶ Şah İsmail, bu elçiyi sarayında kabul ettikten sonra, cevap mektubu ile Avrupa'ya göndermiştir. Bu elçiyle birlikde, Ağustos 1523'de, Lübnanlı diğer bir elçi aracılığı ile de, Alman İmparatoru V. Karl'a mektup göndermiştir.²¹⁷ Safevi Devleti'nin Avrupa ile ilişkileri hakkında önemli bir araştırma yapmış Vilayeti Ali Akper'in yazdığına göre, İsmail'in Karl'a gönderdiği bu mektubun metni Latince yazılmış ve mektup "V Karl'ın Mektupları" kitabında 1. ciltte yayınlanmıştır.²¹⁸ Bu mektup, Safevi Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinde ilk yazılı belgelerden biri ve

²¹⁴ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 244-245.

²¹⁵ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 245.

²¹⁶ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 246.

²¹⁷ G. Sarwar, *a.g.e.*, s. 88-89; O. Efendiyev, *Obrazovaniye Azerbaydjanskojo Gosudarstva Sefevidov.*, s. 140; Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 218.

²¹⁸ A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 247.

özellikle de, Almanya ve İran (Safevi) arasındaki ilk diplomatik işbirliği kurmak yolunda önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Şah İsmail bu mektupta kaydediyor: “Eğer Safevi Devleti ve Almanya aynı anda Doğu’dan ve Batı’dan Osmanlı üzerine saldırıya geçerse, onun işi biter. Aksi halde Avrupa hükümdarları bir-birile kavga etmeyi bırakmazlarsa bu düşmanın (Osmanlı Devleti’nin.) cesaretini biraz daha artıracaktır.”²¹⁹ O, Alman İmparatoru’nu Nisan ayında Batı’dan ve Doğu’dan Osmanlı’ya karşı savaşa başlamaya ve bu savaşı zafer kazanana kadar devam ettirmeye davet ediyordu.²²⁰

Şah İsmail’in bu mektubunda, o da gösteriliyordu ki, o, Macaristan’dan başka, Luzitaniya²²¹ kralı ile de irtibata geçmeye çalışmış, fakat bir cevap alamamıştır. Safevi Şah’ı, V. Karl’a kesin olarak bildirmiştir ki, mektupta yazılan zamanda harekete geçmelidir. Çünkü yolların tehlikeli olması sebebiyle tekrar sefir ve ya mektup göndermek mümkün değildir.

Şah İsmail’in bu mektubu, Osmanlı’nın, Asya – Avrupa yolu üzerinde yaptığı sıkı kontrollere rağmen, 6 yıl sonra Toledo (İspanyol) şehrinde olan Alman İmparatoru V. Karl’a ulaşır. İsmail’in beklentilerinin aksine, imparatorun gelen cevap oldukça geç kalmıştır. Çünkü bu sırada, Alman İmparatoru ile Fransa arasında uzun süren “İtalya Muharebeleri” devam etmekte idi. Savaşın gidişinde Almanya’nın zaferi kesinleştikten sonra, Ağustos 1525 yılında İsmail’e bir cevap mektubu gönderiliyor.²²² Bu mektup, Şah İsmail’in ölümünden bir yıl sonra Safevi sarayına ulaşmış ve mektuptan da görüldüğü gibi, İmparator’un, İsmail’in ölümünden ve onun yerine Tahmasb’ın oturmasından haberi olmamıştır.²²³ Bunu Karl’ın mektubundaki şu ifadeler de kanıtlıyor: “Hatta duyduk ki, ...vefat etmişsiniz. Öyle umuyoruz ki, bu şaiyeden başka bir şey değildir”.²²⁴ Fakat bildiğimiz gibi, Şah I. İsmail, 1524 yılında vefat etmiştir.

²¹⁹ Şah I İsmail’in V Karl’a yazdığı mektubun tercümesi için bkz, A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 247-248.

²²⁰ N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 288; O. Efendiyev, *Obrazovaniye Azerbaydjanskoqo Gosudarstva Sefevidov.*, s. 140.

²²¹ Y.Mahmutov, “*Azerbaycan Diplomasisi*” kitabında Luzitaniya’nın İspanyol olduğuna işaret etmiştir. Mahmutov’a göre, Pireney yarımadasında yaşayan eski tayfalardan biri olan Luzitanlar’ın adı ile bu araziler Roma İmparatorluğu döneminde Luzitaniya olarak biliniyordu.

²²² Y. Mahmutlu, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 219.

²²³ V Karl’ın İsmail’e yazdığı mektubun metni için bkz, N. Falsafi, *a.g.e.*, s. 291; A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 249; O. Efendiyev, *Obrazovaniye Azerbaydjanskoqo Gosudarstva Sefevidov.*, s.142.

²²⁴ Y.Mahmutlu, “*Azerbaycan Diplomasisi.*”, s. 220.

V. Karl yazdığı mektupta cevabının bu kadar geckalmasına sebep olarak “hastalanmasını” göstermiş, Almanya’nın Fransa ile savaşından hiç bahsetmemiştir. Buradan çıkan sonuç ise odur ki, Avrupa devletleri, kendi aralarında sorunlarını halletmemiş olsalar bile, İslâm dünyasının bu sorunlardan haberi olmamasına dikkat etmiş ve kendi iç sorunları gibi tanıtılmasına özen göstermişlerdir. Çünkü Avrupalılar’ın Safevi veya Osmanlı ile herhangi bir ilişkilerinin arkasında bu iki devleti kendi silahları ile öldürmeye çalışmış olmaları duruyordu. Fakat Avrupa istese de, istemese de, rönesans harekâtı hıristiyan dünyasını iki yere ayırmıştır. Roma papası, Alman İmparatoru ve başka Avrupalı hükümdarlar da bu harekâtle uğraşmak zorunda kalmışlardı.

V. Karl, bu mektubuna cevap alamadığını görünce, İran’la hakiki müttefik olmak amacıyla bir kaç yıl sonra Johan Balbi adlı bir zadedgâni mektupla Safevi sarayına göndermiştir. Bu mektubun da Şah İsmail adına yazılması, V. Karl’ın henüz bu dönemde de İsmail’in vefat ettiğini öğrenmediğini gösteriyor. Karl, bu mektupta Johan Balbi’yi kendi zadedgâni olarak sunmuştur ki, Safevi Şahı’nı Alman İmparatoru’nun esas amacının dünya halklarının özgürlüğünü istemesi olduğuna inandırmayı başarsın. Balbi’ye ayrıca bir gösteriş de verilerek bildirilmiştir ki, orada, Karl’ın Fransua üzerindeki zaferlerini yorumlasın. Başka bir gösterişte ise, Alman İmparatoru’nun ve Macaristan’ın yeni kralı Ferdinand’ın, İtalya ve Macaristan taraflarından Osmanlı sınırlarına saldırı hamlesi yapacakları haberini, Safevi Şahı’na ulaştırsın. Safevi Şah’ı da, Doğu sınırlarında Osmanlı’ya karşı kendi mevkilerini tutsun. Ve böylece, Macaristan Osmanlı’nın kaçınılmaz tehdidinden kurtulsun.²²⁵

Johan Balbi’nin, henüz Safevi sarayına ulaşmadan imparatora yazdığı mektuplar, “V Karl’ın Mektupları” mecmuasında basılmışsa da, seferin sonuçları hakkında bu mecmuada hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

1602 yılında İmparator II. Rudolph tarafından, Georg Tectander Von Der Jabel adlı daha bir elçi, Safevi sarayına gönderilmiştir. Bu elçi, Gilan ve Azerbaycan’a seyahat etmiş ve nihayet Şah I. Abbas’ın Kafkasya’daki mücadelelerinde onun yanında

²²⁵ V. Karl’ın Safevi Şahı’na diğer bir mektubunun metni için *bkz.*, A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 251-252.

olmuştur. O İran’da olan diplomatik görevlerini başarı ile tamamlamış ve Safevi Şahı’nın elçisinin eşliğinde güvenli bir şekilde İmparator’un sarayına geri gelmiştir.²²⁶

Bu sırada, artık, Zeynel Han Şamlu adlı diğer bir elçi II. Rudolph’un sarayına yetişmişti (25 Temmuz 1604). O, Şah I. Abbas’ın mektubunu, Rudolph’a sunmasının ardından Şah’ın, artık, Kafkasya, Azerbaycan ve Irak’ı fethetmesini, Avrupalıların ortak düşmana (Osmanlı Devleti’ne) karşı bir ittifakta birleşmeye davet ettiğini iletmiştir.²²⁷

Aralık 1604 yılında, diğer bir Safevi elçisi, Mehtukulu Han Şamlu, Georg Tectander’in ülkesine geri dönen heyeti ile Prag’a gitmiştir. 1606 yılında, II. Rudolph, Safevi sarayına yeni bir heyet göndermiş ve bu heyet, bazı kayıplara rağmen Ekim 1609 senesinde Şah I. Abbas’ın Erdebil’deki kampına varmıştır.

Milliyetçe Alman olan diğer seyyah, Silesian Heinrich Von Poser, 1621 yılında kendi araştırmaları için İran’a gelmiştir. O, Culfa, Tebriz, Sultaniye’den geçmekle İsfahan’a vardktan sonra, burada İtalyan seyyahı Petro de Valle ile tanışmış ve o, buradan hiç alışılmadık bir yöne – Doğu’ya doğru gitmiştir. Onun nihâi hedefi Hindistan’a ulaşmak olsa da, Bender-e Abbas aracılığı ile kısa deniz yolunu tercih etmek yerine, Yezd’e giderek oradan Afganistan’a geçmiştir. Üç yılını bu yollarda geçiren Von Poser, Bender-e Abbas limanına ve İsfahan’a geri gelmiştir.²²⁸

II. Fridrikh, Ekim 1635 yılında, esas amacının ekonomik nedenlerin oluşturduğu Holşteyn Gottorp elçi heyetini gizli şekilde Safevi sarayına göndermiştir. Fridrikh, Ortadoğu’dan gelen, Rusya aracılığı ile karayolundan Avrupa’ya sevkedilen ürünlerden büyük kazanç elde etmeği umuyordu. Bu heyet 1639 yılına kadar İsfahan’da kaldıktan sonra, Şah’ın elçisi İmamkulu Sultan’ın eşliğinde 8 Ağustos 1639 yılında Gottorp’a geri dönmüştür. Ancak, İmamkulu Han, herhangi bir konuşma yapmak hakkına sahip değildi. O, 22 Eylül 1639 yılında İsfahan’a geri geldi. Bu sefer da amacı doğrultusunda

²²⁶ Oliver Bast, “German travelers and explorers in Persia”, *Encyclopaedia Iranica*, C.X, 2001, ss. 555-559, (<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>), erişim tarihi 12.04.2015.

²²⁷ N. Falsafi, *Zendagani-e Shah Abbas-e Awwal*, C.IV, Tehran, 1334-46 (h), 1955’e naklen, Oliver Bast, “German-Persian Diplomatic Relations”, *Encyclopaedia Iranica*, C.X, 2001, ss. 506-519, (<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-i>), erişim tarihi 12.04.2015.

²²⁸ Von Poserin bu seyahati hakkında bilgiler, A. Gabriel, *Die Erforschung Persiens: die Entwicklung der abendländischen Kenntnis der Geographie Persiens*, Vienna, 1952, eserinden naklen İran Ansiklopedisi’nden alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz,

O. Bast, *German travelers and explorers in Persia* (<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>).

bir başarı elde edemeden son buldu.²²⁹ Çünkü bu dönemde Safevi devleti ile Osmanlı arasında Kasr-ı Şirin anlaşması yapılmıştır.²³⁰

Holşteyn heyetinin sekreteri sıfatıyla, 1635-1639 yılları arasında Safevi sarayında bulunan Adam Oleari'nin²³¹, yazdığı seyahatname, bu heyet hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Seyahatname'de olan bilgilere göre, bu heyetin, Safeviler'le, Hazar – Volga – Baltık Denizi yolu ile olan ticari ilişkilerini geliştirmesinde büyük rolü olmuştur.²³²

Bundan sonraki devirde de Alman elçilerinin ve tüccarlarının Safevi ülkesine gelip-gitmeleri olmuştur. Bunlardan, 1684 yılında İsfahan'a gelen, Engelbert Von Kempfer, Alman Doğu Hint Şirketi'nin askeri sıfatıyla İran'a gelen, Daniel Parthey, Johann Gottlieb, Vilhelm Veber, Vihelm Mayr ve bir öğrenci olan, Ernest Hankleden'i gösterebiliriz. Bu seferlerin devam etmesine rağmen, artık Safevi Devleti ile Almanya arasında yeniden diplomatik ilişkiler kurulamamıştır.²³³

²²⁹ O. Bast, *German – Persian Diplomatic Relations* (<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-i>)

²³⁰ M. Saray, *Türk – İran İlişkileri..*, s. 56; *Azerbaycan Tarihi..*, s. 241-242; Ö. Küpeli, *Osmanlı – Safevi münasebetleri..*, s. 274-275.

²³¹ Adam Oleari, ülkesine geri döndükten sonra kendisinin Rusya ve Safeviler Devleti'ne seferine dair olan seyahatnamesini bitirmiştir. Bu eser, İran'ın, Azerbaycan'ın ve Rusya'nın yeniçağ tarihini araştırmak için önemli bir kaynaktır. Bundan başka, Oleari, geri dönürken, İran'dan ve Azerbaycan'dan arap, fars ve türkçe olan el yazılarını da kendisi ile götürmüştür. Detaylı bilgi için bkz, Y. Mahmutov, *Seyyahlar, Keşifler, Azerbaycan..*, s. 231-232.

²³² O. Bast, *German travelers and explorers in Persia* (<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>).

²³³ O. Bast, *German travelers and explorers in Persia* (<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>).

BÖLÜM 3: SAFEVİ DEVLETİ'İN VENEDİK, PORTEKİZ VE İNGİLTERE İLE OLAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ.

3.1. Safevi Devleti'nin Venedik ile Olan Ekonomik İlişkileri.

Venedik tüccarları dünya çapında çok büyük mevkiye sahip olup, eski çağlardan Asya ülkeleri, Akdeniz sahilleri, Suriye, Konstantinapol, Trabzon ile ekonomik ilişkiler kurmuşlardı. Bu tüccarlar, Çin'den birçok malları, özellikle de, baharat ve ipeği Avrupa'ya taşıyorlardı. Bu sebeple de, Azerbaycan ve İran'ı da iyi biliyorlardı. Venedikliler, henüz 15. yüzyılda Doğu ülkeleri ve Azerbaycan'dan ticaret mallarını, Hürmüz – Tebriz – Trabzon ve Hürmüz – Tebriz – Tokat – Bursa – İstanbul yolu ile Batı Avrupa'ya sevk ediyordu. Bu yolla da Doğu'ya gelen malların esas pazarı ise Tebriz'de idi. Bu mallar, buradan da Doğu ülkelerine, özellikle de Hindistan'a dağıtılıyordu.²³⁴ 1453 yılında, Konstantinapol'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra Akdeniz ve Karadeniz transit ticaret yollarının Osmanlı kontrolüne geçmesi, Azerbaycan ve İran'ın bu yolla Batı Avrupa ile olan ticari ilişkilerini olumsuz etkilemişti.

15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyıl başlarında Halep, Şam, Beyrut kentleri, Batı ile Doğu'yu birbirine bağlayan önemli ticarî merkezler idi. Safevi ülkesinden Avrupa'ya gönderilen esas ticaret malları, ipek, Tebriz, Kirman ve Meşhet kentlerinde beslenen deve ve koyunyünü, Gilan'da el yapımı olan ipek mamulleri, halılar, parfüm, altın, gümüş mamulleri ve başka ürünlerdi. Avrupa'dan İran'a ise çeşitli renklerde mahut (daha çok koyunyününden hazırlanan kumaş türü), kurşun ürünleri, keskin kılıçlar, kol ve duvar saatleri, gümüş sikkeler vs. getiriliyordu.²³⁵

16. ve 17. asırlarda Safevi Devleti'nin Avrupa'da daha sık siyasi ve ekonomik ilişkiler kurduğu devletlerden biri de Venedik Cumhuriyeti idi. Yakup Mahmutov'un söylediğine göre, Safeviler Devleti'nin, Avrupa ile ilk diplomatik ilişkileri henüz Akkoyunlu Devleti'nin hüküm sürdüğü zamanlarda kurulmuştur. 1499-1502 yıllarındaki Osmanlı – Venedik savaşlarının, bu ilişkilerin kurulmasında önemli etkisi olmuştur. Savaş arifesinde, ilk Batı elçisi olan Venedikli Konstantino Laskari, henüz

²³⁴ Yakup Mahmutov, *Azerbaycan'ın Avrupa ülkeleri ile ilişkileri*, Bakü 1986, s. 96.

²³⁵ Nizami Süleymanov, "Safevi – Venedik Ticari İlişkileri", *Bakü Devlet Üniversitesi, "Tarih ve Onun Problemleri" dergisi, NO 4*, Bakü 2012, ss. 16-21, s. 16.

Safeviler, devlet kurmadan önce onlarla işbirliği yapmak için görevlendirilmiştir. Elçi, görevini tamamladıktan sonra, 1502 yılında Venedik senatosuna diplomatik faaliyetleri ile ilgili raporlar vermiştir.²³⁶ Bu raporlar hakkında Safeviler'in Venedikle olan siyasi ilişkilerinden bahsederken detaylı bilgi vermiştik.

Safevi Devleti'nin, hem Avrupa'nın diğer devletleri, hem de Venedik'le olan ekonomik ilişkileri aynı tempoda devam etmemiştir. Bu temaslar, diplomatik ilişkilerin gidişatından bağımlı olarak kâh güçlenmiş, kâh de zayıf kalmıştır. Örneğin, 15. yüzyılın ikinci yarısında, Karadeniz ve Akdeniz sahillerindeki limanlar Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bundan sonra, Hindistan'a giden okyanus yolunun bulunması sonucunda, Asya'yı Avrupa ile bağlayan geleneksel kervan yollarındaki ticaret, önemini yitirmiştir. Diğer yandan da, Şah I. İsmail'in, Horasan'da ve Osmanlı Devleti sınırlarında yürüttüğü savaşlar, ülkenin esas ticaret merkezlerinde sabitliği bozmuş ve bunun sonucunda, Tebriz, Sultaniye, Horasan ve diğer kentlerde ticaret yapan Venedikliler, Avrupa'ya geri dönmek zorunda kalmışlar. Fakat bunlara rağmen, Şah I. İsmail döneminde, Safevi sarayına Venedikli elçi ve tüccarların gelip gitmesi devam etmekteydi. 1507 yılında, Halep – Urfa – Diyarbakır – Mardin yolu ile Safevi ülkesine adı bilinmeyen bir tüccarın gelmesi bunun bir göstergesidir. Bu tüccar, 1507 yılında dört gününü Erzincan'da Şah İsmail'in askeri kampında geçirmiş, daha sonra, Şah'ın Şirvan yürüyüşüne katılmış, Tebriz'de resmi toplantılarda bulunmuştur. Elçinin, Venedik hükümetine yazdığı rapordaki bilgilere göre, o, Safevi sarayına siyasi ve ekonomik işbirliğinin gelişmesine katkılar sağlamak amacıyla gönderilmiş ve ham ipekten hazırlanmış kumaşlarla ilgilenmiştir. Bu tüccar 1520 yılına kadar Tebriz'de kalmıştır.²³⁷

Bundan başka, Safevi ülkesinde olan İngiliz tüccar Artur Edwards da, Halep'in, Venedik ile Safeviler arasında olan ticarete önemli merkez olmasını göstermiştir. O bildirmiştir ki, Culfa tüccarları, Halep'e 500 tay (ölçüm birimi) ipek götürerek, karşılığında oradan 18 bin top Venedik mahutu almışlardır. Venedik tüccarları Safevi

²³⁶ Yakup Mahmutov, *Vzoimnooşeniya Gosudarstv Akkoynulu i Safevidov c Zapadnyevropeyskimi Stranami*, Bakü 1991, s. 121.

²³⁷ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, 251; N. Süleymanov, *Safevi – Venedik Ticari İlişkileri.*, s. 17.

ülkesinden mahut almalarına rağmen, karşılığında hem İtalyan mahutu veriyor, hem de Avrupa'nın diğer ülkelerinde üretilen mahutları satıyorlardı.²³⁸

1523 yılında İsmail'in, Venedik ile ilişkileri geliştirmek amacıyla bir elçi göndermesi ve 1532 yılında Rancinotto adlı bir Venedikli tüccarın Safevi ülkesinde olduğu hakkında bilgiler verilse de, bu seferlerin detayları bilinmiyor.²³⁹ Bu zaman, Safevi Devleti'nin Osmanlı ile aralarının iyi olmamasını göz önünde bulundurursak bu sefirler de, Şah I. Tahmasb'ı Osmanlı Devleti'ne karşı daha sert adımlar atmaya itmek için gönderilmiş olabilir.

1539 yılında Kıbrıslı Mikela Membre adlı bir elçi, Venedik hükümeti adına Anadolu ve Karadeniz'den geçerek Gürcüstan'a, oradan da Safeviler'in Lori kalesine geldi. Bundan sonra, Safevi sarayına getirilen bu sefir, Tahmasb'la görüşse de, bu konuşmalar bir sonuca ulaşamadı. Çünkü Venedik ikili oynayarak hem, Safeviler'le, hem de, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile müzakereleri sürdürmekte idi.²⁴⁰ Mikela Membre, seyahatnamesinde bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Bu olaylar gelişikten sonra onun İstanbul'daki adamlarından, Venedik sefirinin Osmanlı sultanından barış istemesi haberi geldi. Bundan sonra ben kendimi kandırılmış ve rezil durumuna düşdüğümü anladım. Çünkü bu zaman, şah beni kendi sefiri ile birlikte, Avrupa'ya göndermek için gereken her şeyi hazırlamıştı".²⁴¹

16. yüzyılın 60-70'li yıllarında, Safevi topraklarında Venedik'li tüccarların bulunması İngilizleri rahatsız ediyordu. Çünkü Venedikliler, Batı ile Doğu ülkelerinin ticaretinin neredeyse tamamını ellerine geçirmişlerdi. Safevi ülkesinde olan İngiliz tüccarı Lorens Çepmen'in, 1569 yılında Londra'ya gönderdiği bir mektupta bundan bahsedilmektedir. Çepmen, mektupta kaydediyor ki, Tebriz kentinde bol miktarda mahut türleri ve mahut depoları gördüm ki, bunları, yerli Türkler Halep'ten, Tebriz'de olan tüccarlar ise Venedik'ten getiriyorlar.²⁴²

²³⁸ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler devleti*, Bakü 1993, s. 211.

²³⁹ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 210.

²⁴⁰ O. Efendiyev, *Venedikliler Şah I. Tahmasb'ın Sarayında.*, s. 36-40.

²⁴¹ O. Efendiyev, *Venedikliler Şah I. Tahmasb'ın Sarayında.*, s. 66.

²⁴² Edhem Şahmalıyev, *Puteşestvenniki ob Azerbaydjane, C. I*, Bakü 1961, s. 140.

1571-1572 yıllarında Safevi sarayında olan diğer bir Venedikli elçi, Vinçenso Alessandri'nin seferinde esas görevi, Tahmasb'ı Osmanlı sultanına karşı birge savaşmak için ikna etmesi idi. Bu görevi yerine getiremeyen elçi 1572 yılında Venedik'e dönmek zorunda kalmıştır.²⁴³

1587 yılında tahta çıkan Şah I. Abbas, ülke içindeki sıkıntıları halletmek için reformlar yapmıştı. Çünkü Tahmasb'ın ölümünden sonra sarayda olan kavgalar, devleti zor duruma sokmuş, Şah II. İsmail ve Muhammed Hudabende döneminde de, bu böyle devam etmiştir. Bu yüzden, Safeviler'in, hem siyasi, hem de ekonomik ilişkilerinde aksama sözkonusu olmuştur. Şah I. Abbas'ın, reformlar sonucunda siyasi bir istikrar kurmayı başarması, Safevi Devleti'nin Avrupa ve Asya ile olan ticaretinin yeniden canlanmasında mühim rol oynamıştır. Bu dönemde, Venedik Cumhuriyeti, Safevi ülkesine, özellikle de, Tebriz, Reşt, Erdebil, İsfahan gibi ipek ticareti merkezlerine tekrar kendi tüccarlarını göndermeye başlamıştır. Yabancı tüccarların korunması, onların mal varlığının güvenliğini sağlamak için atılan adımlar, yurttışı ticaretin kalkınmasına etkisini göstermiştir.²⁴⁴ Bu devirde, Safevi Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında olan ticari ilişkiler en yüksek seviyeye ulaşmış ve iki devlet arasında olan mektuplaşmalar ve diplomatik konuşmaların esas konusu da ticaret idi.²⁴⁵

Şah I. Abbas, Avrupa devletleri ve Venedik ile diplomatik ilişkilerin yanı sıra, ekonomik ilişkileri de geliştirmek için, 1599 yılında Hüseyinli Bey Bayat ve Antoni Şerley'in rehberliğinde Avrupa'ya elçi heyeti göndermiştir. Bu heyet, diğer ülkelerin yanı sıra, Venedik Cumhuriyeti ile de konuşmalar yapmalı ve Şah'ın mektubunu Venedik Doçu'na iletmeli idi. Fakat bu zaman Osmanlı elçileri, Venedik sarayında olduğundan Şah'ın elçileri ile görüş yapılamamıştır. Antoni Şerley ve diğer heyet üyeleri arasında, Şerley'in Avrupalı hükümdarlara gönderilecek olan hediyeleri satması yüzünden tartışmalar olmuş ve o, heyetten ayrılarak Venedik sarayına gitmiştir.²⁴⁶ Şerley'in bu hareketi ve Venedik sarayına giderek İran'lı elçilerin sefer planlarından

²⁴³ O. Efendiye, *Venedikliler Şah I Tahmasb'ın Sarayında.*, s. 81-94; O. Efendiye, *Azerbaycan Safeviler devleti.*, s. 98; Yakup Mahmutov, *Seyyahlar Azerbaycan'a Gelir*, Bakü 1977, s. 133.

²⁴⁴ N. Süleymanov, *Safevi – Venedik Ticari İlişkileri.*, s. 17.

²⁴⁵ Mario Casari, "Diplomatic and Commercial Relations", *Encyclopaedia Iranica*, 2007, C. XIV, ss. 241-245, <http://www.iranicaonline.org/articles/italy-ii-diplomatic-and-commercial-relations-2>, erişim tarihi 19.04.2015; N. Süleymanov, *Safevi Devleti'nin teserrifat hayatı.*, s. 189.

²⁴⁶ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 210; A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 253; Bu konuda detaylı bilgi için bkz, Oruç Bey Bayat, *a.g.e.*, s. 281-291.

bahsetmesi de bu görüşün iptal edilmesinde etkisi olduğu muhtemeldir. Fakat bunlara rağmen, 1601 yılında Sante Fonte adlı tüccarın ve Tacoma Fauo adlı Venedik’li bir elçinin İsfahan’da yaşadığı bilinmektedir.²⁴⁷

17. yüzyıl başlarında, iki devlet arasındaki ticari ilişkiler devam etmekteydi. 1603 yılında Hoca Fethi Bey Venedik’e gönderilmiş ve onun heyeti Safevi Devleti ile Venedik arasında olan ipek ticaretinin daha da pekiştirilmesi için konuşmalar yapmakla görevlendirilmiştir. O, ayrıca buradan Avrupa kumaşları, süs eşyaları ve silahlar almakla da yükümlü idi. Heyet geri gelirken, Safevi – Osmanlı savaşlarının yeniden başlamasından dolayı, yanında olan mallarını, Osmanlı Devleti, Suriye sınırlarında ele geçirmiştir.²⁴⁸ Bundan başka, Fethi Bey, geri gelmek için yola çıkmadan önce Safevi – Osmanlı savaşının çıktığını öğrenerek malların bir kısmını Venedik’te bırakmıştır. Bu malları geri almak ümidi ile Şah I. Abbas, iki Ermeni tüccarı, Kirakos ve Haca Sefer’i Venedik’e göndermiş ve bunlar 1609-1610 yılında Venedik’e varmışlardı.²⁴⁹ Fakat bu elçilerden Kirakos bilinmeyen bir suç yüzünden hapse atılmış, Hoca Sefer ise malları geri alsa bile, geri gelirken yolda vefat etmiştir.²⁵⁰

Safevi – Osmanlı savaşları sırasında, kervan yollarında sorunlar çıkmasına rağmen, iki ülke arasındaki ticari ilişkiler sürdürülmekteydi. Hoca Sefer, Venedik’e giderken, Helep kentindeki Venedik konsolosu Giovanni Françesko Sagredo’ya, Şah’ın mektubunu ulaştırmıştır. Şah’ın bu mektubunda ve konsolosun Venedik Doçu’na yazdığı mektupta, Hoca Sefer’e ticari işlerde her türlü yardım göstermek talimatı verilmiştir. Bu mektupta yazıldığı üzere, Hoca Sefer’e, kaybolmuş 50 tay ipeğin bulunması görevi de verilmiştir. Şah, bu ipeği yahudi asıllı Angello Gradiņ aracılığı ile Venedik’e satış amacıyla göndermiş, fakat bu tüccar ipeği gerekli adrese teslim etmemiştir.²⁵¹ Bundan başka, Şah Abbas’ın verdiği talimata göre, Hoca Sefer, kaybolmuş ipeğin yanı sıra, Fethi Bey’in Safevi – Osmanlı savaşlarından dolayı Venedik’e verdiği malları da alıp saraya götürmeli idi. Şah, bu sefir aracılığı ile İspanyol kralına, Roma Papası’na ve Toskano doçu’na da mektuplar göndermiştir. Venedik’ten sonra, İspanya, Roma ve Toskana’da

²⁴⁷ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 211.

²⁴⁸ S. Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 408.

²⁴⁹ C. Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas devrinde İran’da ticari hayat.*, s. 379-380.

²⁵⁰ S. Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 408; A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 254.

²⁵¹ Edhem Şahmalıyev, “Sostrudniçestve Armyanskoqo Tarqovoqo Kapitala s Venesianskim v Pozdne srednivekoviye (XVI veka)”, *Uçetmye Zapisi, dergisi*, S. M. Kirov Azerbaycan Devlet Üniversitesi (şimdi Bakü Devlet Üniversitesi), No 1, Bakü 1961, ss. 51-55, s. 56.

bulunan Hoca Sefer, devamlı olarak Şah'a bilgiler verse de, 1619 yılında Hindistan'a deniz yolu ile gelmiş ve bilinmeyen sebepler yüzünden İsfahan'a geri dönmemiştir.²⁵²

Fransız elçisi Tavernye, seyahatnamesinde, Şah I. Abbas döneminde, Venedik'le olan ticari ilişkilerde dolandırıcılıkların sık sık görüldüğünü yazmıştır. N. Süleymanov'un Tavernye'ye naklen yazdığı bir olay ilgi çekicidir. Tavernye kaydediyor ki, Şah Abbas, İsfahan'ın ünlü tüccarlarından birinin oğluna yüklü miktar ipek vererek, Venedik'e satmak için gönderiyor. Bu genç ise, ipeği sattıktan sonra Venedik'te bir apartman satın almış ve kendine lüks bir hayat kurmuştur. Bununla o, Venedik senatosunun dikkatini çekmiş ve onun hakkında, senato, araştırma kararı çıkarmıştır. Bu servetin, Şah'ın satmak için gönderdiği ipekten kaynaklandığı öğrenilir ve genç hapse atılır. Bunu, Şah'a bir mektup göndererek bildiriyorlar. Şah Abbas ise, Hindistan'dan Venedik'e giden bir elçiyle birlikte teşekkür mektubu göndermiştir. Bununla da, Şah I. Abbas'ın yerli tüccarların yerine neden Ermeni tüccarlarını tercih ettiğinin sebepleri ortaya çıkıyor. Bir diğer sebebi de, Ermeni tüccarların hıristiyan olmalarından dolayı Avrupa ülkelerinde daha kolay hareket ederek ticareti pekiştirebilmeleri idi. Fakat Şah Abbas'ın, onlara verdiği bu görevlerden faydalanan Ermeni tüccarlar, Safevi servetleri hesabına yüklü miktarda para elde ediyor, hatta onların bütçesi 20-40 bin tümene kadar çıkıyordu.

Öyle ki, ipek ticareti, Şah Abbas döneminde Ermeni tüccarların elinde bulunuyordu. 17. yüzyılda Ermeni tüccarlara, tüm Batı Avrupa ülkeleri ve Uzak Doğu ile serbest ticarete izin verilmiş ve imtiyazlar öngörülmüştür. Ermeniler de, onlara verilmiş bu imtiyazları uzun süre devam ettirmek için her türlü girişimlerde bulunuyorlardı.²⁵³

Şah I. Abbas döneminde, Batı Avrupa ülkeleri ve Venedik Cumhuriyeti ile olan ticari ilişkilere çok büyük önem verilmiş ve iki devlet arasında olan mal devriyesinin yükseltilmesi için her türlü çabalar gösterilmiştir. O, 22 Mart 1614 yılında, ülkeye gelen Avrupalı tüccarların serbest dolaşımı ve faaliyetleri için, onların güvenliğinin sağlanması hakkında ferman da vermiştir. Bu fermanla, Avrupa tüccarlarının nerede olmalarından

²⁵² N. Süleymanov, *Safevi – Venedik Ticari İlişkileri.*, s. 18.

²⁵³ Rohan Bayburdiyan, *Naqsh Armani İrani Der Ticareti Beynelmeileli Tapayane Sede 17. Yüzyıl*, Ermeni dilinden çeviren: Edik Bağt Asaryan (Germanik). Tahran 1375 (h), s. 85.

asılı olmayarak, Safevi ülkesi sınırlarına rahat girip – çıka bilmeleri, onlara lazım olan her türlü yardımın gösterilmesi emredilmiştir.²⁵⁴

1639 yılında Safevi – Osmanlı anlaşmasından sonra, Safevi tüccarlarının Akdeniz aracılığı ile Avrupa ve Venedik’le olan ticari ilişkileri daha da gelişmiş ve Tokat – Bursa kervan yolu ile Batı Avrupa ticareti yeniden canlanmışır.²⁵⁵

Bu dönemde, hem iç tüketim, hem de diğer komşu ülkelere ihraç etmek için esas ithalat, tekstil ürünleri idi. Levanten ticaret yolu ile Venedik’ten, İngiltere’den, Fransa’dan ve Hollanda’dan daha çok yün kumaşlar getiriliyordu.²⁵⁶

Şah I. Abbas’ın, 1629 yılında vefat etmesinden sonra tahta çıkan Şah Safi (1629-1642) ve Şah II. Abbas dönemlerinde (1642-1666), Avrupa devletleri ile ticari ilişkiler devam etmiş ve bu ilişkilerde önemli yeri, yeni ticaret kampanyaları kurarak Hindistan ve İran’da etkin rol alan İngilizler tutmuştur. Fakat İngilizler’in ticarete üstünlüğü ellerine geçirmelerine rağmen, Osmanlı ile Kasr-ı Şirin anlaşması yapıldıktan sonra, Levanten yolu ile Venedikliler’le de münasebetler devam etmekteydi.²⁵⁷

3.2. Safevi Devleti’nin Portekiz ile Olan Ekonomik İlişkileri.

Büyük coğrafi keşiflerin ve Hindistan’a giden deniz yolunun bulunmasının ardından, Avrupa devletlerinin önceden yalnızca Arap seyyahlarının yazdıklarından öğrendikleri zengin Doğu’ya olan ilgileri daha da artmıştı. Bu devirde, yeni kurulan Safevi İmparatorluğu ise, bu ilginin esas dayanak noktası oldu. Çünkü Avrupa’nın, karada tek ticaret yolu olan İpek Yolu’ndan Osmanlı fetihleri sonucunda mahrum kalması, ticareti büyük ölçüde etkilemişti. Deniz yolunun bulunması ise, İpek Yolu’ndan daha az masraf ve daha çok kazançla ticaret yapmaya zemin hazırlamıştı. Basra Körfezi ve Hint Okyanusu, bu ticaret yollarının ana hattını oluşturmaktaydı. Bu yüzden, hem Safevi devleti, hem Osmanlı devleti, hem de Avrupa devletleri bu hattı ele geçirmeye ve tüm ticaret yollarını sahiplenmeye çalışıyorlardı. Bu da, üç büyük gücün karşı karşıya gelmesi idi. Avrupalılar, Safeviler’in Şii, Osmanlılar’ın Sunni olduklarından

²⁵⁴ N. Süleymanov, *Safevi – Venedik Ticari İlişkileri.*, s. 19.

²⁵⁵ Boran Azizli, Zabil Bayramlı, *Azerbaycan Evliya Çelebinin 1654 yılı “Seyahatname”sinde*, Bakü 2000, s. 40-43.

²⁵⁶ L. Lockhart, *a.g.m.*, s. 482.

²⁵⁷ Rudolph Matthe, “Between Venice and Surat: The Trade in Gold in Late Safavid Iran”, *Modern Asian Studies No 34*, Cambridge University Press, United Kingdom 2000, ss. 223-255, s. 225-228; M. Casari, *Diplomatic and Commercial Relations*, (<http://www.iranicaonline.org/articles/italy-ii-diplomatic-and-commercial-relations-2>), erişim tarihi: 19.04.2015.

yararlanarak, bu iki Türk Devletini her zaman savaş durumunda tutmaya çalışıyor ve bu sırada da, Doğu'da kendilerinin sömürgecilik faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Safevi ve Osmanlı'nın da menfaatlerinin çakıştığı noktaları yukarıdaki bölümlerde anlattığımız için tekrara giderek yeniden bahsetmeye lüzum görmüyoruz. Bu başlıkta, esas ağırlıklı olarak, Safevi Devleti'nin Portekiz'le olan ekonomik ilişkilerinin detaylarına gireceğiz ve Portekiz'in Safeviler'le olan ticari sorunlarını ve denizaşırı ticaretteki Osmanlı – Portekiz mücadelelerine değineceğiz.

Safevi Devleti'nin Portekiz'le olan ekonomik ilişkilerinin ana hattını, Hürmüz meselesi oluşturmuştur. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Hürmüz ve havalisinin elverişli bir noktada yerleşmesi ve buranın üç kıtaya kolayca uzanacak bir yer olması, adanın ve buraya yakın olan limanların hem Doğu, hem de Batı ülkeleri açısından bir önceliği vardı.

16. yüzyıl başlarında Portekiz'in, okyanus ticaretine sahip olma planları, Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari çıkarlarına zıt bir durum idi. Çünkü bu, ülke ekonomisi için büyük bir tehlikeye dönüşmüştü. Diğer yandan da, Portekiz'in Hürmüz limanını ele geçirme niyetleri, 1501 yılında kurulmuş Safeviler İmparatorluğu'nun da çıkarları ile kesişiyordu. Hem, Portekizliler, Hürmüz'de görünmeye başladığı zaman Hürmüz, Safevi şahı'nın kontrolünde idi.²⁵⁸

1507 senesinde Portekizliler, ilk defa Hürmüz adasına askeri kuvvet gönderdiler. Taraflar arasında yapılan anlaşma sonucunda, Portekizliler, adada geniş faaliyet imkânları elde ettiler. Anlaşmaya göre, Hürmüz Şeyh'i, Portekiz'e tazminat ödemeli, bunun yanı sıra, her yıl haraç vermeli idi. Hürmüz'e gelen Portekiz malları her türlü vergilerden muaf olurken, Hürmüz gemileri, Portekiz'in izni olmadan ticaret yapamazlardı. Bunun karşılığında ise, Portekiz Kral'ı, Hürmüz'ü düşmanlarından korumayı uhdesine götürdü.²⁵⁹ Hürmüz'ün uluslararası ticaretteki yerine dikkat edersek, Portekizlilerin'in elde ettikleri öncelikler büyük bir başarı idi. Hürmüz adası, Basra Körfezi'nde mühim stratejik bir noktada yer alıyordu.²⁶⁰ Burada olan servetlerle ilgili

²⁵⁸ V. L. Bodyanskiy, *Baxreyn*, Moskova 1961, s. 31.

²⁵⁹ Wilson Arnold, *The Persian Gulf an historical sketch from the earliest times to the beginning or the 20-th century*. Oxford 1928, s. 110-128; N. Tumanoviç, *a.g.e.*, s. 35; A. A. Vilayeti, *a.g.e.*, s. 230-231.

²⁶⁰ Tumanoviç, *a.g.e.*, s. 29-32.

13. yüzyılda bölgede bulunan Venedik sefiri Marko Polo²⁶¹ ve diğer bir tacir Afanasi Nikitin de seyahatnamelerinde bahsetmişlerdir. Avrupa devletlerinin de kendi aralarında Hürmüz için verdikleri mücadeleler bununla ilgilidir. Portekiz, Hürmüz limanını ele geçirmekle, Hindistan ve Safeviler arasındaki okyanus ticaretini tümüyle ellerinde buldurmak ve böylece, Safeviler'i ekonomik açıdan kendilerine bağlamak niyetinde idiler. Çünkü büyük kısmını baharat satışının oluşturduğu ticaret, Safeviler için büyük kâr sağlıyordu. Bu dönemde, Hindistan tüccarları Safeviler'i baharatla temin ediyorlardı. Fakat Portekiz'in Hürmüz'ü tutmasından sonra, Hindistan'dan gelen baharatın miktarı büyük ölçekte azalmıştı. Geri kalanlarını ise denizaşırı ticareti tekelinde bulduran Portekiz, okyanus yolu ile Avrupa'ya taşıyor ve pahalı fiyata satış pazarına çıkarabiliyordu. Bu dönemlerde, deniz ticaretinin tek sahibi olan Portekizliler, kendi şartlarını Safeviler'e de kabul ettirmeye gayret ediyorlardı. Bu husus ise, Safeviler'le Portekiz Devleti'nin ticari anlaşmazlıklarını ve bundan doğan askeri karşılaşmalarını ortaya çıkarıyordu. Bu karşılaşmalarda ise, Portekiz'in, Safeviler'in Hürmüz'e çıkışını kapatması ve Hindistan'la ticaretine mani olması, Safevi ekonomisini olumsuz yönde etkilemekteydi. Dolayısıyla, Safeviler'le Portekiz arasında artık ekonomik çıkarlardan doğan bir düşmani ilişkiler söz konusuydu.²⁶²

Diğer bir mesele ise, Osmanlı'nın konu ile ilgili faaliyetleri idi. Mısır'ın Osmanlı sultanı tarafından fethedilmesi, Hint Okyanusu'nda ticarete sahiplenmiş Portekiz için ciddi bir tehlike idi. Çünkü Portekiz de Mısır ve Suriye'yi ele geçirerek, Levanten ticaretini sahiplenmeye niyetli idi. Osmanlı'nın ise, bu arazileri tutması, onun Kızıldeniz'de Portekiz'e karşı savaşa başlaması için imkân sağladı. 1538 senesinde, yenilgiye uğramasına rağmen, Osmanlı'nın Hindistan'a deniz kuvvetleri ile saldırması bunun bir göstergesi idi.²⁶³

16. yüzyılın başlarında oluşmuş jeostratejik duruma ilişkin olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasında önemli meselelerden biri de Asya kıtası idi. Bu

²⁶¹ İtalyan seyyahı olan Marko Polo 1271'de Irak, İran ve Azerbaycan'da bulunmuş, 3 yıl sonra Pekin'e gitmiştir. 17 yıl Moğol Hanı'na hizmet ettikten sonra Seylon ve Hindistan sahillerinden geçerek yeniden İran ve Azerbaycan'a gelmiştir. Onun "Seyahatname"si günümüze kadar gelebilmiştir. Detaylı bilgi için bkz, Yakup Mahmutov, "Polo", *A.S.E, C.VII*, Bakü 1981, s. 585.

²⁶² Edhem Şahmalıyev, "Diplomatiçeskiye otnoşeniya İspaniyi s Sefevidskim gosudarstvom vo vtoroy polovine XVII veka", *Uçetniye Zapiski, S. M. Kirov adına Azerbaycan Devlet Üniversitesi (Bakü Devlet Üniversitesi), No7*, Bakü 1955, ss. 117-127, s. 117-118; D. Azimli, *a.g.t.*, s. 82-82.

²⁶³ İ. B. Grekov, S.F Oreşkova ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 36; İlhan Ekinçi, "Kızıldeniz'in güneyinde rekabet: Şeyh Said ve Fersan adaları meselesi", *TTK yayınları, C.LXIX, S.255*, Ağustos, 2005, ss. 567-599, s. 567.

siyaset hem de, “İpek Yolu” ile yapılan ticareti kontrolüne almak niyetlerinden doğuyordu. Osmanlı Devleti, bu yolu rakiblerine karşı mücadele de bir koz olarak kullanmak niyetinde idi.²⁶⁴ Bu bağlamda, Osmanlı ve Safevi Devletleri’nin her ikisinin bu yol üzerinde yerleşmesi, bu iki devletin normal ilişkilerine her zaman zarar vermekteydi.²⁶⁵ Böylece, yukarıdaki bölümlerde de anlattığımız gibi, Safeviler, zor bir durumla karşı-karşıya kalmıştı. Şah I. İsmail de, iki ve en kudretli dönemlerini yaşayan devletle savaşıacak bir güce sahip olmadığından, Portekiz’in Hürmüz’ü ele geçirmesine mani olamadı.

Hint Okyanusu ve ona bağlı olan denizler, 16. yüzyıla kadar Müslümanlar’ın, özellikle de, Araplar’ın yönetiminde olmasından dolayı “Müslüman Denizi” olarak da geçiyordu. Bundan sonra ise, Portekiz’in büyük bir deniz devletine dönüşmesindeki esas amacı, Hint Okyanusu’na sahip olmak, Asya ürünlerini Lizbon’a taşımak, bu ürünleri Lizbon’dan tüm Avrupa’ya dağıtmak idi. Bu ürünler Avrupa’da 20 kat fazla fiyata satılabiliyordu. Portekiz, bu arazileri kendi yönetimine aldıktan sonra, Osmanlı’nın elinde yalnızca karayolu ticareti kalmaktaydı. Bu yol da, Safevi topraklarından geçiyordu.²⁶⁶ Bu zamana kadar ise, Osmanlı Devleti, dünya ticaretinde en güçlü mevkiye sahip bir devlettir. Akdeniz’den Hint Okyanusu’na kadar uzanan deniz ticaret yolunun Portekiz’in elinde bulunması ile Osmanlı İmparatorluğu, bu bölgeden uzaklaştırılıyordu. Bu yüzden, Osmanlı sultanlarının, bu bölgede etkin bir faaliyette bulunabilmesi için deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çok büyük önem vermeleri zarureti ortaya çıkmıştı.²⁶⁷ Dolayısıyla, uluslararası ticareti kontrol altına almak istekleri ve ticaret yollarında olan önemli değişimler, Safevi – Portekiz – Osmanlı zıddiyetlerini daha da derinleştirmiş ve onları savaşa sürüklemiştir.²⁶⁸

Kapitalizmin yeni oturmaya başladığı bazı Avrupa devletleri, özellikle de Portekiz, sanayide hammaddeye olan ihtiyaçlarını karşılamak için Akdeniz bölgesini her vasıta ile

²⁶⁴ İ.B. Grekov, S.F. Oreşkova ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 37.

²⁶⁵ Hüsameddin Memmedov Karamanlu, “16.-18. Yüzyıllar Osmanlı – Safevi Savaşları”, *Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.*, C.I, Ankara 1999, ss. 502-508, s. 502.

²⁶⁶ Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman. Türk Büyükleri Dizisi, S.117, Kültür Bakanlığı yayınları*, 1989, s. 94-95.

²⁶⁷ Mehmet , “17. Yüzyılın ilk yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı bölgelerindeki faaliyetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi, C.III, Yeni Türkiye yayınları*, Ankara 1999, ss. 210-220, s. 210.

²⁶⁸ Rudolph Mattee, “Distant Allies: Diplomatic Contacts Between Portugal and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524-1576”, *Portugal, The Persian Gulf and Safavid Persia, İran Heritage Foundation and the Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution*, Peeters 2011, ss. 219-247, s. 226-227.

ellerinde bulundurmakta kararlı idiler. Osmanlı sultanlarının bu devirde hemin devletlere verdiği kapitulyasyonların da bu faaliyetin gelişmesindeki etkisi büyüktü.²⁶⁹

16. yüzyılda Hint Okyanusu ticaretini kontrol altında tutmak için, Osmanlı – Portekiz mücadelesi ve Asya’da ise Osmanlı – Safevi savaşlarının olması, mevcut durumda Safevi İmparatorluğu ve Portekiz Devleti’ni birbirine yakınlaştıran bir meseleydi. Bundan başka, Hürmüz’ün Portekiz’in kontrolüne geçmesi ve Safeviler’in Moskova aracılığı ile Avrupa’nın diğer ülkeleri ile ticari ilişkilere devam etmesi, Osmanlı’nın ticari çıkarlarına aykırı idi. Hindistan mallarının okyanus yolu ile Lizbon’a taşınması sonucunda, Kahire’nin, Kızıldeniz ticaretinin kesilmesi ekonomide aksamalara neden olmuştur. Diğer yandan, Venedik’in ticari durumunun iyi olmaması, Osmanlı Devleti’ini zor durumda bırakmış ve bu durum Mısır’ın fethini kaçınılmaz kılmıştır.²⁷⁰

Portekiz’in Basra Körfezi’ni sahiplenmek istemesinin arkasında, yukarıda da belirtildiği gibi, ticari koşullar duruyordu. Bunun yanı sıra, hıristiyanlık’ın Müslümanlar arasında daha özgür bir din hâline getirme çabaları da mevcuttu. Onların bölgeye olan ticari ilgileri, Ümit Burnu’nu geçmekle, baharat ticaretini kendi ellerinde uzun bir süre bulundurmaları ile sonuçlanmıştı.

1502-1509 yılında Kızıldeniz’i ablukaya almaları ile Mısır ticaretine büyük darbe indirmeği başaran Portekizliler, 1516-1520 yıllarında, Osmanlı ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu durumda ise, Portekiz, bölgedeki beklentilerini ve Hindistan operasyonuna dâhil olan Basra Körfezi’nde genişleme politikasını kısıtlamaya mecbur kalmış ve bundan sonra ise Hürmüz, önemli ticaret merkezi haline dönüşmüştür.²⁷¹

1524 yılında Şah I. İsmail’in vefatı üzerine tahta oturan 10 yaşlı Tahmasb, hâkimiyetinin ilk on yılında iç huzursuzluğu ortadan kaldırmakla meşgul oldu. Bu nedenle de, Sultan Süleyman’ın İrakeyn seferleri sırasında dış politikayla çok ilgilenememesi, Portekiz’in Hürmüz’de rahatça sömürgecilik faaliyetlerinde bulunması için fırsat yaratmıştı.

²⁶⁹ D. Azimli, *a.g.t.*, s. 101.

²⁷⁰ Salih Özbaran, “Osmanlı imparatorluğu ve Hindistan yolu. 16.yüzyılda ticaret yolları üzerinde Türk – Portekiz rakabet ve ilişkileri”, *Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S.31, Mart 1977*, İstanbul 1978, ss. 66-146, s. 79-95.

²⁷¹ Rudolph Mathee, “The Portuguese Presence in the Persian Gulf: An Overview”, *The Great Powers and The Persian Gulf*, ss. 1-13, s. 6.

1530'lu yılların sonlarında, Şah I. Tahmasb, içteki sorunları hallettikten sonra, devleti güçlendirmesinin ardından, diplomatik faaliyetlerini Avrupa'ya yönlendirmeye başlamıştı. Bu ilişkiler ise sadece, ekonomik meselelerle sınırlı kalıyordu. Tahmasb'ın, Batı ile ekonomik ilişkileri geliştirmek adına bazı girişimlerde bulunması, hem Safevi Devleti açısından, hem de Portekiz açısından uygun idi. 1540-1541 yıllarında adı bilinmeyen bir Safevi elçisi, Portekiz valisi ile iki devlet arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde görüşmeler yapmak için Hürmüz'e gönderildi. Bu elçi, Basra ve Bahreyn'den alınacak haraçları da toplamalı idi. Elçi, ertesi yıl, Goa'ya haraç talebi için gitmiştir. Bu yıllarda daha birkaç elçi Safevi ve Avrupa Devletleri arasında gitgel yapmışlardı.²⁷² Fakat Tahmasb döneminde, sarayda olan Portekiz elçileri bir başarı elde edememişlerdi. İskender Bey Münşi yazıyor ki, Portekiz Kralı, 1551 senesinde Don Senan adlı birisinin rehberliğinde bir elçi heyeti gönderip sadakatini Safevi şahına bildirmiştir. Fakat sonraki yıl, ikinci bir hıristiyan elçi heyeti geldiğinde, İslâm Dinine muhalif olan bazı hareketlerde bulunmuşlar ve bunun sonucunda, heyet hapse atılmıştır.²⁷³ Portekiz elçilerine sergilenen bu tavır, yalnızca Osmanlı ile yapılan Amasya Antlaşması'nı bozmamak için yapılmış olmalı idi.

Daha önce de belirtildiği gibi, henüz Safevi Devleti kurulmadan önce, buraya Batılı elçiler gelip gitmekteydiler. Fakat Şah I. Abbas dönemine kadar olan Safevi – Avrupa ilişkileri, Abbas'ın 1587 yılında tahta çıkışından sonra, devlet içinde çıkmış istikrarsızlığı ortadan kaldırmasının üzerine²⁷⁴ yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü o, Safevi Devletini tarihte “Şah Abbas'ın Reformları” olarak bilinen ıslahatlar sonucunda, içte ve dışta güçlendirip Avrupa ile ilişkilere siyasi işbirliğinden ziyade ticari boyut da kazandırabilmiştir. Bu ekonomik ilişkiler, Batı'da Osmanlı'ya karşı müttefik bulma çabalarıyla da doğru orantılı idi.²⁷⁵ Şah I. Abbas, hâkimiyeti süresinde esas dikkatini Avrupa ile ticareti geliştirip devletin gelir düzeyini artırmaya, bölgenin uluslararası ticarete önemini geri kazandırmaya ve bu faaliyetleriyle İran'ın, (Safevi Devleti'nin) dış ticaretini geliştirmeye çalışmıştır.

²⁷² R. Mattee, *Distant Allies: Diplomatic Contacts Between Portugal and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524-1576.*, s. 228.

²⁷³ İ. Türkman, *a.g.e.*, s. 232.

²⁷⁴ F Sümer, “Abbas I”, s. 18.

²⁷⁵ C. Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas devrinde (1587-1629) İran'da ticari hayat.*, s. 366.

İran ham ipeğinin Osmanlı ekonomisine olan katkılarına bakılırsa, kervanlarla Anadolu'ya İran'dan gelen ve Avrupa'ya taşınan ham ipek ticareti, hem aracılıktan büyük kâr getiriyor, hem de İran finansal sisteminin ihtiyaç duyduğu değerli madenler için bir denge oluşturuyordu.²⁷⁶ Şah Abbas, hatta bir ara Osmanlı aracılığıyla yapılan bu ihracatı durdurmayı düşünse de, Osmanlı'dan gümüş ve altın ithal etmesi nedeniyle bundan vazgeçmiştir.²⁷⁷

Muhammed Hudabende döneminde Portekiz, İspanya'ya katıldı ve bu durum 1580-1640 yılları arasında devam etti. Bu dönemde Portekiz'le Hürmüz meselesinden dolayı sorunların yaşanması, iki devletin ekonomik ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemişti. Hem, bu dönem Safevi – Portekiz ilişkilerinden bahsederken, Safeviler'in İspanyollar'la olan ilişkilerini de bundan ayrı tutmak doğru olmaz. İspanyol Kral'ı, hem de Portekiz Kral'ı sıfatıyla ülkede ticaretin gelişmesine ve Safevi Devleti'nde yaşayan hıristiyan tüccarlara tam özgürlük verilmesine çalışıyordu. Bunun için o, Safevi Şahı'na elçiler aracılığı ile onunla Osmanlı'ya karşı ittifak bağlayabileceğini bildiriyordu.

1599 yılında Şah I. Abbas, Avrupa'ya “Büyük Elçilik” gönderdiğinde, Osmanlı'ya karşı ittifak meselesinin yanı sıra, ipek satışı meselesi de müzakere edilmiştir. 1602 yılında Antoni Guvea'nın rehberliğinde Safevi sarayına gelen elçilerin de esas müzakere mevzusu ipek ticareti olmuştur.²⁷⁸ Bu diplomatik ilişkilerin gelişmesine rağmen, Hürmüz meselesi, hatta, Abbas'ın Avrupa devletleri arasında olan sorunlardan faydalanarak Portekizlileri Bahreyn'den kovması, Portekiz ve Safevi ilişkilerinin gelişmesinin önünü kesiyordu. Şah I. Abbas, İngiltere'nin Safevi sarayında olan elçisi, Robert Şerley'i de, Avrupaya diplomatik müzakereler için gönderse de, ipek meselesi yine de gündemde olan bir konu idi.

Şah I. Abbas'ın 1618 yılında Osmanlı ile barış Antlaşması yapması ve 1621 yılında İngiltere ile anlaşma yaparak Portekiz'i Hürmüz'den çıkarması, Basra Körfezi ile Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ticaretini tam kontrole almak için imkân yarattı.²⁷⁹ Bundan sonra, Safevi Devleti'nin Portekiz'e karşı daha yumuşak davranması, onu körfezde

²⁷⁶ Şenay Yanar, “Uluslararası ham ipek ticaretinde İran'ın Avrupa bağlantıları ve Culfâ Ermenileri (Şah I Abbas dönemi 1587-1629), Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2014, s. 61.

²⁷⁷ Faruk Sümer, “Safevi tarihi ile ilgili incelemeler: I ve II Abbas devirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.69, 1990, ss. 9-32, s. 19.

²⁷⁸ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 168.

²⁷⁹ N. Süleymanov, *a.g.e.*, s. 213.

güçlenmekte olan İngilizler'e karşı koyarak denge oluşturmak isteğinden kaynaklanıyordu.

Hürmüz limanı, Safevi kontrolüne geçtikten sonra da, Portekizliler'e Maskat ve Basra'da ticari imkânlar sağlandı. Onlar, Gong limanında da kendilerine ticari merkezler kurmak için Şah'dan izin almışlardı. Portekizliler, Şah I. Abbas'ın hâkimiyetinden sonra da ticari faaliyetlerde bulunmuşlardı. Fakat II. Abbas döneminde, hakları kısıtlanan Portekiz, diğer Avrupa devletlerinin de Basra Körfezi ve Hint Okyanusu ticaretinde hegemonyayı ele almasındam dolayı, deniz ticaretini elinde tutmayı başaramadı.²⁸⁰

3.3. Safevi Devleti'nin İngiltere ile Olan Ekonomik İlişkileri.

Büyük Coğrafi Keşifler sonucunda dünya ticaret alanının genişlemesi, ilk başlarda İngiltere açısından elverişli değildi. Çünkü İngiltere, uzun süren savaşlardan sonra ortaya çıkan siyasi ve ekonomik sorunlar yüzünden, Hindistan ve Basra Körfezi'ne giden deniz yollarının kontrolünü ellerinde bulunduran İspanya ve Portekiz'le mücadele edecek güce sahip değildi. Bunun yanı sıra, Akdeniz'in kontrolünün Osmanlı yönetiminde olması, İngiltere'yi yeni gelişmelerden uzak tutuyordu. Bu nedenle, İngiliz yönetimi, Hindistan'a yeni deniz yolları bulmaya gayret etse de bu bir sonuç vermemişti.

İngiliz hükümetinin VII. Henry (1485-1509) döneminde kurduğu askeri ve ticari donanma, onların Büyük Britanya adası dışında, deniz aşırı ticarete de katılmasına yardımcı olmuştu. Hatta 1511 yılında İngilizler'in Akdeniz'e gelmelerini ve bundan sonra da bu ilişkileri sıklıkla devam ettirmelerini gösteren bilgiler de vardır.²⁸¹ Şöyle ki, İngiltere'nin, Doğu-Batı ticaretine katılımları 16. yüzyıl ortalarından gelişmeye başlamıştı.

Bu ticarete önemli yeri, Rusya'dan geçerek, Volga – Hazar denizi yolu ve Azerbaycan'dan geçmekle İran'a ulaşmak, bundan sonra da Hindistan'la ilişkiler

²⁸⁰ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 230.

²⁸¹ Fernard Braudel, *II. Philipp Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.I*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1993, s. 719; Özer Küpeli, "Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerin İran Seyahatleri, 1562-1581)", *International Journal of History, History Studies, C.IV*, 2012, ss. 373-385, s. 374.

kurmak tutuyordu.²⁸² Bunda ise, Rusya yolu ile İngiltere'nin Doğu ticaretini tekeline alan “Moskova Şirketi” önemli paya sahipti. “Moskova Şirketi”, 1553 yılında bir grup tüccar tarafından, İngiliz elçisi Richard Chesler'in rehberliğinde kurulmuştur. Moskova Çarı IV. İvan'ın izni ile kurulan bu şirketin amacı, İspanyol ve Portekizliler'in kontrolündeki deniz yoluna alternatif olarak, Rusya toprakları üzerinden Çin ve Uzakdoğu'ya bir yol bulmaktır.²⁸³ Bu şirket, 1561-1581 yıllarında Safevi Devleti'ne bir kaç heyet göndermiştir. Böylelikle, yeniçağda, Safevi Devleti ile İngiltere arasında ilk ilişkiler kurulmaya başlanmıştır.²⁸⁴ İngilizler'le karşılaşmaya kadar, Safeviler'in Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin ana hattını Osmanlı'ya karşı ittifak arayışları oluştursa da, bu devletle olan ilişkileri tamamen ticari yönde geliştirecekti.

1560'lı yıllarda İngiltere'nin Safevi Devleti ile ilişkiler kurmak istemesinin sebebinin İngiliz Kraliçesi Yelizaveta Tüdor'un (1558-1603) Antoni Jenkinson aracılığı ile Safevi sarayına gönderdiği 25 Nisan 1561 tarihli mektup açıkça gösteriyordu.²⁸⁵

3.3.1. Anthony Jenkinson (1562-1563).

İngiltere Krallığı'nın Safevi devleti ile ilk diplomatik temasları Anthony Jenkinson'un Moskova'ya ve oradan da Safevi sarayına gönderilmesi ile başlamıştır. Bundan önce, Safevi Devleti ile İngiltere arasında ilişki kurmak için bir kaç çaba dışında her hangi bir hareket olmamıştır. 1557 yılında Moskova Şirketi'ne direktör olarak atanan Jenkinson, Hazar Denizi sahillerine ve Orta Asya'ya seyahat etmiş, İran'lı tüccarlarla görüşmüş, onların esas gelir kaynağı olan ipek ve onun önemi hakkında detaylı bilgiler elde etmiştir. Bundan sonra, bu bilgilerin İngiltere ile Doğu arasında kurulabilecek ticaret için önemli olduğunu İngiliz Kraliçesi'ne bildirmek için Moskova'ya, buradan da İngiltere'ye gitmiştir.²⁸⁶

1561-1563 yılında Safevi Sarayında bulunan Anthoni Jenkinson'un verdiği bilgiler, 16. yüzyıl Azerbaycan tarihini öğrenmek bakımından geniş bilgiler kapsamaktadır. Bu

²⁸² Orhan Burian, “Türk – İngiliz münasebetinin ilk yılları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.1-2, Ankara 1951, ss. 1-17, s. 1-3; Yakup Mahmutov, *Odlar Yurduna Seyahet*, Bakü 1980, s. 9.

²⁸³ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 230; Ö. Küpeli, *Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları*, s. 374.

²⁸⁴ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, s. 242-243.

²⁸⁵ George Bishop, *Anqliyskiy Puteşestvinniki v Moskovskom Gosudarstve v XVI veka*, London 1589. İngilizceden Rusçaya çev: Yuriy V. Gote. Leningrat (S. Petersburg) 1983, s. 194.

²⁸⁶ Ö. Küpeli, *Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları*, s. 375; Stephan Schmuck, “Jenkinson, Anthony”, *Encyclopaedia Iranica*, C.XIV, ss. 627-629, <http://www.iranicaonline.org/articles/jenkinson-anthony>, erişim tarihi: 23.04.2015.

bilgiler diğerlerine nazaran, daha güvenilir olması açısından büyük önem taşıyor. Onun seyahatnamesi, o devirde İran'ın (Safevi Devleti'nin) ham ipekle zengin olması ve ipek ticaretinin dünya devletleri arasında oluşturduğu rekabet hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Bundan başka, seyahatname, bu rekabetin uluslararası ilişkilere etkisi ve Safevi Devleti'nin Doğu ile Batı arasındaki önemi hakkında son derece önemli bilgiler içeriyor. Hem bu seyahatname, Safevi Devleti'nin 16. yüzyıl dış politikası araştırmacıları için de ilk el kaynak rolünü üstlenmektedir.

Anthony Jenkinson, Yelizaveta Tüdor'un Şah I. Tahmasb'a yazdığı mektupla Safevi sarayına gönderilmiştir. Bu mektup ve Moskova Şirketi'nin 8 Mayıs 1561 tarihli talimatından elde edilen bilgiye göre, Jenkinson, buraya Safevi Devleti sınırları içinde İngiliz mallarını özgürce satmak ve buradan İngiltere'ye her türlü ticaret malı götürmek için imtiyazlar almak amacıyla gönderilmiştir. Jenkinson'a verilen diğer bir talimat ise, Safevi topraklarından geçerek Hindistan'ın yanı sıra, diğer Doğu ülkelerine ve buradan da Rusya'ya geçmek için izin almaktan yükümlü olması idi. Bu plan ise, İngiltere'nin Rusya, Volga Irmağı–Hazar Denizi yolu ile Azerbaycan'da ticari mevki kurarak yerini sağlamlaştırmak ve Hindistan'la direkt ticaret ağı kurmak niyetine hizmet ediyordu.²⁸⁷

İngiliz diplomatı, seyahatnamesinde bu seferinin amacı hakkında da bilgiler vermiştir. Örneğin, Anthony Jenkinson, Safevi sarayına gelmeden önce, Şirvan hâkimi Abdulla Han'la görüşmesini seyahatnamesinde anlatırken, İngiliz tüccarlarının Safevi sınırlarında özgürce ticaret yapabilmeleri için izin almaya geldiğini açıkça söylemiştir.²⁸⁸

Elçi, 2 Ekim 1562 yılında Kazvin'e, Safevi sarayına gelmiş, Fakat Safevi sarayında Osmanlı elçilerinin olmasından dolayı Tahmasb, Yelizaveta'nın elçisini kabul emeyi 20 Ekim'e kadar uzatmıştır. Bundan sonra ise Jenkinson, Safevi Şah'ı ile görüşdüysen de, bundan bir sonuç elde edememiştir. Çünkü bu zaman Safevi Devleti ile Osmanlı arasında sulh anlaşması vardı ve saray eyanlarının da önerileri ile Tahmasb, İngilizler'le herhangi bir anlaşma yapmamıştır. Hatta bir ara, bu elçi İstanbul'a hediye olarak gönderilmek istense de, daha sonra bundan vazgeçilmiştir.

²⁸⁷ Y. Mahmutov, *Seyyahlar, Keşifler, Azerbaycan...*, s. 219.

²⁸⁸ G. Bishop, *a.g.e.*, s. 203-204.

Venedik'in Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile yapılan Levanten ticaretini elinde bulundurması üzerine, bu bölgeye müdahale edemeyen İngilizler, Volga – Hazar yolu ile Safeviler'le ticari ilişki kurmaya ve Safevi ipeğini ele geçirerek, Venedik ve Osmanlı Devletlerini bu ticaretde saf dışı bırakmaya çalışıyordu. Çünkü İngiltere Krallığı, Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasında, ipek ticaretini ele geçirmek için keskin rekabet vardı.²⁸⁹ Osmanlı Devleti ile yapılmış olan Amasya Antlaşması'ndan sonra ise, bu devletle olan münasebetleri tehlikeye atmamak için Tahmasb'ın yürüttüğü bu politika, İngilizler'in bu planının gerçekleşmesinin önünü kesiyordu.²⁹⁰ Jenkinson'a göre, İngilizler'le ticari rekabetin kendileri için doğuracağı olumsuz şartlardan çekinen Safevi Şah'ı, Osmanlılar'la Venedikliler'in, hem de ipek ticaretini ellerinde tutan Ermeniler'in itirazları üzerine kendisini geri çevirmiştir.²⁹¹

Jenkinson'un seyahatnamesinde dikkat çeken diğer bir husus da vardır ki, o henüz Astrahan'da olduğu sürede Şamahı tüccarları ile tanışmış, onlara mahut vererek (daha çok koyunyününden hazırlanan kumaş türü) ticari değişim yapmak istemiş, fakat bu tüccarların mahutu buradan da aynı fiyata alabileceklerini söylemesi elçiyi hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü Jenkinson'un geldiği gemilerde, Azerbaycan'a satmak için getirilmiş 80 tay mahut vardı.²⁹²

Safevi Devleti açısından baktığımızda ise, İngiltere ile ticari ilişkiler kurmak bu devletin çıkarlarına uygundu. Çünkü bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ticaretini elinde bulundurması ve Portekiz'in Hürmüz adasını ele geçirmesiyle Hint Okyanusu'na çıkışı kapanan Safevi Devleti'nin, ticari ilişkilerde Hazar – Volga yolunun önemi artmıştı.²⁹³ Bu yolla ticareti geliştirmek ülkeyi ekonomik sıkıntılardan kurtarabilirdi. Bu yüzden, Safevi Şah'ı, İngiliz tüccarlar saraya gelerken onlarla bir anlaşma yapmadıysa da, bu yolla gelişecek ticaretin sağladığı avantajlarla ilgilenmişti.

1562 yılında Jenkinson'un şah sarayından bir sonuca ulaşmadan ayrılmasına rağmen, 1563 yılında Şamahı hâkimi Abdulla Han'dan Şirvan'da serbestçe dolaşmak, buraya getirilecek İngiliz mallarının hiç bir vergi ödemedi satılması ve istedikleri kadar

²⁸⁹ *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen*, Editörler: Delmar Morgan, C. H. Coote, C.I, New York 1968, s. 143-144.

²⁹⁰ Y. Mahmutov, *Seyyahlar, Keşifler, Azerbaycan...*, s. 227-228; Y. Mahmutov, *Odlar Yurduna Seyahat...*, s. 9-11.

²⁹¹ Ö. Küpeli, *Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları...*, s. 376.

²⁹² G. Bishop, *a.g.e.*, s. 188.

²⁹³ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplması...*, s. 245-246.

burada kalması için izin almayı başarmıştı.²⁹⁴ Bu izinin yanı sıra, İngiliz tüccarları Şirvan hazinesi için gerekli olacak her hangi bir mal getirdikte hazinedar bu malları kabul edecek ve ödemeni ise ya nakit ya da ipek ürünleri ile yapacağına söz vermiştir.²⁹⁵

3.3.2. Thomas Alcook (1563-1565).

Robert Cheine ve George Wren'in dâhil olduğu ve Thomas Alcook'un rehberliği ile 1563-1565 senesinde Safevi ülkesine gönderilen ikinci heyet de Safevi Şah'ı ile bir anlaşma yapamadı. 21 Ağustos 1564 yılında Şamahı'ya ulaşan bu heyet, Abdullah Han tarafından iyi karşılanarak bir takım ticari faaliyetlerde bulunduysa da, bu dönemde bir Rus'un Müslümanlar'dan birini öldürmesiyle heyetin faaliyeti tehlike altına girdi. Bu sebeple, Abdullah Han'dan da yardım alamayan heyet geri dönmeye karar verdi. Bundan sonra ise, Robert Cheine, sattığı malların bir kısmının parasını alamadığı için bu amaçla Kazvin'e gitmiştir (20 Ekim 1564). Fakat sonradan onun yolda öldürülmesi haberi alınmış, bundan sonra İran'ın içlerine doğru gitmek kararından vazgeçen heyet geri dönmeye karar vermiştir. Dolayısıyla, Jenkinson'dan sonra gönderilen bu heyet de bir başarı elde edememiştir.²⁹⁶

3.3.3. Arthur Edwards (1565).

Önceki heyetin seferlerinden bir sonuç çıkmadıysa da, İngiliz hükümeti Safevi Devleti ile ticareti geliştirmek için tüm çabalarını ortaya koymakta ısrarlı idi. Bu amaçla, Richard Jonson'un başkanlığında, Aleksandr Kitchin ve Arthur Edwards'la birlikte gönderilen üçüncü bir heyet 23 Ağustos 1565 yılında Şamahı'ya yetişti.²⁹⁷ Bu heyet, Abdulla Han tarafından iyi karşılanırsa da, Han'ın ölümü üzerine ülkede çıkan kargaşa bu heyet için de sıkıntılara neden oldu. Bundan sonra Şah ile görüşme yapmak için Arthur Edwards'ı saraya gönderme kararı alınmıştır. Öyle ki, 25 Mayıs'ta Arthur Edwards, Kazvin'e yetişti. 29 Mayıs'ta Şah Tahmasb'la görüşen Edwards, Safevi Şah'ından İngiliz tüccarların serbest dolaşımı ve ticaret yapması için bir imtiyaz almayı başardı.²⁹⁸ Şah'ın verdiği kararnameye göre, Moskova Şirketi'nin tüccarları, Safevi Devleti

²⁹⁴ O. Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti.*, s. 220.

²⁹⁵ Y. Mahmutov, *Odlar Yurduna Sayahet.*, s. 14.

²⁹⁶ *Early Voyages and Travels to Russia and Persia, I*, s. 150; A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 231; Ö. Küpeli, *Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları.*, s. 377.

²⁹⁷ *Early Voyages and Travels to Russia and Persia, by Anthony Jenkinson and Other Englishmen*, Editörler: Delmar Morgan, C. H. Coote, *C.II*, New York 1968, s. 382; Ö. Küpeli, *Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları.*, s. 377.

²⁹⁸ Y. Mahmutov, *Odlar Yurduna Seyahat.*, s. 17-30.

sınırlarında hiçbir vergi ödemedi ticaret yapma yetkisine sahip oluyorlardı. Bunun yanı sıra, İngiliz tâcirleri ve onların mal varlığı Safevi Devleti tarafından mühafaza olunacak, bu tüccarların Safevi sınırlarından üçüncü bir devlete geçmelerine izin verilecekti.²⁹⁹

Bu kararnamede İngilizilere aşağıdaki ticari imtiyazlar öngörölmüştür;

1. Onlar, Tahmasb döneminde ve gelecekte, her türlü vergilerden muaf olmalı, ticari amaçla istedikleri ülkeye serbestçe geçmeli, istedikleri malı alıp satma imkânına sahip olmalı;
2. İngilizler'in gittikleri tüm şehirlerde onların can ve mal varlıkları muhafaza edilmeli, onlara zarar verecek olanlar cezalandırılmalı;
3. İngilizler ülkede bulunduğu süre içinde onlardan herhangi amaçla borç alanlar aldığı borcu zamanında ödemeli;
4. Moskova şirketi üyelerinden herhangi biri tesadüf sonucunda ülke vatandaşlarından birini öldürdüğü takdirde, onun malvarlığına dokunulmamalı, mahkeme yolu ile yalnızca suçlu olan cezalandırılmalı ve bu mahkemenin gidişatından Şah'ın haberi olmalı;
5. Hiç kimsenin alınan ve satılan malı iade etmek gibi bir seçeneği olmamalı;
6. Şirketin malları deniz sahiline geldikte, kara yolu ile taşımaya her türlü yardım gösterilmeli idi.³⁰⁰

Bu imtiyazlar İngiltere'yi Safeviler ile ticarete bir an önce başlamaya sevk ettiyse de, Moskova Şirketi'nin Rusya'da yerleşmesi ve İngiliz tüccarların hem Rusya ile, hem de Safevi Devleti ile ilişkileri geliştirecek yeterli kadrosu olmaması bir takım sorunlar çıkarıyordu. Bundan ziyade, Rusya, İngiltere'nin bu bölgede serbestçe dolaşımına izin verilmesini olumlu karşılamıyordu. Bu nedenle de, IV. İvan (1533-1584) Livonya Savaşında (1558-1583) İngiltere'yi kendi tarafına çekmek istese de bunu gerçekleştirmedi. Bu durumda o, İngiliz tüccarlara Rusya'dan geçmekle Volga – Hazar

²⁹⁹ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi*, s. 246

³⁰⁰ G. Bishop, *a.g.e.*, s. 233-234.

yolu ile Doğu ticaretine izin vermedi. Bunun yanı sıra, İngiltere'nin Volga – Hazar yolu ile Safeviler Devleti ile özellikle, Şirvan'la ilişkiler kurması, bu arazilere ilgi duyan Rusya'nın planlarına ters düşüyordu. Kazan (1552) ve Astrahan (1556) hanlıklarını ortadan kaldırıp Hazar Denizi'ne çıkışı sahiplenen Rusya'nın, İngiltere'nin buradaki faaliyetlerine karşı olması doğal idi.³⁰¹

1567 yılında Anthony Jenkinson, tekrar Rusya'ya gelerek, çarlık karşısında İngiliz tüccarlara ayrıcalıklar tanıyan bazı taleplerde bulundu. Bundan sonra, Rusya sınırlarında Ruslar'a bile öngörülmeleyen imtiyazlar Moskova Şirketi'nin İngiliz tüccar üyelerine verildi. Öyle ki, İngilizler, mallarını gümrük vergisi ödmeden ve kontrol edilmeden istedikleri yere götürebiliyorlardı.³⁰²

1568-1569 yılında Artur Edwards, John Sparke, Laurance Chapman, Christopher Faucet ve Richard Pingle da dâhil olmak üzere Safevi ülkesine yeni bir heyet gönderildi. Heyetin başında Artur Edwards vardı. Çünkü o, bölgeyi iyi tanıyor ve oldukça deneyimli biriydi. Hem de, İngiltere'ye verilen ticari ayrıcalıklar onun çabalarının sonucunda mümkün olmuştur. Heyet 1568 yılında Şirvan kenti yakınında yerleşen Şabran'a yetişmiştir. Önceden de Gilan'ın önemini araştıran bu heyet, Chapmeni Gilan'a göndermiş, Edwards ise Kazvin'e Şah ile görüşmek için gitmiştir.³⁰³

Bu dönemde İngiltere'nin Safevi Devleti ile ilişki kurmakta esas amacı, Safevi toprakları aracılığı ile Hindistan'la irtibat kurarak baharat ticaretini ele geçirmek ve Avrupa'da Portekiz'in Hindistan baharatını tekelinde bulundurmasına son vermektir. Bunun yanı sıra, İran ve Azerbaycan'ın ipek ve ipek ürünlerini ele geçirmek amacıyla yapılan bu girişimler İngilizler'in, Safevi sarayından yeni imtiyazlar alması ile sonuçlanmıştı.³⁰⁴ Öngörülen bu yeni imtiyazlar, önceki ayrıcalıkların devamı olarak da nitelendirilebilir. Bu imtiyazlar şöyle idi;

1. Tacirler istedikleri zaman Gilan kentinde ve Şah'ın yönetiminde olan diğer yerlere gitmekte özgürlerdi.

³⁰¹ Y. Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi.*, s. 251.

³⁰² Ö. Küpeli, *Safevi Devletinin İngiliz konukları.*, s. 378.

³⁰³ O. Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti.*, s. 221; Ö. Küpeli, *Safevi Devletinin İngiliz konukları.*, s. 379.

³⁰⁴ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 232; Y. Mahmutov, *Odlar Yurduna Seyahat.*, s. 36-37.

2. Tüccarlardan herhangi biri öldüğünde yerli hakim onun mal varlığının dokunulmazlığını sağlamalı, bu malları talep ettiği takdirde başka bir tüccara sağ-salim teslim etmeli idi.
3. İngiliz tüccarları yüklerinin taşınmasında köy halkı içinden istedikleri deve sahiplerini parayla kiralayabilir ve buna hiçbir kızılbaşın karışma yetkisi olmayacaktı.
4. İngiliz tüccarları istediği herhangi bir şehirde kendileri için ev satın alma veya yeni binalar inşa etme yetkisine sahip oluyorlardı vs.³⁰⁵

3.3.4. Thomas Bannister (1569-1574).

1569-1574 yıllarında Thomas Bannister ve Jeffrey Ducket adlı iki elçi Safevi Devleti'ne gönderilmiştir. 1569 yılında Yaroslav'dan yola çıkan bu iki tüccar, Erdebil'e kadar birlikte gelmişlerdi. Buranın iç mücadeleler yüzünden ticari bakımdan elverişsiz hâle geldiğini gördükten sonra yollarını ayırarak, Ducket Tebriz'e, Bannister ise Kazvin'e, Safevi sarayına gitmiştir. Bannister, Kazvin'de Şah Tahmasb'la görüşerek İngiliz tüccarlarına verilen imtiyazları yeniden gözden geçirmiş ve burada da bir takım alışverişte bulunmuştur. Daha sonra, 1571 yılında Şah'ın muhafızları eşliğinde Şirvan'a ham ipek almak için gelirken Aras nehri yakınlarında bilinmeyen sebeplerden heyetin tamamı hayatını yitirmiştir. Bu zaman, Tebriz'de olan Ducket ise bir süre kaldıktan sonra 1573 yılında Kazan'a gitmek için yola çıkmıştır. Ducket, Safevi ülkesinde olduğu sırada yazdığı raporlar dönemin tarihine ışık tutabilecek niteliktedir. Nitekim, o, Safevi Şahları'nın hayatından, onlara neden "sofi" denildiğinden, halkın dil ve dininden detaylı şekilde bahsetmiştir.³⁰⁶

Bundan sonra, 1579-1581 yılında Safevi sarayına yeni elçiler, tüccar heyetleri gönderildiyse de bunlar da bir netice alamadan ya yolda öldürülmüş, ya da ülkelerine geri dönmek zorunda kalmışlar. Bunun esas nedeni, bu dönemlerde Safevi – Osmanlı savaşlarının olması ve bunun da bölgenin ticaretini etkilemesi idi. Diğer bir neden ise, Rusya'nın İngiliz Devleti'nin bu imtiyazlarını, kendisinin Hazar bölgesine sahiplenmesi için bir engel olarak değerlendirmesi idi. Örneğin, 1580 yılında Azerbaycan'da bulunan

³⁰⁵ G. Bishop, *a.g.e.*, s. 246-247; *Early Voyages and Travels to Russia and Persia, II*, s. 403-404, 418-419.

³⁰⁶ *Early Voyages and Travels to Russia and Persia, II*, s. 432-440.

Christopher Barrou'nun Şirvan'da savaşların olmasından dolayı ticaret yapamaması, Ducket'in Kazana gitmek üzere olduğunda yolda yağmalanması bunu ispatlıyor.

İngilizler'in, Rusya'dan geçmekle Doğu ile ilişkiler kurması, Rus tüccarlarının çıkarlarına aykırı olduğu için, 1572 yılında Rus Çar'ı IV. İvan, İngiliz malları üzerine ağır gümrük vergileri koymaya başlamıştı. Diğer yandan da, Safevi – Osmanlı savaşları İngiltere'nin Orta Doğu'ya çıkışını engellemişti.³⁰⁷ Bu durumda, İngiltere, Osmanlı ile anlaşarak Akdeniz'de ticari izinler alıp, İngiliz Kralı'nın da desteğiyle Levanten Ticaret Şirketini kurdular (1581). Bu şirketi kuran tüccarlar, Londra'da olan 6 büyük ticaret şirketinin kurucuları idi. Bu şirket kısa bir zamanda ticari alanda büyümüş ve yalnızca, 1595-1599 yılları arasında 20 gemiye sahip olmuş, onların da bazılarının tutumu 400-600 tona kadar olmuştur. Bu şirketin yıllık geliri ise, 60-80 bin İngiliz sterlini olmuş, 17. yüzyılın ortalarına doğru ise, bu rakam 1.25 mln sterline ulaşmıştır.³⁰⁸

3.3.5. Şerley Kardeşleri.

Safevi Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışma daha da keskin hâle geldiği bir zamanda, Şah I. Abbas, Avrupa'da, Osmanlı tehlikesini Safevi Devleti'nden uzaklaştıracak ve hem de bu devleti ortadan kaldıracak bir mütefik arayışına girmişti. Bu yüzden, İngiltere ile ilişkileri geliştirmeyi düşünüyordu. İran tarihçisi Mirehmedi'nin verdiği bilgilere göre, 1598 yılında İngiliz Anthony ve Robert Şerley kardeşleri Safevi sarayına gelmişler.³⁰⁹ Anthony Şerley, kendisini İskoçya kralı James'in kardeşi olarak tanıttıktan sonra tüm hıristiyan dünyanın talimatı ile Safevi sarayına gönderildiğini ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak kurmak için geldiğini söylemiştir. Bu elçi, Şah Abbas tarafından çok iyi karşılanmış ve hatta Safevi ordusunun kurulmasında yardımları da olmuştur. Nitekim “şahseven” adlı askeri birliğin kurulması Şerley'in adı ile bağlıdır. Bu kardeşler, Avrupa ordusu örneğinde topçu takımları kurdular. Fakat kardeşlerin esas amacı, Şah'ı hıristiyanlar'la birleştirip Osmanlı'ya karşı savaşa

³⁰⁷ S. Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 419.

³⁰⁸ G. İ. Çipurina, “Targovlya Angliyi c Levantom vo vtoroy polovine 16. veka”, *Angliya v 15 - 17. veko.*, S.3, *Gorkovskoy Universitet*, Gorkiy 1976, ss. 44-58, s. 46-50; G. M. Osokin, “Targovlya Angliyi c Levantom i Razvitie Angliyskoy Promışlennosti v pervoy polovim 17. veka”, *Problemi Razlojeniya Absolyutizma u Genezis Kapitalizma v Angliyi*, *Gorkovskoy Universitet*, Gorkiy 1980, ss. 50-67, s. 52.

³⁰⁹ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 192.

başlatmaya ikna etmekte. O, konunun acil olduğuna Şah'ı ustalıkla inandırmayı başarmanın yanı sıra, devletten İngiliz tüccarları için yeni imtiyazlar da almıştır.³¹⁰

Devlet içinde otoritesini güçlendiren ve Özbekler'e karşı zafer kazanan I. Abbas, Avrupa devletleri ve İngiltere ile Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmaya çalışıyordu. Bu amaçla da, Anthony Şerley, Şah tarafından Hüseyin Ali bey'in rehberlik ettiği bir elçilik heyeti ile beraber bu ittifakın gerçekleştirilmesi için Avrupa'ya gönderildi.³¹¹ Şah I. Abbas, bu elçiler aracılığı ile Osmanlı tarafından ele geçirilen toprakların geri alınmasında İngiltere'nin yardımından faydalanmak niyetinde idi.

Güvenlik nedeniyle Rusya yoluyla Avrupa'ya doğru yola çıkan elçilik heyeti, altı ay Moskova'da kaldıktan sonra, Ekim 1600 yılında Roman Germen İmparatoru II. Rudolph ile görüştü. Daha sonra Toskana'ya giderek Papa VIII. Clement ile görüşme yaptı. Seferin başından beri Hüseyin Ali Bey Bayat ve Anthony Şerley arasında anlaşmazlık vardı ve bu anlaşmazlık gittikçe daha da derinleşti. Bundan sonra ise, Şerley, heyetin mihmanhıdarlığını bıraktı. Şerley ile heyet arasında olan anlaşmazlığın esas nedenini Oruç Bey seyahatnamesinde şöyle anlatır: “...Archangel denen bir yerleşim birimine ulaştık. Archangel'de yirmi gün geçirdik, işlerimizi yaptık. Sonunda flaman bir gemi ayarlayıp yirmi tane top alarak iyi silahlanmış bir şekilde yola çıktık. Dolayısıyla, deniz yolculuğuna çıkmak üzereyken Sir Anthony, hristiyan hükümdarlar için yanımızda bulunan muhteşem armağanları bu Flaman gemide taşımamızın daha iyi olacağını söyledi. Çünkü ona göre bu eski bir gemiydi ve bu kadar yükü kaldıramazdı. Ayrıca kötü hava koşullarında gemiyi hafifletmek gerektiğinde ilk atılacaklar bu armağanlar olacaktı. Ardından, Archangel'de çok iyi bir İngiliz arkadaşı olduğunu, büyük ve sağlam bir gemisi bulunduğunu, bizim yüklerle ilgileneneceğini ve Roma'ya vardığımızda armağanları güvenli bir şekilde bize ulaştıracağını söyledi. Tüm bunlar bize bayağı güvenli ve mantıklı geldi. Biz de elimizdeki muhteşem armağanları Sir Anthony'nin tavsiye ettiği gibi bu İngiliz'e teslim ettik... . . .İtalya'da Siena adlı bir kente geldik. Burada Anthony Şerley ile bir tartışma yaşandı. Tartışma, Şerley'in Roma'ya girmek istememesi üzerine başladı. Ama esas neden Archangel'den Roma'ya getirilmek üzere teslim edilen otuz iki kutu armağandı. Elçimiz, Sir Anthony'den bu

³¹⁰ O. Bayat, a.g.e., s. 238-239.

³¹¹ Ö. Küpeli, Osmanlı – Safevi Münasebetleri., s. 76.

armağanları teslim etmesini talep ediyordu ki, böylece kutsal efendimize bu armağanlarla uygun bir sunum yapabilsin. Ancak işte o anda tüm bu işlerin kandırmacadan ibaret olduğu ortaya çıktı".³¹²Bu seyahatnamede, Şerley'in mihmandarlığı bırakması, bu anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıktığı izah olunur.

Bu olaydan habersiz olan İskoçya kralı, Şah'a bir mektup da yazarak, Osmanlı'ya karşı birlikte mücadelenin son derece önemli olduğunu bildirmiştir. Fakat o İngiltere Kralı olduktan sonra ise Osmanlı sultanına "Biz hem Konstantinopol, hem de İran ile aynı anda işbirliğimizi sürdürmek niyetindeyiz" diye mektup göndermiştir.

Anthony Şerley'in de dâhil olduğu heyet, seferini başarıyla sonuçlandıramadı. Şerley'in yarı yolda heyeti bırakması, bunun üzerine de, bazı heyet üyelerinin hıristiyanlığı kabul ederek İspanya'da kalması bu başarısızlığın esas nedeni idi.

1608 yılında diğer kardeş, Robert Şerley, benzeri bir heyetle yeniden Avrupa saraylarına gönderildi. Fakat o, büyük faaliyetleri ve konuşmaları ile, Safevi Şahı'nın, Avrupa saraylarını Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etme teklifine inandırmadı. Bundan sonra ise o, Şerley ailesine yakınlığı ile bilinen James I. tarafından İngiltere'ye çağırıldı.³¹³

3.3.6. Doğu Hindistan Şirketi ve Safevi Devleti ile İlişkileri.

31 Aralık 1600 yılında Portekiz'in ve İspanya'nın tekelinde bulunan Uzakdoğu ve Hindistan baharatını ele geçirmek için İngiltere kraliçesinin verdiği fermanla Londra tüccarları Doğu Hindistan Şirketini kurdular.³¹⁴ Bu şirket, Safevi İran'ı, Uzakdoğu ve özellikle de, Doğu Hindistan'la ticaret yapmak amacıyla kurulmuştur. Şirket kurulduktan sonra, 1600-1616 yılları aralığında İngiltere'den Hindistan'a 12 ticaret gemisi göndermişti. Yeni kurulan bu şirket, askeri deniz donanmasını kurduktan sonra Surat limanını kontrolüne alarak, burayı askeri üs olarak kullanmaya başlamıştı. Bu

³¹² O. Bayat, *a.g.e.*, s. 265-285.

³¹³ R. W. Ferrier, "Anglo-Iranian Relations, Safavid to Zand Periods", *Encyclopaedia Iranica, C.II, 1985, ss. 41-46, s. 41-46*, (<http://www.iranicaonline.org/articles/anglo-iranian-relations-i>), erişim tarihi: 28.04.2015.

³¹⁴ "East India Company, British", *The Columbia Encyclopedia 2014*, http://www.encyclopedia.com/topic/British_East_India_Company.aspx#1, erişim tarihi: 26.04.2015.

limanın üs olarak kullanılması, Asya'nın diğer bölgelerinde sömürge politikasını uygulamakta büyük etkisi olmuştu.³¹⁵

İngiltere, Hindistan'a ve Basra Körfezi'ne yerleşmekle, Portekizliler'i sıkıştırmaya ve bölgeden çıkarmaya çalışıyordu. Artık, bu dönemde Hint Okyanusu'ndaki birçok nokta Safevi Devleti ile İngiltere arasında yapılan ticaretin merkezleri haline gelmişti.

1616 yılında Şah I. Abbas, İngiliz elçisi John Krozer'le görüştüğünden sonra, ülkenin güney limanlarında İngiliz mallarının serbest dolaşımına dair talimatlar vermişti. Çünkü 1614 yılında Doğu Hindistan şirketinin temsilcisi olan Richar Still adlı bir İngiliz, Safevi Devleti'nde bulunmuş ve burada havanın çok sert olduğunu, Londra'da üretilen yün kumaşlara büyük ihtiyaç olduğunu göstermiştir.³¹⁶ Dikkat etmemiz gereken diğer husus da, Şah I. Abbas'ın İngilizler'e böyle imtiyazlar vermesinin arkasında olan planlardır. Bu dönemde, Şah I. Abbas ülke içindeki sorunları hallettikten sonra, ilk planı, Portekizliler'i Basra Körfezi'nden çıkarmak idi. Şah, bu amacına ulaştı ve yukarıdaki bölümlerde de anlattığımız gibi, İngilizler'in de yardımları ile Portekiz Hürmüz'den tam olarak çıkarıldı. Fakat yine de onlara bazı ayrıcalıklar sunulmaktaydı. Bununla da, Safevi Şah'ı, İngilizler'in bölgedeki ticareti tekelinde bulundurmasının önünü keserek denge oluşturmak niyetinde idi.

İngilizler'in ilk ticaret malı 1616 yılının kışında Surat limanından Basra Körfezi'ndeki Cesk limanına getirildi. Bu gemi heyetine rehberliği üstlenen Edward Monoks, Safevi sarayına ihraç edilen ham ipek ve ipek mamüllerini İngiliz gemilerinde Avrupa'ya nakletmeyi önermiştir. Monoks'un bu önerisini olumlu değerlendiren Şah, İngiltere'nin Safevi sarayına kalıcı bir temsilci göndermesini istemiştir. Bundan sonra, 1617 yılında Doğu Hindistan Şirketi'nin üyelerine, ülke içinde serbest ticaret yapmak yetkisi verildi. Şah'ın bu fermanından sonra İngilizler, İsfahan ve Şiraz kentlerinde yeni ticari merkezler kurdular. Böylelikle, Safevi – İngiltere ekonomik ilişkilerinde yeni aşamaya geçiliyordu.³¹⁷ Bundan sonra, Edward Monoks'un yardımcısı Thomas Barker, Şah ile anlaşarak, her yıl nakit para karşılığında 600 tay ipek alarak İngiltere'ye ihraç etmek

³¹⁵ J. A. Peterson, "Britain and The Gulf: At The Periphery of Empire", *The Persian Gulf in History*, Manchester University Press, January 2009, ss. 277-293, s. 288.

³¹⁶ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 192.

³¹⁷ K. N. Chaudhuri, "The English East India Company: the study of an early joint-stock company 1600-1640", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29, London 1966, ss. 401-402, s. 402; M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 193.

için izin almıştı. Fakat Safevi ipeğinin esas alıcıları olan Ermeniler, Thomas Barker ile Şah arasında yapılan anlaşmanın gerçekleşmesine mani oldular. Buna rağmen, 1620 yılında Edward Monoks, Şah Abbas tarafından yeniden kabul edilmişti. Çünkü bu zaman, Safevi Şahı'nın, Basra Körfezi'nden Portekiz'i çıkarmak için İngiliz yardımına ihtiyacı vardı. Aynı yıl içinde, Monoks ve Şah arasındaki konuşmalardan sonra, İngiltere, Safevi Devleti'ne 4 askeri gemi gönderdi. Bundan sonra, hem Safevi Devleti ile hem de 1622 yılında Minab vilayetinde, İmamkulu Han ile İngiltere arasında anlaşma yapıldı. Bu anlaşma gereğince, Safevi ordusu İngilizler'in yardımları ile Portekiz'i Basra Körfezi'nden çıkardı. Portekiz'den elde edilen ganîmetler İngiltere ve Safevi Devleti arasında eşit oranda paylaşılırken, Portekiz'in elindeki Müslüman rehinelere Safeviler'e, hıristiyan olanlar ise İngilizler'e teslim edildi.³¹⁸

Böylelikle, Portekiz Basra Körfezi'nden uzaklaştırıldı ve adanın yönetimi yeniden Safevi Devleti'nin eline geçmiş oldu. Bu zafer, Safevi Devleti için 100 yıl önce kaybedilmiş toprakları geri almak idise de, İngiltere için de rakiblerini bölgeden çıkarmak ve Bender-e Abbas limanında yerleşmek demek idi. Nitekim Şah I. Abbas, İngilizler'e bu izni vermekle iki devlet arasında olan ticari ilişkileri daha da yüksek sahfaya taşıdı. Bu karşılıklı ticaretten İngilizler'in daha çok kâr elde etmesinin yanı sıra, onların hem de sömürge imparatorluğu kurmak gibi gizli hedefleri de vardı.

1625 yılında Safevi sarayından Nagdeli Bey adlı bir elçi İngiltere'ye gönderildi. Bu dönemde hâkimiyette olan İngiliz Kral'ı I. Charles (1625-1649) bu elçiyi kabul etmiş ve elçi, Hürmüz'ü Portekiz tehlikesinden korumak için İngiltere ile anlaşma yapmıştı. Bunun yanı sıra, Safevi tüccarlarının mallarını İngiliz gemileri ile İngiltere'ye götürmek izni de alınmıştır. Fakat bu izne göre, bu tüccarlar da diğer ülke vatandaşları gibi belirli olan vergileri ödemeli idiler. Bundan sonra, İngiliz Kral'ı, Dodmore Kotton adlı bir elçisini Safevi sarayına göndererek, 1628 yılı Mazenadaran vilayetinin Eşref kentinden, İngiliz mallarının, gümrük hakları olmadan ülkeye getirilmesi için bir belge aldı.

³¹⁸ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 235.

Taraflar, Hürmüz meselesinde anlaşdıktan sonra, İpek ticaretine de hazır olduklarını beyan ettiler. Kotton, İngiltere'ye geri dönerken yolda vefat etti.³¹⁹

Burada dikkat çeken olay ise, İngiltere'ye götürülen mallar için diğerk ülkelere uygulanan vergilerin Safevi tüccarlarına da uygulanırken, İngiliz mallarının, Safevi sınırları içinde vergisiz, gümrük hakkı ödemeksizin özgürce dolaşımının sağlanması idi. Bu, Safevi Devleti'nin hatta Şah I. Abbas döneminde içinde bulunduğu siyasi durumunun çözülmemiş olduğunu göstermektedir.

Şah I. Abbas'ın ölümünden sonra Şah I. Safi (1629-1642) döneminde de, İngiltere ile ilişkiler dostluk zemininde sürdürülmüş ve o da babasının zamanında olduğu gibi, İngiliz tüccarlara ülkede serbest dolaşım için ferman vermiştir. Bu dönemde İngilizler, İsfahan'da yeni ticaret merkezleri kurmuşlardı ve Doğu Hindistan Şirketi Safevi Devleti'ne her yıl "hediye" adı ile 1500 İngiliz sterlini veriyordu.³²⁰

1630'lu yıllardan sonra Hollanda tüccarlarının Asya pazarlarında aktif faaliyetlerde bulunması, Safevi Devleti'nin İngiltere ile ticari ilişkilerinde aksamaya neden olmaya başladı. Doğu Hindistan Şirketi'nin üyelerinin, İngiliz Kralı'ndan, Şah Safi'ye mektup yazarak onun iki devlet arasındaki sıkıntıları halletmesini isteseler de, 1649 yılında kral Charles'in ölümü durumu daha da zorlaştırmıştır. Bir yandan, Hollanda tüccarlarının pazarda İngilizle'ri sıkıştırması, diğerk yandan da Şah Safi'nin İngilizler'den de diğerk ülkenin tüccarlarına uyguladığı vergilerin aynısını alması, iki ülke arasındaki ticarete gerilime neden olmuştur.³²¹

Şah II. Abbas (1642-1666) ve Şah Süleyman (1666-1694) dönemlerinde, Safevi – İngiliz ilişkileri devam etse de, Şah Süleyman döneminde İngiliz tüccarların neredeyse tüm imtiyazları ellerinden alınmıştır. Sultan Hüseyin döneminde (1694-1722) ise, Safevi sarayında İngiltere'den olan birkaç elçi bulunmuştur. Thomas Magern'in rehberliğinde İran'da bulunan bu tüccarlar, Tebriz, Meşhed kentlerini gezmiş ve onlara verilen talimatlar doğrultusunda bu devletin arazilerinden geçen ticaret yollarını araştırmışlar. Bu zaman, Sultan Hüseyin de, önceki yapılan anlaşmaları yenileyerek

³¹⁹ R. W. Ferrier, "The Terms and Conditions Under Which English Trade Was Transacted with Şafavid Persia", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, C.II, No 1, Cambridge University Press 1986*, ss. 48-66, s. 53; A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 236.

³²⁰ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 194.

³²¹ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 195.

İngilizler’le ilişkileri geliştirmek istese de, Safevi Devleti içinde, 18. yuzyılın başlarında ortaya çıkan kargaşalar, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, İngiltere ile de ilişkileri olumsuz etkilemiş ve bunun İngiliz tucarlarına buyuk etkisi olmuştur. Bu yuzden, onlar, Safevi ulkesindeki ticaret merkezlerini kapatmak zorunda kalmişlar. 1722 yılında Afganlar’ın, Safevi Devleti’nin birçok yerlerini ele geçirmesinden sonra İngiliz tucarları da buradaki faaliyetini dayandırmışlar.³²²

Portekizliler’in, Safevi pazarlarını ele geçirmesi, Venedik ticaretinin zayıflamasına yol amıştıysa, İngiliz tucarlarının daha sistemli şekilde, kendilerinin Ticaret şirketleri’ni kurarak bolgenin pazarını, ozellikle ipek ticaretini tekeline bulundurması ise, Portekiz’in bolgedeki ticaretine darbe indirmiş oluyordu.

Basra Korfezi ve Hindistan ticaretinin uzun sure İngilizler’in elinde bulunması ise Rusya’nın bu bolgedeki planlarına aykırı olan bir durum idi. Diğer bir faktör ise, Safevi ipeğinin esas muşterileri olan Ermeni tucarlarının, Safevi – İngiliz yakınılaşması nedeniyle artık oncesi gibi ticaret yapamaması ve kazançlarının belirli olekte azalması idi. Bu da onları Rusya ile yakınılaşmaya itiyordu. Nitekim ar Petro’nun 1720 yıllarında Hazar Denizi bolgesine seferlerinde Ermenilerin buyuk rolü olmuştur.

Hem Rusya’nın bu bolgeyi ele geçirmek istemesi, hem de Afganlar’ın ayaklanmaları ve birçok yeri ele geçirmeleri İngiliz – Safevi ilişkilerine son verecek faktörler idi.

³²² R. W. Ferrier, John R. Perry, “East India Company (British)”, *Encyclopaedia Iranica*, C.VII, s. 644-647, 1996, <http://www.iranicaonline.org/articles/east-india-company-british>, erişim tarihi: 26.04.2015; A. Bahşeliyev, a.g.e., s. 238.

SONUÇ

Çalışmamızda ulaştığımız ilk sonuç, Safevi ve Osmanlı Devletleri gibi İki Türk İmparatorluğunun arasındaki uzun süren savaşların temel nedenleri, Safevi Devleti'nin Şii, Osmanlı Devleti'nin ise Sünni olması kadar, bu iki devletin ekonomik çıkarlarının çakışmasından ve her iki devletin de cihan hâkimiyeti kurmak istemelerinden de kaynaklanıyordu. Yakın ve Ortadoğu'da yönetimi ele geçirmek, Avrupa'dan Hindistan'a kadar uzanan karayolu, deniz ve denizaşırı ticaretine hâkim olmayı istemelerinden doğan bu çıkar çatışmaları, Batı Avrupa devletleri için bir fırsata dönüşmüş ve iki devleti birbirinin silahları ile zayıflatmaya çalışmışlardır.

İkinci önemli sonuç ise, Safevi Devleti'nin Osmanlı'ya karşı ittifak arayışları ile başlayan Safevi – Avrupa işbirliğinin, devam eden süreçte, özellikle de, Şah I. Abbas döneminden itibaren ticari boyutta da gelişmeye başlamış olmasıdır.

Konuyla ilgili kaynakların tetkiki sonucunda elde ettiğimiz bilgiler bize, 16. ve 17. yüzyıllarda Safevi Devleti'nin Batı Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesi, Azerbaycan'ın, dönemin uluslararası ilişkiler sisteminde önemi ve bölgenin Avrupa açısından ne derecede ehemmiyetli olduğunu gösteriyor.

Diğer bir mesele ise, Safevi Devleti'nin Avrupa ile siyasi ve ekonomik ilişkilerinin yalnızca Osmanlı'ya karşı ittifakta birleşmek amacıyla kurulduğunu göstermenin yanlış bir fikir olmasıdır. Çünkü Yagut El Hemevi, Marko Polo, Klaviho gibi seyyahların verdiği bilgilere göre, Safevi Devleti'nin, hatta Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce de Azerbaycan arazisinde olan devletlerin Avrupa ile ticari ilişkileri mevcuttu. Hindistan, Orta Asya ve Çin'i, Akdeniz ve Karadeniz'le, Basra Körfezi'ni Volgaboyu ve Moskova Devleti ile bağlayan ticaret yollarının Azerbaycan topraklarından geçmesi, burada daha önceden kurulmuş olan feodal devletlerinin de dış politikasına etkilerini göstermiştir. Öyle ki, Avrupa tüccarlarının sık sık uğradığı Trabzon, Halep, Beyrut, Şam, Bursa, Konya, İstanbul gibi ticaret merkezlerinden elde ettikleri ticari mallar, özellikle, ham ipek ve ipek ürünleri Azerbaycan'dan geçerek bu merkezlere getiriliyordu. Batı – Doğu ticaretinde ipek ve ipek ürünlerinin önemli konuma sahip

olması, Tebriz, Şamahı, Şeki, Gence, Derbent, Nahçıvan, Erdebil ve diğer Azerbaycan şehirlerinin de ticari merkezler hâline gelmesine neden olmuştur.

15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başlarında Avrupa Devletlerinin Safeviler'e olan yoğun ilgisinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi, 15. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa ile Asya kıtasını birleştiren mühim stratejik noktaları ele geçirmesiyle Doğu ve Batılı tüccarların serbest dolaşımında zorlukların ortaya çıkması, hem İran'dan, Hindistan'dan gelen ipeğin, baharatın Avrupa pazarlarına taşınmasını olumsuz etkilemiş, hem de, bu malları pahalı fiyatlarla Avrupa pazarlarında satarak büyük kâr elde eden Hıristiyan tüccarların işlerini aksatmıştır. İkinci sebep ise, hem, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Merkezî ve Batı Avrupa'ya doğru ilerlemesinin önünü kesmek, hem de, bu iki devleti her zaman birbirine karşı savaşa iterek, Doğu'da, Avrupa sömürge politikasını uygulamak için zemin hazırlamak niyeti idi. Portekiz Devleti'nin Safevi Devleti ile yaptığı müzakereleri Çaldıran Savaşı'na kadar sürdürmesi, Çaldıran yenilgisinden sonra ise Hürmüz limanını ele geçirerek Safevi Devleti'nin Hint Okyanusu'na çıkışını kapatması bunun bir örneği olmuştur.

Basra Körfezi ticaretinin, Portekizliler'in, İspanyollar'ın, daha sonra da Hollandalılar'ın eline geçmesiyle, Safevi Devleti'nin Akdeniz yolu ile Avrupa ile olan ticareti kesilmiştir. Bu da onun Batı ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmıştır. Bundan sonra da, Volga – Hazar Denizi yolu ile Rusya üzerinden Avrupa ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu ilişkilerde önemli yere sahip olan İngiltere, hem de, Doğu'da sömürgecilik planlarını uygulamakta idi. Bunun yanı sıra, Safevi Şahlar'ı da, Basra Körfezi uğruna Avrupa Devletleri arasındaki mücadelelerden faydalanarak, İngilizler'in de yardımlarıyla körfezi yeniden kendi denetimine almıştır. Sonuçta, hem Hıristiyanlar'la ittifak, hem de onlar arasındaki mücadeleden yararlanmak Safevi Devleti'nin çıkarlarına uygun olmuş ve Avrupa ile olan ticaret üst düzeye çıkartılmıştır.

Böylelikle, Hıristiyan devletlerinin yoğun müdahaleleri ile uzun süre devam eden Safevi – Osmanlı rekabeti, bitmek bilmeyen savaşlar, Yakın ve Ortadoğu'da farklı bir durum yaratmıştı. Öyle ki, Avrupalılar'ın Doğuda uygulamak istedikleri sömürge politikasına karşı olan her iki devlet zayıflamış, bununla da, Ortadoğu ve Hint Okyanusu havzasında sömürgeci merkezler kurulmaya başlanmıştır.

Osmanlı fetihleri ve Büyük Coğrafi Keşifler sonucunda Akdeniz, Basra Körfezi, Hint Okyanusu'nda olan geleneksel ticaretin kısıtlanması, Safevi Devleti'ni, özellikle de Azerbaycan'ı Volga – Hazar Denizi yolu ile Rusya ile ticarî ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Bu da, yalnızca Azerbaycan'da değil, tüm Güney Kafkasya'da Rusya'nın konumunun güçlenmesine, gelecekte olacak Rusya işgali ve Kafkasya Savaşı'na sebep olmuştur.

İlk el kaynakların büyük bir kısmına ulaşmakta zorluklarla karşılaştığımız ve daha çok bu kaynakların Azerbaycan diline çevrilmiş metinlerinden, Sovyet Rusyasında basılan kaynaklardan ve Batı'da yapılan araştırmalardan yararlanarak yaptığımız bu çalışma, Türkiye'de neredeyse unutulmuş bir konu olmasından dolayı, bundan sonraki araştırmacılar için bir klavuz olacağını ümit ediyoruz. Çünkü Safevi–Osmanlı ilişkilerini tarafsız bir şekilde araştırmak için, Osmanlı–Avrupa ilişkilerine paralel olarak, Safevi – Avrupa münasebetleri de gözardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABBASKULU Ağa Bakıhanov, *Gülüstani – İrem*, Bakü 2001.
- AĞALAROV, Mübariz, “XV-XVI asırlarda Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde”, Yayınlanmamış Doktora tezi, Bakü 2008.
- AXWORTHY, Micheal, *A History of Iran*, New York 2008.
- ALİYARLI, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi: Uzak geçmişten 1870 yılına kadar*, Bakü 1996.
- ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı – Safevi ilişkilerinin kökenleri ve gelişimi, Osmanlı – Safevi ilişkilerinin kökenleri ve gelişimi*, Çev: Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001.
- AMORETTİ, Biankamariya, Skarçia, *Marin Sanudonun Günlükleri (tarih yok)*.
- ANONİM, *Tarih-i Gezelbaşan*, Çev: M.Mehemmedini, Bakü 1997.
- ARNOLD, Wilson, *The Persian Gulf An Historical Sketch from The Earliest Times to The Beginning or The 20-th Century*. Oxford 1928.
- ASRAR, N. Ahmet, *Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Âlemii*, 2.baskı, İstanbul (t.y).
- AŞURBEYLİ, Sara, *Şirvanşahlar Devleti (VI-XVI asırlar)*, Bakü 2006.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Safevi Devleti Tarihi*, Ankara 2014.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Şah Abbas ve Zamani*, Ankara 2013.
- Azerbaycan Tarihi XIII – XVIII asırlar, C.III*, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMEA) yayınları, Bakü 2007.

- AZİMLİ, Dilaver, “Azerbaycanın Batı Avrupa Devletleri ile Ticari ilişkileri ve Türkiye”, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMEA), Yayınlanmamış Doktora tezi, Bakü 2008.
- AZİZLİ, Boran; Bayramlı, Zabil, *Azerbaycan Evliya Çelebinin 1654 yılı “Seyahatname”sinde*, Bakü 2000.
- BAHŞELİYEV, Adil, *Safevi Devleti'nin Sosyal, Ekonomik hayatı ve Uluslararası İlişkileri*, Bakü 2009.
- BAYBURDİYAN, Rohan, *Naqsh Armani İrani Der Ticareti Beynelmeileli Tapayane Sede 17. Yüzyıl*, Ermeni dilinden çeviren: Edik Bağt Asaryan (Germanik). Tahran 1375 (h).
- BERCHET, Guglielmo, *La Republice di Venezia e la Persia*, Torino 1865.
- BİSHOP George, *Anqliyskiy Puteşestvinniki v Moskovskom Gosudarstve v XVI veka*, 1589, İngilizceden Rusçaya çev: Yuriy V. Gote, Leningrat (S. Petersburg) 1983.
- BODYANSKİY, V.L, *Baxreyn*, Moskova 1961.
- BRAUDEL, Fernard, *II. Philipp Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.I*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1993.
- BROCKELMANN, Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri*, Çev: Neşet Çağatay, Ankara 1992.
- BROWNE, E. G, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1953.
- BROWNE, Edward, *A Literary History of Persia: Modern Time 1500-1924*. Cambridge 1930.
- ÇELEBİ, Mehmed, Hemdemi, *Solakzade Tarihi, Kültür Bakanlığı* 1989.
- ÇELENK, Mehmet, “16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.

- ÇETİN, Altan; Dilek Kaan, *Safevi Dönemi İran Tarihi (Safevi Tarihinin Kaynakları)*, İstanbul 2011.
- DANIŞMEND, İsmail, Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.II*, İstanbul 1948.
- EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safeviler devleti*, Bakü 1993.
- EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safeviler devleti*, Bakü 2007.
- EFENDİYEV, Oktay, *Obrazovaniye Azerbaydjanskoqo Gosudarstva Sefevidov v naçale XVI veke*, Bakü 1981.
- EFENDİYEV, Oktay, *Venedikliler Şah I Tahmasb'in Sarayında*, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi (AMEA) yayımları, Bakü 2005.
- ERDEM, İlhan; Kazım, Paydaş, *Ak Koyunlu Devleti tarih*, Birleşik Yayınevi 2007.
- FALSAFİ, N, *Siyasate xariciye İran der dovreys safeviyye*, Tahran 1346 h (1967).
- FERZELİBEYLİ, Şahin, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpiriyası (XV – XVI asırlar)*, Bakü 1995.
- FERZELİYEV, Şahin Fazil, *Azerbaycan ve Osmanlı İmparatorluğu (XV-XVI yüzyıl)*, Bakü 1995.
- GREKOV, İ. B; Oreşkova, S. F ve diğerleri, *Osmanskaya İmpiriyi i Stranı Sentralnoy, Vostoçnoy i Yuqo-Vostoçnoy Evropı v XV-XVI veko*, Moskova 1984.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.II, 1451-1538*, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.III, 1451-1538*, Çev: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Doğu'da Venedik Elçileri Uzun Hasan ve Fatih Mücadelesi Döneminde*, İstanbul 2006.
- HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi 2*, İstanbul 1989.

- HINZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, Çev: Tevfik Bıyıkoglu, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara 1992.
- HUNCİ, Fazlullah, Ruzbihan, *Tarih-i Âlemi-Ara-yi Emini*. (tarih yok).
- İNFESSURA, S; Burkhard, İ, *Dokumenti po İstorii Papstvo, 16.-17.yy*, Moskova 1939.
- İVANOV, N.A, *Osmanskoye Zavoyevaniye Arabskix Stran*, Moskova 1984.
- KAPLAN, Doğan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, Ankara 2014.
- KAZVİNİ, Abdüllatif, *Safevi Tarihi*, Çev: Hamidreza Mohebbinejad, Ankara 2011.
- KILIÇ, Remzi, *Kanuni devri Osmanlı – İran münasebetleri (1520-1566)*, İstanbul 2006.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, TTK Basımevi, Ankara 1976.
- KOCATÜRK, Vasfi, Mahir, *Osmanlı Padişahları*, Ankara 1957.
- KÜPELİ, Özer, *Safevi – Osmanlı Münasebetleri 1612-1639*, İstanbul 2014.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı – İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul 1962.
- MAHMUTOV, Yakup, *Azerbaycan Diplomasisi*, Bakü 2006.
- MAHMUTOV, Yakup, *Azerbaycan'ın Avrupa Ülkeleri ile İlişkileri*, Bakü 1986.
- MAHMUTOV, Yakup, *Odlar Yurduna Seyahat*, Bakü 1980.
- MAHMUTOV, Yakup, *Seyyahlar Azerbaycan'a Gelir*, Bakü 1977.
- MAHMUTOV, Yakup, *Seyyahlar, Keşifler, Azerbaycan*, Bakü 2012.
- MAHMUTOV, Yakup, *Vzoimnootnoşeniya Gosudarstv Akkoynulu i Safevidov c Zapadnyevropeyskimi Stranami*, Bakü 1991.
- MİREHMEDİ, Meryem, *Tarihe siyasi ve ectimai-e İran der esre Sefevi*, Tahran 1381.

- MORGAN, Delmar; Coote, C. H, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen, C.I*, New York 1968.
- MORGAN, Delmar; Coote, C. H. *Early Voyages and Travels to Russia and Persia, by Anthony Jenkinson and Other Englishmen, C.II*, New York 1968.
- NAĞIYEV, Sadık, *Kızılbaşlık hakkında*, Bakü 1997.
- NETTLETON, Fisher, Sidney, *The Foreign Relations of Turkey 1481-1512*, Illinois 1948.
- ONULLAHİ, Seyidağa, *13-17. Asırlarda Tebriz Şehri (sosyo ekonomik tarih)*, Bakü 1982.
- ORAL, Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, 12. Baskı, Ankara 2003.
- ORUÇ Bey Bayat (Don Juan), *Elçilik Kâtibinin Kaleminden Safeviler (1560-1604)*. Çev. Leyla Aksüt Kuzucular. Ankara 2014.
- Osmanskoy İmperiya i Strani Sentralnoy, Vostoçnoy i Yuço-Vostoçnoy Evropı v XV-XVI vv.*, Moskova 1984.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıçtan Zamanımıza kadar Türkiye tarihi, C.VI*, İstanbul 1964.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı yayınları 1989.
- PARRY, J. H, *The Establishment of European hegemony (1415-1475)*, New York 1961.
- PETRUŞEVSKİ, İlya, Povlovich, *Gosudarstva Azerbaydjana XV veka. Azerbaydjan v XVI-XVII vv., C.I*, Bakü 1949.
- PETRUŞEVSKİY, İlya, Povlovich, *Azerbaydjan v XVI-XVII vv.*, Bakü 1949.
- PETRUŞEVSKİY, İlya, Povlovich, *Islam in Iran*, Çev: Hubert Evans, London 1985.
- RAHMANİ, Abdulgasan, *Azerbaydjan v konçe XVI i v XVII veke (1590-1799)*, Bakü 1981.

- RICHARDSON, Patrick, *The Expansion of Europe 1400-1660*, London 1966.
- ROSS, Denison, *Sir Anthony Şerley and His Persian Adventure, including Some Contemporary Narratives Relating Thereto*, 1933, s. 457-460.
- SAFEVİ, Şah Tahmasb-ı, *Tezkire*, Çev: Hicabi Kırlangıç, Ankara 2001.
- SALİS, Sertoli, *Muhteşem Süleyman*, Çev: Şerafettin Turan, A.Ü. Basımevi, Ankara 1963.
- SALMAN, Mohammed, Hameed, “Aspects of Portuguese Rule in the Arabian Gulf 1521-1622”, Yayınlanmamış doktora tezi, The University of Hull 2004.
- SARAY, Mehmet, *Türk – İran İlişkileri*, Ankara 1999.
- SARWAR, Ghulam, *History of Shah Ismail Safawi*, Muslim University 1939.
- SAUNDERS, John, *The Muslim World on the Eve of Europe’s Expansion*, New Jersey 1947.
- SAVORY, Roger, *Iran Under The Safavids*, Cambridge 1980.
- SÜLEYMANOV, Nizami, *Safevi Devleti’nin Teserrüfat Hayatı*, Bakü 2006.
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devleti’nin Kurulması ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992.
- ŞAHMALIYEV, Edhem, *Puteşestvenniki ob Azerbaydjane, C.I*, Bakü 1961.
- TANSEL, Selahettin, *Yavuz Sultan Selim*, 1. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- TUMANOVIÇ, Nataliya, Nikolayevna, *Evropeyskiye Derjavi v Persidskom Zalive v 16-19.vv.* Moskova 1982.
- TÜRKMAN, İskender Bey, *Tarihe-Âlemiaraye-Abbasi*, Farçadan tercüme eden: Şahin Fazil Ferzeliyev, Bakü 2010.

UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989.

UZUNÇARŞILI, İsmail, Hakkı, *Osmanlı Tarihi, C.II*, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara 1947.

VİLAYETİ, Ali, Akper, *Şah İsmayıl Safevi döneminde İran'ın Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Bakü 1998.

YANAR, Şenay, “Uluslararası ham ipek ticaretinde İran’ın Avrupa bağlantıları ve Culfa Ermenileri (Şah I Abbas dönemi 1587-1629), Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2014.

ZARİN, Viktor, *Zapad i Vostok v Mirovoy İstoriyi 14-16.vv*, Moskova 1991.

Makaleler

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran’da Ticari Hayat”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 48, 2012, ss. 365-386.

BAST, Oliver, “German travelers and explorers in Persia”, *Encyclopaedia Iranica, C.X*, 2001, ss. 555-559, <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>, erişim tarihi 12.04.2015.

BAST, Oliver, “German-Persian Diplomatic Relations”, *Encyclopaedia Iranica, C.X*, 2001, ss. 506-519, <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-i>, erişim tarihi 12.04.2015.

BULUT, Mehmet, “17. Yüzyılın ilk yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı bölgelerindeki faaliyetleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi, C.III*, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 1999, ss. 210-220.

BURİAN, Orhan, “Türk – İngiliz münasebetinin ilk yılları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.IX, S.1-2*, Ankara 1951, ss. 1-17.

CASARİ, Mario, “Diplomatic and Commersional Relations”, *Encyclopaediya Iranica*, 2007, C. XIV, ss. 241-245, (<http://www.iranicaonline.org/articles/italy-ii-diplomatic-and-commercial-relations-2>), erişim tarihi 19.04.2015

- CHAUDHURI, K. N, “The English East India Company: the study of an early joint-stock company 1600-1640”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, S.29, London 1965, ss. 401-402.
- ÇİPURİNA, G. İ, “Targovlya Angliyi c Levantom vo vtoroy polovine 16. veka”, *Angliya v 15 - 17. veko.*, S. 3, *Gorkovskoy Universitet*, Gorkiy 1976, ss. 44-58.
- “East India Company, British”, *The Columbia Encyclopedia 2014*, (http://www.encyclopedia.com/topic/British_East_India_Company.aspx#1), *erişim tarihi: 26.04.2015.*
- EKİNÇİ, İlhan, “Kızıldeniz’in güneyinde rekabet: Şeyh Said ve Fersan adaları meselesi”, *TTK yayınları*, C. LXIX, S. 255, ss. 567-599, Ağustos 2005.
- ERAVCI, Mustafa, “Safevi Hanedanı”, *Türkler, Yeni Türkiye yayınları*, Ankara 2002, C.VI, ss. 882-892.
- ERDEM, İlhan, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu’ya Etkileri.” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2001, ss. 35-48.
- FERRIER, R. W, “Anglo-Iranian Relations, Safavid to Zand Periods”, *Encyclopaedia Iranica*, C.II, 1985, ss. 41-46, (<http://www.iranicaonline.org/articles/anglo-iranian-relations-i>), *erişim tarihi: 28.04.2015.*
- FERRIER, R. W, “The Terms and Conditions under which English Trade Was Transacted with Şafavid Persia”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, C.II, No 1, Cambridge University Press 1986, ss. 48-66.
- FERRIER, R. W; John R. Perry, “East India Company (British)”, *Encyclopaedia Iranica*, C.VII, ss. 644-647, 1996, (<http://www.iranicaonline.org/articles/east-india-company-british>), *erişim tarihi: 26.04.2015.*

- GIORGIO Rota, “Safevi İramı İle Venedik Cumhuriyeti Arasındaki Diplomatik İlişkilere Genel Bir Bakış”, Çev. Nasuh Uslu, *Yeni Türkiye, Türkler, C.VI*, 2002, ss. 899-906.
- HATEMZAD, Zeynep, “Safeviler Devleti’nin Batı ile esas tarihi ilişkileri”, *Tarih ve Onun Problemleri dergisi, Bakü Devlet Üniversitesi, No 1*, 2013, ss. 25-30.
- İNALCIK, Halil, “Bursa: 15. Asırda Sanayi ve Ticaret Tarihine dair vesikalar”, *TTK, Belleten, C.XXIV, S.93*, Ankara 1960, ss. 45-102.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Azeri”, *İ.A., C II*, İstanbul 1979, ss. 118-151.
- KURTOĞLU, Fevzi, XV asırda Hint Okyanusu’nda Türkler ve Portekizliler, *İkinci Türk Tarihi Kongresi bildirileri*, İstanbul 1943.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Anadolu’yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı I, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, ss. 269-281.
- KÜPELİ, Özer, “Safevi Ülkesinin İngiliz Konukları (İngiliz Tacirlerin İran Seyahatleri, 1562-1581)”, *International Journal of History, History Studies, C.IV*, 2012, ss. 373-385.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Tahmasb I”, *İ.A., C. XI*, İstanbul 1979, ss. 644-647.
- LOCKHART, Lourance, “European Contact with Persia 1350-1370”, *The Cambridge History of Iran, C.VI, Cambridge University press 1986*, ss. 373-411.
- MAHMUTOV, Yakup, “Hitayi ve Avrupa”, *“Azerbaycan” dergisi, S. 5*, Bakü 1987, ss. 171-181.
- MAHMUTOV, Yakup, “Polo”, *A.S.E, C.VII*, Bakü 1981, ss. 585.
- MANTARAN Robert, “16 ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu ve Asya ticareti”, Çev. Zeki Akıkan, *TTK, Belleten, C. LI, S. 201, 1987. ss. 1433-1443*.

- MATTHEE Rudolph, “Distant Allies: Diplomatic Contacts Between Portugal and Iran in the Reign of Shah Tahmasb, 1524-1576”, *Portugal, The Persian Gulf and Safavid Persia, Iran Heritage Foundation and the Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, Peeters* 2011, ss. 219-247.
- MATTHEE, Rudolph, “Between Venice and Surat: The Trade in Gold in Late Safavid Iran”, *Modern Asian Studies No 34, Cambridge University Press, United Kingdom* 2000, ss. 223-255.
- MATTHEE, Rudolph, “The Portuguese Presence in the Persian Gulf: An Overview”, *The Great Powers and The Persian Gulf*, ss. 1-13.
- MEMMEDOV, Hüsametdin, Karamanlu, “16.-18. Yüzyıllar Osmanlı – Safevi Savaşları” *Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., C.I, Ankara* 1999, ss. 502-508.
- MİRZE, Bala, “Erdebil”, *İ.A. C.IV, İstanbul* 1977, ss. 288-293.
- OSOKİN, G. M., “Targovlya Angliyi c Levantom i Razvitie Angliyskoy Promıshlennosti v pervoy polovinu 17. veka”, *Problemy Razlojeniya Absolyutizma u Genezis Kapitalizma v Angliyi, Gorkovskoy Universitet, Gorkiy* 1980, ss. 50-67.
- ÖZBARAN, Salih, “Osmanlı imparatorluğu ve Hindistan yolu. 16.yüzyılda ticaret yolları üzerinde Türk – Portekiz rakabet ve ilişkileri”, *Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 31, Mart 1977, İstanbul* 1978, ss. 66-146.
- PETERSON, J. A., “Britain and The Gulf: At The Periphery of Empire”, *The Persian Gulf in History, Manchester University Press, January 2009*, ss. 277-293.
- SAVAŞ, Saim, “Osmanlı – Safevi Mücadelesinin Toplumsal Sonuçları”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C.VI, Ankara* 2002, ss. 907-919.
- SCHMUCK, Stephan, “Jenkinson, Anthony”, *Encyclopaedia Iranica, C.XIV*, ss. 627-629, <http://www.iranicaonline.org/articles/jenkinson-anthony>, erişim tarihi: 23.04.2015.

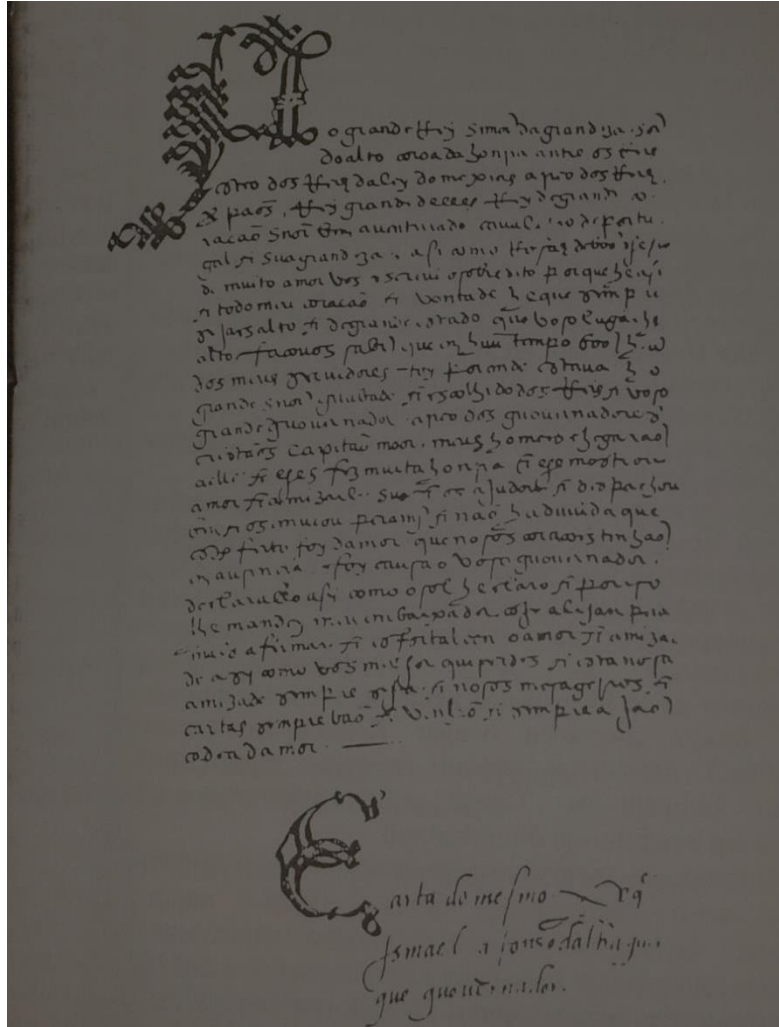
- SULTANİYAN, Abu Talib, “Korgart i Abrişün o Naqshi Bozargonan Ermeni der İktisad ve Siyaset Safeviyyan (Ez Devreyi Şahi Abbasi Yakkum Topayani Hokumeti Safeviyyan)”, *Pjuhişname Tarixe Temeddün İslam Sali Çilhu Çarun*, 2. Baskı, 1390 (h), ss. 79-101.
- SÜLEYMANOV, Nizami, “Safevi–Venedik Ticari İlişkileri”, “*Tarih ve Onun Problemleri*” dergisi, *Bakü Devlet Üniversitesi*, NO 4, Bakü 2012, ss. 16-21.
- SÜMER, Faruk, “Safevi tarihi ile ilgili incelemeler: I ve II Abbas devirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 69, 1990, ss. 9-32.
- SÜMER, Faruk, *Abbas I, İslam Ansiklopedisi, C.I.*, 1988, ss. 17-19.
- ŞAHMALIYEV, Edhem, “Diplomatiçeskiye otnoşeniya İspaniyi s Sefevidskim gosudarstvom vo vtoroy polovine XVII veka”, *Uçetniye Zapiski, S. M. Kirov adına Azərbaycan Devlet Üniversitesi (Bakü Devlet Üniversitesi,) No 7*, Bakü 1955, ss.117-127.
- ŞAHMALIYEV, Edhem, “Sostrudniçestve Armyanskoqo Tarqovoqo Kapitala s Venesianskim v Pozdne srednivekoviye (XVI veka)”, *Uçetniye Zapisi, dergisi, S. M. Kirov Azərbaycan Devlet Üniversitesi (şimdi Bakü Devlet Üniversitesi), Bakü 1961, No 1*, ss. 51-55.
- TOKSOY, Ahmet, “II. Bayezid Döneminde Osmanlı - Safevi İlişkileri”, *Türk Yurdu, C.XIX-XX, S.148-149*, Ankara 1999-2000, ss. 416-419.
- ÜZÜM, İlyas. “Kızılbaş.” *İ.A, C. XXV*, Ankara 2002, ss. 546-557.
- YAZICI, Tahsin, “Safeviler”, *İslam Ansiklopedisi, C.X*, İstanbul 2001, ss. 53-60.
- ZEVAKİN, Yevgeniy, “Persidskiy vopros v Russko-Evropeyskix Otnoşeniyax 17.vv.”, *İstoriçeskie zapiski*, No 8, Moskova 1940, ss. 129-162.

EKLER

Ek 1.

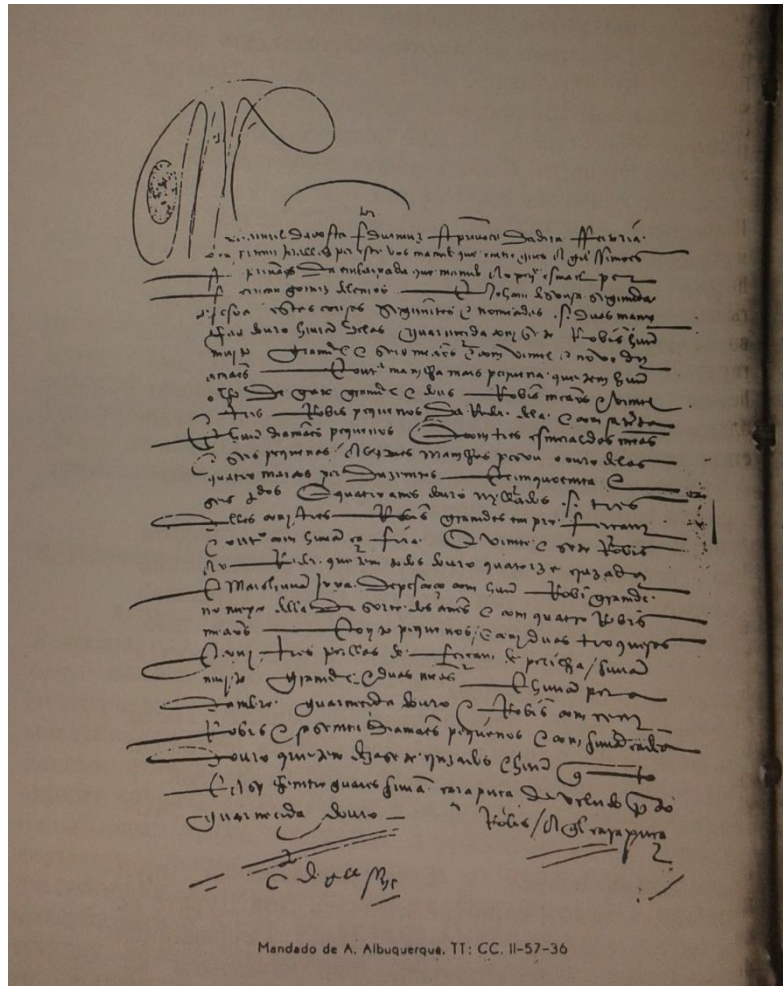
Şah I İsmail'in Portekiz kralı Don Emmanul'e yazdığı mektup.

Kaynak: Cihangir Gaemmegami, *Meseleye Hormoz Der Revabete İnan ve Portogal, C.I*, Tahran 1958.

Ek 2.

D'Albuquerque'nin, Portekiz sefirine verdiği talimatın nüshası. Kaynak: Vilayeti Ali Akper, *Şah İsmail Safevi Döneminde İran'ın Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Bakü, 1998.

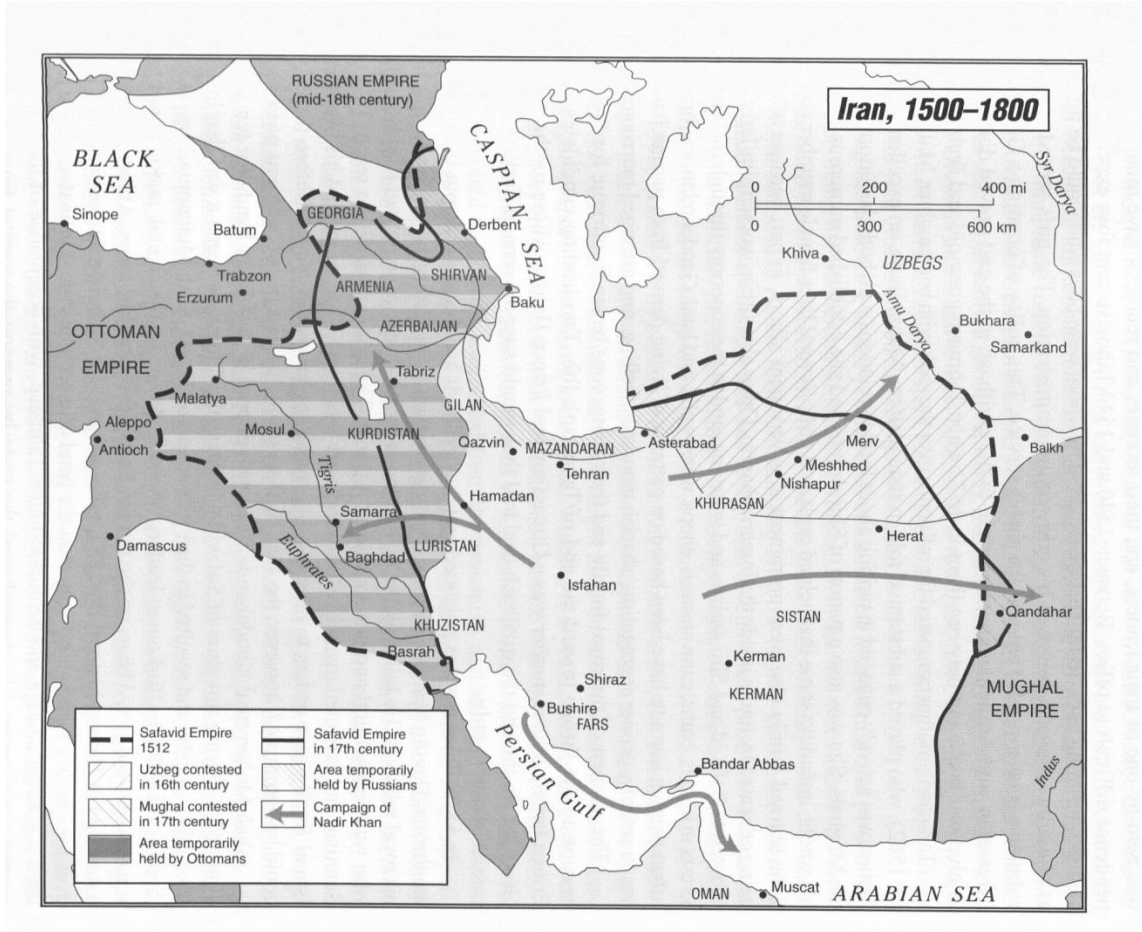
Ek 3.

16. yüzyılda Portekiz ve İspanya'nın ticaret yolları

Ek 4.

1500-1800 yılları aralığında İran

ÖZGEÇMİŞ

Malik ALİHÜSEYNOV, 17.04.1992 yılında Azerbaycan'da Celilabad'ta doğdu. İlk, orta ve liseyi Celilabad'ta tamamlayıp, 2009 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'nde başladığı lisans eğitimini, 2013'de bitirdi. Tarih Bölümünden mezun olup, Sakarya Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. Halen Tarih bölümü Yüksek Lisans öğrencisidir.